JAMES GILLIGAN

SMURTO PREVENCIJA

Rytojaus perspektyvos

ALK
EUGRIMAS

Gydytojas J a m e s a s G i l l i g a n a s nuo 1965 m. dvidešimt metų dirbo Harvardo medicinos mokykloje. Vadovavo psichiatrinės priežiūros teikimui Masačiūsetso kalėjimuose ir kalėjimų psichiatrijos ligoninėse. Jis yra Tarptautinės teismo psichiatrijos asociacijos prezidentas. Vykdant nacionalinę kampaniją prieš jaunimo smurtą, Gilliganas JAV Prezidento B. Clintono prašymu tapo JAV mokslo patariamosios tarybos nariu. Jis buvo Tony'o Blairo (tuometinio opozicijos vidaus reikalų ministro), Didžiosios Britanijos Lordų Rūmų narių teisėjų, Hagos tarptautinio baudžiamojo tribunolo, skirto buvusiai Jugoslavijai, Amerikos advokatų asociacijos ir daugybės JAV valstijų įstatymų leidėjų bei policijos departamentų konsultantas ir patarėjas. Gilliganas yra knygos *Violence: Our Deadly Epidemic and its Causes* (1996 m.) autorius.

JAMES GILLIGAN

SMURTO PREVENCIJA

iš anglų kalbos vertė
MICHAIL CVELICH

VILNIUS • EUGRIMAS • 2002

UDK 343.5
Gi201

Versta iš:

James Gilligan
PREVENTING VIOLENCE

Thames & Hudson, 2001

Published by arrangement with
Thames & Hudson Ltd., London

This edition published with support from the Open Society Fund-Lithuania,
and from the CEU Translation Project of the Open Society
Institute-Budapest

Knygos leidimą iš dalies finansavo Atviros Lietuvos fondas
ir Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

ISSN 1392-1673
ISBN 9955-501-36-7

© James Gilligan, 2001
© Vertimas į lietuvių kalbą – Michail Cvelich, 2002
© Eugrimas, 2002

Turinys

Įvadas. Du požiūriai į smurto prevenciją 7

1 skyrius. Gėda ir asmenybės mirtis 29

2 skyrius. Socialinės smurto priežastys 38

3 skyrius. Smurtas kaip vyriškumo įrodymas 57

4 skyrius. Naujoji smurto teorija 67

5 skyrius. Kaip sukurti mažiau agresyvias visuomenes? 81

6 skyrius. Antrinė prevencija: išankstinis įsikišimas 108

7 skyrius. Tretinė prevencija: gydymas 115

8 skyrius. Kam naudingas smurtas? 132

Literatūros sąrašas 141

Dalykinė rodyklė 147

Vienintelis būdas neleisti vaikams žaloti vieniems kitų – tai neleisti jiems norėti žaloti vieniems kitus.

Russello Novotny, buvusio vienos vidurinės mokyklos abituriento komentaras dėl metalo detektorių bei apsaugos mokyklose masinio įvedimo, kaip pagrindinės reakcijos į neseniai įvykdytas masines žudynes Amerikos vidurinėse mokyklose.

(Adrian LeBlanc, „The Outsiders", *New York Times Magazine*, 1999 m. rugpjūtis)

Mėginti sustabdyti nusikalstamumą su policijos pagalba yra tas pat, kas mėginti gydyti smegenų auglį aspirinu.

Philipas Marlowe'as iš Raymondo Chandlerio apysakos *The Long Goodbye*

Įvadas
Du požiūriai į smurto prevenciją

Pastaruosius keturis tūkstantmečius, nuo pirmųjų įstatymų leidėjų – Hamurabio ir Mozės, Drakono ir Solono, Platono ir Aristotelio, Cicerono ir Justiniano – laikų žmonija dalyvavo didžiajame socialiniame eksperimente, kurio tikslas – patikrinti, ar teisingas teiginys, kad įmanoma sustabdyti smurtą ar bent jau sumažinti jo mastą ir intensyvumą priklijavus jam „blogio" ir „nusikaltimo" etiketes, uždraudus žmonėms dalyvauti jame ir naudoti jį, arba prieš šio draudimo pažeidėjus naudojant dar didesnį smurtą, mūsų vadinamą „bausme" ir „teisingumu". Keturi tūkstantmečiai yra gana ilgas laiko tarpas bet kuriai prielaidai patikrinti, todėl šio eksperimento rezultatai išryškėjo jau seniai: šis požiūris į smurto įveikimą, kurį aš vadinsiu tradiciniu *moralės ir teisės* požiūriu, yra toli nuo problemos sprendimo, jis nepajėgus netgi sumažinti smurto keliamo pavojaus mūsų visų tolesniam egzistavimui. Atvirkščiai, smurto ir agresijos naudojimas paplito ir išaugo tiek, kad mūsų ką tik pergyventas amžius tapo kruviniausiu per visą žmonijos istoriją – žmogžudysčių skaičiumi jis pralenkė visus ankstesnius amžius sudėtus kartu. Dar baisiau, šiandien sąmoningų pastangų dėka mes turime technologinę galimybę sunaikinti visą planetą. Taip evoliucijos istorijoje tapsime pirmaisiais padarais, atsidūrusiais susinaikinimo pavojuje, jeigu nerasime daug veiksmingesnių kovos su smurtu priemonių nei tos, kurias naudojome pastaruosius keturis tūkstančius metų.

Kadangi pastaruosius keturis tūkstantmečius vyravęs požiūris buvo toks nevykęs ir neproduktyvus, kad jo rezultatas – faktiškai padidėjęs, o ne sumažėjęs smurtas, naujo tūkstantmečio pradžia atrodytų tinkama akimirka naujai apsvarstyti ir pakeisti senąją

strategiją nauja, priešinga. Štai todėl aš su džiaugsmu priėmiau kvietimą įnešti savo indėlį į seriją veikalų, skirtų didžiausiems sunkumams ir galimybėms, svarbiausioms problemoms ir tinkamiausiems sprendimams, kurių galima tikėtis šį tūkstantmetį, bei pamėginti humanitarinių mokslų požiūriu nubrėžti aštriausios problemos raidos perspektyvą.

Daugelis teisėjų, teisės mokslininkų ir net kai kurie įstatymų leidėjai pritaria, jog būtina suabejoti daugeliu tradicinių teisės principų bei papročių ir teisėsaugos sistemą stengtis perkelti į dvidešimt pirmąjį amžių. Pavyzdžiui, buvo atlikta nemažai eksperimentų: mėginta baudžiamąjį teisėsaugos modelį pakeisti atkuriamuoju ir įgyvendinti naujas koncepcijas, tokias kaip gydomosios jurisprudencijos, alternatyvaus nuteisimo programos, atskirieji teismai byloms, susijusioms su narkotikais ir t.t. Apie tai plačiau kalbėsiu 7 skyriuje. Daugelis šalių vyriausybių ir kai kurios tarptautinės organizacijos – Jungtinių Tautų organizacija ir Hagos tarptautinis baudžiamasis teismas – stengiasi rasti arba sukurti naujų priemonių, kad įveiktų visų formų kolektyvinį smurtą: genocidą, karo nusikaltimus, totalitarinius režimus, rasinę diskriminaciją, „etninį valymą" ir t. t. Ieškoma galimybių, kaip užgydyti šių smurto formų sukeltas fizines ir moralines kančias bei užkirsti kelią naujiems jų protrūkiams. Tai galėtų padaryti teisingumo ir taikinimo komisijos, atrankinė amnestija, taikos palaikymo misijos, tautinio suvereniteto tradicinio supratimo atsisakymas ir kitos priemonės. Minėti socialiniai ir teisiniai eksperimentai yra įgyvendinami lėtai, skausmingai, prieštaringai, per bandymus ir klaidas, nuolankumo ir atvirų diskusijų (o ne keršto ir veidmainystės) aplinkoje – tik taip galime sukurti naują ir veiksmingą žmonių bendro gyvenimo strategiją.

Kitaip tariant, šioje knygoje mano keliama problema nėra ginčas tarp teisės ir psichiatrijos, bet veikiau ginčas, tebevykstantis pačioje teisėje, kuri savo naudai sugebėjo pritraukti jam daugiau dėmesio negu dauguma psichiatrų todėl, kad daugelis teisėjų, teisės, valdymo bei viešosios politikos mokslų institutų buvo ir yra linkę nuoširdžiai bendradarbiauti su kitų mokslo sričių darbuotojais.

Daugelis teisėjų, prokurorų, valdininkų, įstatymų leidėjų, teisėsaugos pareigūnų bei įkalinimo įstaigų administracijos darbuotojų, su kuriais man teko dirbti pastaruosius trisdešimtį metų, puikiai žino tradicinių kovos su pavojumi, keliamu žmonių, linkusių į smurtą, priemonių didžiulius trūkumus ir padarinius. Kyla vienintelis klausimas: kuo pakeisti tas priemones? Atsakymą ir mėginsiu rasti.

Šioje nedidelėje knygoje aš net nemėginsiu pateikti išsamios daugelio visuomenės inicijuotų smurto prevencijos programų apžvalgos. Jau yra išleista nemažai puikių apžvalgų ir rinkinių šia tema, pvz., Shermanas ir kiti *Preventing crime* – 1997 m., Tonry ir Farringtonas, *Building a Safer Society* – 1995 m., Tolanas ir Guerra, *What Works in Reducing Adolescent Violence* – 1998 metais. Vis daugiau kūrinių yra pasiekiama per internetą, pvz., Kolorado universiteto Smurto tyrimo bei prevencijos centras savo puslapyje internete http://www.colorado.edu/cspv/blueprints/index.html yra nurodęs dešimt aukšto efektyvumo smurto prevencijos programų, tinkamų būti tautinio smurto prevencijos projekto branduoliu, bei daug perspektyvių šios srities programų. Lygiai taip pat neketinau parašyti vadovėlio iš serijos „pasidaryk pats" ar „patarimai namų šeimininkėms" ir žingsnis po žingsnio aptarti veiksmų bei receptų bet kuriai programai sukurti ir įgyvendinti.

Gausybėje literatūros smurto prevencijos tema (be aukščiau minėtų turiningų veikalų) man labiausiai nerimą kelia du klausimai. Pirma, kalbant apie smurto prevenciją kartais pamirštama, kad tai nėra problema, išsprendžiama įvairiomis techninėmis gudrybėmis – tai nėra grynai techninio pobūdžio problema. Reikėtų kalbėti apie tai, *ar žmonės, t.y. mes, pajėgs išmokti gyventi ir, svarbiausia, norės išmokti gyventi vieni su kitais kartu* – gyventi tiesiogine prasme, t. y. nemirti, nes smurto problema leidžia pasirinkti tik šias dvi alternatyvas. Tačiau šis klausimas yra per daug sudėtingas ir daugumą pagrindinių mūsų visuomenės gyvenimo principų reikėtų iš esmės apsvarstyti iš naujo. Besiblaškydami tarp tūkstančių pavienių medžių rizikuojame nepastebėti miško (tiksliau, miško, kuris yra naikinamas, kol beprasmiškai ginčijamės). Savo straipsnyje „Crime" (1995 m.) Davidas Downesas rašė:

Buvo surengti keli visuomeniniai nusikalstamumo prevencijos projektai, tačiau, nepaisant tam tikros sėkmės, jie buvo per daug lokalizuoti, trumpalaikiai ir nepakankamai finansuojami, kad duotų ilgiau išliekantį rezultatą. Tony Blairo mintis, jog kova su nusikalstamumu yra kova su jo priežastimis, yra protinga ir verta didesnio dėmesio, tačiau ji remiasi prielaida, kad mes sugebame išsklaidyti abejones dėl pastarųjų kilmės ir taikiai susitarti, kaip tas priežastis pašalinti. Tuo tarpu kova su pavieniais nusikaltėliais (tradicinis moralės ir teisės požiūris, kuris yra brangesnis ir tik apsunkina problemos sprendimą) savaime naudojasi pirmenybe.

Neįmanoma didelio kraujavimo sustabdyti pleistru, kad ir kiek daug jo sunaudotume – tam reikia gydytojo pagalbos. Todėl aš bijau, kad kol mes tuščiai gaištame laiką ir jėgas aptarinėdami smulkaus masto „pasidaryk pats" pobūdžio visuomeninių projektų detales, pacientas mirtinai nukraujuos. Žinoma, esminių reformų priešininkus labiau tenkintų drovios, neryžtingos prevencijos priemonės. Jie teigia, kad mes negalime sau leisti daryti tai, ko iš mūsų reikalauja smurto prevencija, arba kad šios iniciatyvos nepalaikys visuomenė (kuri, tiesą pasakius, visai nėra informuota) – taip šis jų argumentas tampa savaime išsipildančia pranašyste. Tačiau negailima nei pinigų, nei žiaurumo stengiantis kuo labiau nuskriausti tuos, kuriuos laikome mūsų pačių nesugebėjimo sukurti tikrąją žmonių šeimą – stabilią socialinę ir ekonominę sistemą – atpirkimo ožiais.

Vienos geriausių ir išsamiausių smurto prevencijos programų kūrėjai yra pasakę:

Bendruomenė yra svarbiausia nusikalstamumo prevencijos organizacija, tai tarsi teatras, kuriame vaidina visos kitos institucijos. Šeima, mokykla, darbo rinka, žiniasklaida, policija bei pataisos įstaigos yra priverstos savo kailiu patirti bendruomeninio gyvenimo padarinius. Šių įstaigų darbo sėkmė ar nesėkmė daugiausia priklauso nuo situacijos bendruomenėje, kurioje jos veikia. Mūsų nacijos pajėgumas užkirsti kelią sunkiam smurtiniam nusikalstamumui labai gali priklausyti nuo mūsų sugebėjimo reformuoti bendruomenės gyvenimą... Rimto nusikalstamumo priežastys yra fundamentalios ir susipynusios, o prevencijos pro-

gramos – paviršutiniškos ir nesuderintos tarpusavyje... Didžiąją šio amžiaus dalį visuomeninėms nusikalstamumo prevencijos programoms nepavykdavo įveikti vyriausybių politikos bei rinkos veiksnių, faktiškai maitinusių smurtą... Kad ir kaip būtų ironiška, šių programų pagrindinis principas buvo – suteikti teisę vietos bendruomenių vadams kurti bei įgyvendinti savo pačių nusikalstamumo prevencijos strategiją. Tokią praktiką galima palyginti su žmonių išmetimu už laivo borto, paliekant jiems patiems nuspręsti, kaip gelbėtis. Moksliniai tyrimai parodė, kad gyventojai patys nepajėgūs kontroliuoti politikos ir rinkos veiksnių, lemiančių visuomenės kriminogeninę situaciją, o bendruomenių vadų „įgaliojimai" nesuteikia jiems teisės pakeisti šios žalingos politikos... Viena situacija yra, kai gyvenamųjų namų statybos projekte numatoma, jog būsimieji gyventojai patys rūpinsis savo saugumu, ir visai kas kita yra leisti gyventojams patiems kurti šį projektą bei spręsti, kurioje miesto dalyje apgyvendinti socialiai remtinas šeimas... Taigi pagrindinės nusikalstamumo priežastys visuomenėje yra tarsi antrankiai, prikaustantys pastarąją prie aukšto nusikalstamumo lygio. Pačios populiariausios nusikalstamumo prevencijos programos nėra pajėgios sulaužyti šių antrankių. Jos greičiau veikia šių suvaržymų ribose ir pasiekia smulkių pergalių valdant ribotą kiekį rizikos veiksnių. Tačiau kol patys rasizmo politikos antrankiai nebus nuimti, daugelis analitikų nesitiki didesnių teigiamų rezultatų iš programų, skirtų tik šių suvaržymų simptomams.

(Shermanas ir kiti. *Preventing Crime*)

Parafrazuodami Jeremiją mūsų melagingi pranašautojai šaukia: „Bendruomenė, bendruomenė!" Bet mes neturime bendruomenės! Todėl pirmiausias mūsų uždavinys, dar prieš pradedant galvoti apie smurto prevenciją, tai išmokti, kaip sukurti kažką panašaus į bendruomenę. Štai kodėl šioje knygoje aš daugiausiai dėmesio skiriu *naujo požiūrio į* smurto prevenciją plėtojimui, užuot tiesiog pateikęs receptą, kaip nukopijuoti jau kur nors išbandytą vieną ar kitą metodą. Dykai gauta žuvis numalšina alkį tik vieną kartą, o mes patys turime išmokti žvejoti. Taigi užuot tik aptarinėjęs ligšiolinius žmogaus laimėjimus, mėginsiu išsiaiškinti, ar esame pajėgūs rasti pagrindinius smurto priežastingumo bei prevencijos principus, ku-

rie padėtų sėkmingiau kurti naujas idėjas ir požiūrius bei įvertinti kitų žmonių jau sukurtus ar įgyvendintus arba ateities projektus.

Pakaks dar vieno amžiaus, panašaus į praėjusįjį, kai žmogaus gebėjimai ir galimybės žudyti, masiškai naikinti, vykdyti genocidą bei karo nusikaltimus išaugs akimirksniu, ir mes nesulauksime ateinančio tūkstantmečio. Arba mes išmoksime, kaip sunaikinti smurtą kaip konfliktų sprendimo ir tikslų siekimo priemonę ateinančiame šimtmetyje, arba smurtas sunaikins mus pačius. Senas metodas – tradicinis moralės ir teisės požiūris – ne tik nesugebėjo išspręsti problemos, bet dar ir apsunkino jos sprendimą. Šio metodo pralaimėjimas yra toks triuškinantis, kad net nekyla klausimo, ar taikyti jį ir toliau – šis tradicinis teisės ir moralės požiūris yra ne tik beviltiškas teorine prasme, bet ir akivaizdžiai pavojingas praktikoje. Kodėl gi tradicinis požiūris buvo toks nesėkmingas? Tam yra daugybė priežasčių, iš kurių čia paminėsiu dvi.

Ar baudžiamoji teisė yra pagrįsta milžiniška klaida?

Pirmoji priežastis yra ta, kad neįmanoma suvokti smurto priežasčių ir jo prevencijos galimybių, kol mąstoma tradicinėmis moralės ir teisės kategorijomis. Vienintelis klausimas, keliamas šio mąstymo būdo, yra: „Kiek žalinga (ar didvyriška) buvo viena ar kita smurtinė veika ir kokios bausmės (ar atpildo) nusipelnė ją padaręs asmuo?" Tačiau net jei būtų įmanoma įgyti žinių, būtinų, kad atsakytume į šį klausimą (tačiau tai neįmanoma), atsakymai nė kiek nepadėtų suprasti, kas sukelia smurtą ir kaip užkirsti jam kelią, nes tai empiriniai, o ne moraliniai klausimai. Tik į smurtą pažvelgę iš empirinių mokslų pozicijų, kaip į sveikatos apsaugos ir profilaktinės medicinos (įskaitant socialinę ir profilaktinę psichiatriją bei psichologiją) problemą, galėsime įgyti žinių, būtinų, kad suprastume jo priežastis ir užkirstume jam kelią. Minėtų žinių įgyjama klinikiniais, eksperimentiniais ir epidemiologiniais agresyvaus ir neagresyvaus elgesio, jį nulėmusių aplinkybių bei atitinkamai besielgiančių žmonių tyrimais.

Būtent tam paskyriau didelę dalį savo profesionalaus gyvenimo ir šioje knygoje apie smurto prevenciją, panašiai kaip ankstesniame darbe apie smurto priežastis (*Violence*, 1996), apibendrinsiu tai, ką regėjau ir girdėjau per daugiau nei 30 metų, kai dalyvavau, vadovavau bei vertinau įvairias smurto prevencijos programas, skirtas pavojingiausiems mūsų visuomenės pagimdytiems individams. Savo tyrimams kaip „laboratorija" naudojausi, jeigu taip galima išsireikšti, įstaiga, kurioje egzistuoja „grynoji smurto kultūra" – kalėjimu. Juk kalėjimai yra įrengti kaip talpyklos, kuriose izoliuojame individus (daugiausia vyrus), pripažintus ypač pavojingais. Draugai bei kolegos dažnai klausdavo manęs, kodėl pasirinkau darbą tokioje siaubingoje vietoje kaip kalėjimas ir kalėjimo psichiatrinė ligoninė, su labai pavojingais pacientais, kuriuos sunku užjausti, nors jau turėjau jaukią privačią praktiką bei katedrą Harvardo medicinos mokykloje. Aš visuomet cituodavau vieno bankų plėšiko, Willie Sutrono, žodžius. Paklaustas, kodėl plėšia bankus, jis atsakė: „Todėl, kad būtent ten yra pinigų." Dirbau kalėjimuose, nes būtent ten yra smurtas, būtent ten yra tikrai pavojingi ir agresyvūs žmonės. Štai kas mane domino ir ką norėjau geriau suprasti. Neįsivaizduoju, kaip kitaip įmanoma suvokti, kodėl žmonės tampa žiaurūs, ir išmokti, kaip užkirsti smurtui kelią, jei tiesiogiai nedirbti su šiais žmonėmis. Neįsivaizduoju geresnės laboratorijos, kur galima būtų tirti šias problemas ir asmeniškai, tiesiogiai („iš vidaus" tikrąja šio žodžio prasme) stebėti visą nusikaltimų ir bausmių mechanizmą bei teisėsaugos sistemos darbą.

Todėl tradiciniam moraliniam ir teisiniam mąstymui priešpriešindamas požiūrį iš sveikatos apsaugos ir profilaktinės medicinos pozicijų, aš nespėlioju ir nekuriu abstrakčių teorijų. Tai visiškai praktinis ir tikroviškas skirtumas, turintis tikrų padarinių tikriems žmonėms, su kuriais man teko bendrauti daugelį metų kiekvieną dieną. Pavyzdžiui, man ne kartą teko dalyvauti teismo procesuose, kur žmonės buvo kaltinami nužudymu ar kitais pavojingais nusikaltimais, kur mano, kaip eksperto, užduotis buvo – atlikti kaltinamojo psichiatrinę ekspertizę. Niekur kitur neturėčiau geresnės galimybės atskleisti skirtumų tarp klausimų, pateikiamų teisėsau-

gos, kai į smurtą žiūrima kaip į moralės ir teisės problemą (pvz., klausimas, ar kaltinamasis veikė „piktavališkai", t. y. *tyčia*, yra moralinis įvertinimas, kuris kartu yra kaltės teisine prasme konstatavimo sąlyga), ir klausimų, kurie turėtų būti keliami smurtą suprantant kaip sveikatos apsaugos ir profilaktinės medicinos problemą (pvz., „Kas privertė šį žmogų nusikalsti, kokių biologinių, psichologinių ar socialinių veiksnių sąveika privertė jį sužaloti kitą žmogų, ir ką mes galime padaryti, kad jo bei kitų asmenų panašaus elgesio ateityje tikimybė būtų mažesnė?").

Dirbdamas teismuose bei kalėjimuose kartais pasijusdavau tarytum per klaidą būčiau perkeltas į viduramžius, kuomet žmonės dar tikėjo, jog blogis (kaip ir jo mistinis įsikūnijimas bei bendravardis – šėtonas) yra greičiau objektyvus reiškinys, egzistuojantis nepriklausomai nuo mūsų pačių subjektyvių jausmų bei minčių, negu paprastas žodis, kurį mes per dažnai vartojame, kad paaiškintume, pateisintume bei nuslėptume (nuo savęs ir nuo kitų) mūsų pačių smurtą prieš tuos, kurių mes nekenčiame ir kuriuos siekiame nubausti. Kuo labiau buvome linkę taip vertinti „blogiečius", esančius tarp mūsų ir mūsų vadinamus nusikaltėliais, tuo labiau elgėmės kaip viduramžių inkvizitoriai, tikėję, jog išvaryti piktąsias dvasias iš mūsų įmanoma tik kankinant visus nusidėjėlius, užkasiant juos gyvus į žemę ar sudeginant juos prie stulpo (ką mes šiandien pakeitėme elektrošoko prietaisais, elektros kėdėmis, įkalinimais metams vienutėje vadinamuosiuose „superkalėjimuose"). Dėl to verčiau pasivadintume „užjaučiančiais" budeliais, negu žmonėmis, suprantančiais, jog kuriame šiuolaikinį kazematų, kankinimo kamerų bei autodafė variantą.

Vos pakrikštijus ką nors *blogiu*, jo atžvilgiu nebelieka ribų mūsų žiaurumui ir smurtui, kurių mes negalėtume pateisinti, įskaitant ką tik minėtas kankinimų ir gyvybės atėmimo formas. Šis žiaurumas ir smurtas vis plačiau įteisinamas mūsų išrinktų įstatymų leidėjų, taikomas mūsų teismų bei įgyvendinamas praktikoje mūsų kalėjimuose tiek prieš vyrus, tiek prieš moteris, tiek, vis dažniau, prieš vaikus ir silpnapročius, ir visa tai vardan moralės, teisės ir teisingumo. Dėl besitęsiančio ir didėjančio ilgalaikio įkalinimo vienutė-

se, elektrošoko prietaisų bei mirties bausmės taikymo JAV teisėsaugos sistema 2000-ųjų gegužės mėnesį buvo pasmerkta Jungtinių Tautų organizacijos Komiteto prieš kankinimus bei daugelį kartų buvo paskelbta pažeidžiančia JTO nustatytus Minimalius elgesio su kaliniais standartus.[1] Kad ir kaip būtų ironiška, bet nusikaltėliai, kuriuos man teko sutikti, vertina ir pateisina savo smurtinį elgesį – kankinimus, pagrobimus bei nužudymus – remdamiesi tais pačiais moralės principais, kuriais vadovaujasi mūsų teisėsaugos sistema: „ši kalė to nusipelnė" arba „tas šunsnukis pats prisiprašė".

Ketvirtį amžiaus – nuo 1967 iki 1992 metų – aš dirbau Masačiūsetso kalėjimuose: iš pradžių psichoterapeutu (atlikdamas psichiatrijos praktiką), vėliau kalėjimo psichiatrinės ligoninės (kur buvo laikomi nepakaltinamieji) vyr. gydytoju, ir pagaliau – visos pataisos įstaigų sistemos Psichikos sveikatos tarnybos vedėju. Aštuntąjį dešimtmetį aš vadovavau grupei psichikos sveikatos specialistų iš Harvardo medicinos mokyklos (kurioje ėjau Teisės ir psichiatrijos instituto direktoriaus pareigas) mokomosios ligoninės; jie atlikdavo psichiatrijos tyrimus bei gydymą kalėjimo psichikos ligoninėje. Tais laikais Masačiūsetso kalėjimai buvo tikrasis mūšio laukas. Griežtojo režimo (arba „griežtojo pavojaus", kaip mes jį vadindavome) 600 vietų kalėjime be riaušių buvo laikotarpių, kuomet kas mėnesį vidutiniškai įvykdavo vienas nužudymas, o kas šešias savaites – savižudybė. Taip dešimtmečio pabaigoje tik viename kalėjime buvo užfiksuota daugiau kaip šimtas smurtinių mirčių. O visoje kalėjimų sistemoje siautėjo nužudymų, savižudybių, riaušių, padegimų, grupinių išžaginimų, įkaitų paėmimų bei tyčinių susižalojimų epidemija (kaliniai išspausdavo sau akis, nupjaudavo genitalijas, išraudavo kojų pirštų nagus, rydavo skustuvų ašmenis); kaliniai, kalėjimų administracijos personalas bei lankytojai buvo žudomi ir sunkiai žalojami.

[1] Standartinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės buvo priimtos 1955 m. rugpjūčio 30 d. Pirmojo Jungtinių Tautų Organizacijos kongreso dėl nusikalstamumo prevencijos bei elgesio su nusikaltėliais, ir patvirtintos JT Ekonominių ir socialinių reikalų tarybos 1957 m. liepos 31 d. rezoliucija Nr. 663 C. Pakeistos 1977 m. gegužės 13 d. rezoliucija Nr. 2076. *(Vertėjo pastaba)*

Reaguodami į šias laikymo kalėjime sąlygas, sužalotų ar nužudytų kalinių advokatai teismuose reiškė ieškinius kalėjimų administracijai. Atliktas tyrimas parodė, kad dauguma smurto buvo sukelta nenustatytos psichikos ligos, kuri dažniausiai būdavo sukelta arba paūmėdavo dėl kalėjimų vidinių gyvenimo sąlygų: orientacijos bei bendravimo galimybių praradimo, dėl ilgo laiko, praleisto vienutėje, plintančios teroro bei neįveikiamo streso atmosferos, buvusios potrauminių simptomų ir sindromų priežastimi, bei daugybės jau egzistuojančių lėtinių psichikos ligų, kurios tiesiog niekad nebuvo diagnozuotos ar gydytos. Daugelis asmenų, mėginusių įvykdyti ar įvykdžiusių nužudymą ir/arba savižudybę, sirgo haliucinacijomis, manijomis arba savo agresyvaus elgesio metu rodė kitų psichozės simptomų. Tačiau vargu ar bus per daug pasakyta, kad tokioje smurto aplinkoje kaliniai neišvengiamai turėdavo tapti beveik paranojikais, kad neprarastų ryšio su tikrove. Jie turėjo tikrų priešų ir jiems grėsė tikra bėda. Jei kas mėgintų sukurti sistemą, žmones lėtai paverčiančią paranojikais ir agresyviais, vargu ar jis išrastų ką nors efektyvesnio. Dėl savaime progresuojančios persekiojimo manijos prigimties – asmuo, įsitikinęs, jog jį supa priešai, pats elgiasi taip agresyviai, kad kiti žmonės ima vertinti jį kaip savo priešą ir atitinkamai reaguoja, todėl atsiranda užburtas ratas, kuomet smurtas sukelia paranoją, o ši, savo ruožtu, sukelia dar didesnį smurtą. (Šį scenarijų gerai žino visi tie, kurie seka tarptautinių santykių ir pasaulio politikos naujienas, ir tai yra viena iš priežasčių, kodėl pamokos, įsisavintos šiame mikrokosme, galėtų būti naudingos makrokosminiame lygmenyje.)

Grupinio ieškinio rezultatas buvo taikos sutartis, pagal kurią Pataisos įstaigų departamentas mūsų paprašė plačiau teikti psichiatro pagalbą visai pataisos įstaigų sistemai, o aš tapau atsakingu už vadovavimą šiai programai. Dėl aukščiau minėtų įvykių mūsų kompetencijai priklausė ne tik psichikos ligonių gydymas, bet iš esmės ir smurto prevencija, o mūsų „pacientais" tapo ne tik asmenys, kuriuos mes tyrėme ir gydėme, bet kartu ir visa kalėjimų sistema. Taigi visas projektas buvo vykdomas ne tik klinikinės, bet ir socialinės, bendruomeninės bei profilaktinės psichiatrijos lygmeniu, kad išgydytų patologiją pačios teisėsaugos sistemos viduje.

Aš dešimtį metų vadovavau programai, ir per šį laikotarpį kiekviename kalėjime buvo įsteigta pirminės psichiatro pagalbos kabinetų bei psichikos sveikatos klinikų sistema, kurioje dirbę medicinos mokyklos fakultetų darbuotojai buvo pasiekiami tiesiogiai ar telefonu visą parą, kad galėtų suteikti neatidėliotiną pagalbą ar apsaugotų ir globotų ištikus krizėms, užkirstų kelią savižudybėms, atliktų psichoterapinį ar psichofarmakologinį gydymą, perkeltų kalinius į ligoninės stacionaro skyrių ar paleistų juos iš ten bei nuolat konsultuotų ir mokytų kalėjimų administracijos darbuotojus. Paklausite, kokių rezultatų buvo pasiekta? Supratome, kad smurtui kelią galima užkirsti beveik visur, net esant beviltiškiausioms situacijoms, jeigu tik labai to norima ir visi yra pasirengę paaukoti šiam darbui pakankamai laiko ir pastangų.

Per pirmuosius penkerius mūsų darbo metus, kai dar tik komplektavome ir ruošėme personalą darbui šiomis ypatingomis sąlygomis bei patys mokėmės iš savo klaidų, nė viename kalėjime neįvyko nė vieno maišto, išskyrus du rimtus įkaitų paėmimo atvejus (kuriuos pavyko išspręsti be aukų). Nužudymo auka nebuvo tapęs nė vienas kalėjimų personalo narys ar lankytojas, nors buvo nužudyti ar nusižudė septyni kaliniai (visoje pataisos įstaigų sistemoje). Per kitus penkerius metus visoje pataisos įstaigų sistemoje neįvyko nė vieno maišto ar įkaitų paėmimo, buvo užfiksuotas tik vienas nužudymas ir du savižudybės atvejai, t. y. buvo metų, kai nė viename kalėjime nebuvo smurtinių mirčių.

Manau, drąsiai galime laikyti šią programą praktiniu patvirtinimu hipotezės, jog ilgainiui įmanoma užkirsti kelią visoms ar beveik visoms sunkiausioms smurto formoms net pačioje pavojingiausioje aplinkoje ir tarp agresyviausių asmenų. Tai buvo pirmas įrodytas principas.

Antrasis principas reiškia, kad sėkmingai užkirsti kelią smurtui įmanoma tokiu mastu, kiek yra atsisakoma įprasto moralės ir teisės požiūrio, kurio iki šiol buvo laikomasi pataisos įstaigose. Kuo pavojingesnis būdavo kalinys, tuo griežčiau jis būdavo baudžiamas ir tuo pavojingesniu jis tapdavo. Šis užburtas ratas tiek kalinius, tiek jų prižiūrėtojus vertė nuolat kariauti tarpusavyje, kas, jų pa-

čių teigimu, prieštaravo abejų norams. Ta pati klaida daroma visos visuomenės mastu: kuo pavojingesnis yra žmogus visuomenei, tuo griežčiau jis baudžiamas (kartais net nužudomas, kad pamokytų kitus), ir kuo griežčiau jis baudžiamas, tuo pavojingesniu jis tampa (nes išmoksta sekti mūsų pačių smurto pavyzdžiu). O mes, vietoje moralinio pasmerkimo ir baudimo, stengėmės suvokti, kodėl kaliniai (ir prižiūrėtojai) elgiasi būtent taip, ir panaudoti šias žinias mūsų darbe. Ilgainiui išplėtojome keletą pagrindinių principų, kuriais vadovavomės bendraudami su šiais asmenimis. Svarbiausius iš jų apibendrinau šios knygos 7 skyriuje.

Antroji priežastis, dėl kurios tradicinis moralės ir teisės požiūris į smurtą, užuot stabdęs pastarąjį, faktiškai sukelia jį, yra ta, kad šis požiūris grindžiamas didžiule klaida, būtent neginčytina prielaida, kuri nėra vien paprastoji faktinė klaida, o iš tikrųjų tiesą apverčianti aukštyn kojomis. Teisėsaugos sistema, kaip ir visos kitos mūsų visuomenės įstaigos (tiek, kiek jos grindžia savo veiklą moraliniu mąstymu), nepripažino, o gal nesugebėjo pripažinti šios prielaidos klaidingumo, nes pastarosios neįmanoma ištirti, sukritikuoti ar patikrinti, kol yra operuojama moralės kategorijomis, nes tai nėra moralinė, o greičiau *empirinė* prielaida. Anot jos, agresyvių žmonių baudimas sulaikys juos, o kartu ir kitus, nuo panašaus elgesio ateityje. Kitaip tariant, *bausmė (tyčinis kančių sukėlimas) užkerta kelią smurtui.* Kol mąstome apie bausmę tradiciškai, kaip apie atsaką nusikaltimui ir smurtui (įskaitant karo nusikaltimus), visi klausimai, kuriuos sugebame iškelti, bus susiję su moralinėmis, o ne su empirinėmis kategorijomis, pvz.: „Ar asmuo *nusipelnė* tokios bausmės?", arba „Ar tai *teisinga* bausmė?" O empiriškai patikrinus aukščiau minėtą prielaidą (tiriant nubaustųjų elgesį) paaiškėja priešingas rezultatas: *bausmė yra stipriausias kada nors išrastas smurtinio elgesio stimuliatorius* (tai bus įrodyta 7 skyriuje ir detaliau aptarta mano straipsnyje „Punishment and Violence", 2000). Bausmė ne tik pati yra smurto forma, bet ir sukelia pastarąjį, užuot stabdžiusi jį. Nė kiek nekeista, kad tradicinio moralės ir teisės požiūrio į smurtą buvo laikytasi keturis tūkstantmečius nuolat didėjančio smurto fone.

Smurtas kaip sveikatos apsaugos problema

Tačiau kas, be bausmės, galėtų užkirsti kelią nusikalstamumui? Kad atsakytume į šį klausimą, kuriam bus skirta likusioji šios knygos dalis, bus naudinga, netgi būtina, į smurtą pažvelgti ne kaip į moralės ir teisės, bet kaip į sveikatos apsaugos ir profilaktinės medicinos problemą. Ligonius juk reikia gydyti, o ne bausti. Bertrand'as Russellas savo veikale *Roads to freedom* (1918) minėtą požiūrių skirtumą apibendrino taip:

> Kuomet žmogus serga užkrečiamąja liga, jis kelia pavojų aplinkiniams, todėl būtina apriboti jo judėjimo laisvę. Tačiau niekam nekyla mintis, kad šis žmogus kaltas. Priešingai, draugai ir artimieji užjaučia jį. Siekiant jį išgydyti, imamasi gydymo priemonių, o pats žmogus paprastai gydymo metu paklūsta būtinam savo laisvės apribojimui. Iš esmės toks pat metodas taikytinas ir gydant žmogų, sergantį liga, vadinama „nusikalstamumas".

Žymėdamas bet kurias jėgas ar procesus organizme ar jų grupėje, kurie pajėgūs nužudyti ar paralyžiuoti organizmą ar net sunaikinti visą grupę, vartosiu ligos, susirgimo ir patologijos sąvokas. Visos ką tik minėtos smurto formos, vartojant šias sąvokas, virsta apraiška, forma ar simptomu patologijos ar ligos, tokios pat pavojingos kaip vėžys ar širdies yda, nes, paplitusios tarp žmonių giminės narių, šios jėgos gali juos nužudyti, padaryti invalidais ar net sunaikinti (priversti susinaikinti) visą giminę. Ši tiesa išlieka net jeigu apsauginis smurtas gali būti priemonė (o kartais – vienintelė priemonė) išgelbėti savo ar kitų potencialių agresoriaus aukų gyvybes. Jei apsauginis smurtas gali išgelbėti gyvybę, tai kaip jis gali kartu būti ir patologijos ar ligos simptomu? Iš tikrųjų tai – agresoriaus patologijos simptomas (t. y. jį sukėlė ir pavertė būtinu agresoriaus elgesys). Taigi agresyvus smurtas atitinka mano pateiktą patologijos apibrėžimą – jis ne tik gali sužaloti ar nužudyti auką, bet padidina ir paties nusikaltėlio susižalojimo ar mirties riziką (nes jo agresija gali išprovokuoti užpultųjų smurtą). Kas gyvena su kalaviju rankoje, tas nuo kalavijo ir miršta, ir miršta paprас-

tai būdamas jaunesnis nei tie, kurie savo kalavijus laiko dėkluose. Kaip parodė daugkartinės apžvalgos, agresyvių žmonių gyvenimo trukmė vidutiniškai trumpesnė už neagresyvių žmonių (tikriausiai tai nieko nestebina). Tai vienas akivaizdžiausių įrodymų, jog smurtas yra ligos požymis: jis trumpina gyvenimo trukmę lygiai kaip kitos ligos, todėl atitinka mano aukščiau pateiktą ligos apibrėžimą. Agresyvaus smurto prevencija užkerta kelią ir apsauginei jo formai.

Ši knyga apie smurto prevenciją gali būti laikoma mano ankstesnės knygos (1996 m.), kurioje nagrinėjau smurto priežastis, tęsiniu. Tai projekto, pradėto pirmoje knygoje, pabaiga. Pirmas ir veiksmingiausias žingsnis, mokantis užkirsti kelią bet kuriai sveikatos problemai, yra jos priežasčių pažinimas; būtina žinoti, kurias iš jų reikia pašalinti ar nukenksminti. Todėl pirmuosiuose šios knygos skyriuose aš trumpai priminsiu savo ankstesnėje knygoje padarytas išvadas apie smurto priežastis. Kai tik žinosime priežastis, tiesiogiai galėsime taikyti šias žinias prevenciniame darbe, būtent, žinodami, koks mūsų elgesys praeityje sukėlė smurtą, suprasime, kaip jį pakeisti. Juk smurtas neatsiranda savaime, spontaniškai, be jokios priežasties, o tik tuomet, kai kažkieno veiksmai ar elgesys jį sukelia. Todėl, siekdami sustabdyti smurtą, turime sustabdyti jį sukeliantį elgesį. Jei ši idėja iš pradžių kam nors atrodys keistoka, manyčiau, tai pirmiausia yra dėl to, kad smurto priežastys ligi šiol nebuvo aiškiai žinomos. Kaip ir bet kuri liga, smurtas yra sukeliamas biologinių, psichologinių ir socialinių veiksnių sąveikos (Engelas, *From Biomedical to Biopsychosocial*, 1997). Šis faktas labai svarbus prevencijai: jeigu egzistuoja daugiau nei viena priežastis, turėtų egzistuoti ir daugiau prevencijos formų.

Sveikatos apsaugos koncepcijos pagrindas – trys prevencijos pakopos: pirminė, antrinė ir tretinė prevencija. Pirminė prevencija apima priemones, taikomas visiems žmonėms, nepriklausomai nuo sveikatos būklės ar galimo ateities susirgimų pavojaus. Pavyzdžiui, prieš pusantro amžiaus buvo nustatyta, kad vandentiekio ir kanalizacijos sistemų valymas labiau apsaugo žmones nuo tam tikrų užkrečiamųjų ligų, nei viso pasaulio gydytojai, vaistai ir ligoninės.

Taip pat buvo įrodyta, jog absoliutaus skurdo mažinimas (pragyvenimo minimumo kėlimas) bei, pasiekus šį tikslą, santykinio skurdo mažinimas (didesnės pajamų ir turto lygybės siekimas) turėjo daugiau įtakos mažinant mirtingumo rodiklius bei ilginant gyvenimo trukmę per pastaruosius du amžius, negu medicinos progresas. Tiesa, kad net tokiose išsivysčiusiose šalyse, kaip JAV ir Didžioji Britanija, ekonominės nelygybės mažinimas yra veiksmingesnis gerinant visų gyventojų sveikatą bei didinant jų ilgaamžiškumą, negu pinigai, išleidžiami medicinai ir chirurginiam gydymui (Richardas G. Wilkinsonas, *Unhealthy Societies*, 1996; Stephenas R. Graubardas, *Health and Wealth*, 1994; Douglasas Blackas ir kiti, *The Black Report*, 1992). Pavyzdžiui, Jungtinės Valstijos pasižymi didžiausiu pajamų ir turto skirtumu tarp išsivysčiusių šalių. Vienas iš padarinių yra tas, kad nepaisant dvigubai didesnių išlaidų sveikatos apsaugai, JAV gyventojų vidutinė gyvenimo trukmė yra viena trumpiausių, o pagrindinių sveikatos sutrikimų paplitimas tarp jų yra vienas aukščiausių. Lygiai tie patys principai taikytini smurto prevencijai. Penktajame šios knygos skyriuje apibendrinsiu keletą socialinių, ekonominių ir politinių strategijų, kurios pasirodė esančios kur kas veiksmingesnės (tiek absoliučia, tiek santykine (rentabilumo) prasme) saugant gyventojus nuo smurto epidemijų, negu viso pasaulio policija, kalėjimai ir bausmių sistemos. Tokie yra pirminės smurto prevencijos principai.

Antrinė prevencija apima priemones, taikytinas gyventojų grupėms, kurioms gresia didesnis už vidutinį pavojus susirgti tam tikromis ligomis, nors akivaizdžių simptomų ar negalavimų dar nematyti. Kaip pavyzdį iš profilaktinės medicinos galima paminėti didelio cholesterolio kiekio kraujuje ar padidėjusio kraujospūdžio mažinimą, kol žmogaus dar neištiko infarktas ar insultas. Šeštajame skyriuje aš apibendrinsiu kelias programas, kurios buvo labai veiksmingos statistiškai mažinant smurtinio elgesio ateityje plitimą tarp žmonių, kuriems gresia didesnė už vidutinę rizika tapti tiek smurto aukomis, tiek agresoriais, tačiau kurie dar nebuvo patyrę rimtesnių smurtinių situacijų, palyginus su lygiavertėmis asmenų kategorijomis, kurioms minėtos programos nebuvo prieinamos. Di-

desnės už vidutinę rizikos grupėms priklauso, pavyzdžiui, netekėjusių, neraštingų, vargetų jaunųjų motinų vaikai ir vaikai, patyrę prievartą šeimoje, alkoholikai, rajonų, kuriuose didelis nusikalstamumo lygis, gyventojai, neraštingi ir nekvalifikuoti žmonės, vidurinių mokyklų abiturientai bei asmenys, susiję su neteisėta prekyba narkotikais.

Trečiosios pakopos prevencija yra susijusi su klinikiniu gydymu, kaip priešybe profilaktinei medicinai. Ją sudaro gydymo ir terapijos kursai, taikomi tiems, kurie jau rimtai serga tam tikra liga, t.y. specialistų atliekamas gydymas vaistais, chirurginės procedūros klinikose ir ligoninėse. Kodėl gydymas vadinasi prevencija? Ogi todėl, kad jo tikslas yra neleisti ūminei ligai peraugti į lėtinę ar net mirtiną, ir neleisti jai užkrėsti sveikų žmonių (užkrečiamųjų ligų atveju).

Pritaikę šias koncepcijas smurto tyrimams pamatysime, jog tretinė smurto prevencija yra vykdoma su teismų, policijos, kalėjimų ir bausmių sistemos pagalba, kuri tradiciškai įsijungia tik tuomet, kai asmuo jau yra tapęs agresyviu. Septintajame knygos skyriuje apibūdinsiu programų bei strategijų rūšis, kurios buvo veiksmingos bei (kas ne mažiau svarbu) tas rūšis, kurios žlugo tiek „stacionaro" (t. y. kalėjimų ir kolonijų), tiek „ambulatorinio tipo" (t. y. viešieji darbai, savanoriškas padarytos žalos atlyginimas, priverstinis gydymas be laisvės atėmimo) sąlygomis. Taip pat aptarsiu „antikalėjimų" koncepciją, kuri yra tradicinio modelio kalėjimų formos bei turinio alternatyva, bei jos privalumus.

Tretinės prevencijos reikia tik tuomet, kai pirminė ir antrinė prevencija nepasisekė. Iš esmės tretinės prevencijos poreikis egzistuoja tik tiek, kiek mes nesugebame užtikrinti pakankamos pirminės ir antrinės prevencijos, todėl pats toks poreikis yra šio nesugebėjimo ženklas. Senoji išmintis, jog lašas profilaktikos atstoja marias gydymo, akivaizdžiai pasitvirtina. Pritaikyta smurto atžvilgiu ji galėtų skambėti taip: lašas pirminės ar antrinės prevencijos atstoja megatoną vaistų. Viena pagrindinių klaidų, padarytų Jungtinių Valstijų sveikatos priežiūros bei teisėsaugos sistemų, yra daug didesnės piniginės bei žmogiškosios investicijos į tretinę, negu į pirmi-

nę ir antrinę prevenciją. Pavyzdžiui, JAV – vienintelė išsivysčiusi šalis, kuri neteikia visuotinių nemokamų sveikatos priežiūros paslaugų visiems savo piliečiams – labai atsilieka net nuo daugelio trečiojo pasaulio šalių vaikų imunizacijos mastu. Be to, ji atsilieka nuo visų kitų išsivysčiusių valstybių užtikrinant tinkamą būsimųjų motinų priežiūrą. Rezultatas yra akivaizdus: mes išleidžiame kur kas daugiau milijardų dolerių dažniausiai nesėkmingiems bandymams išgelbėti neišnešiotų kūdikių gyvybes, nei reikėtų kur kas pigesnei ir daug veiksmingesnei nėščiųjų priežiūrai užtikrinti. Kaip padarinys JAV ne tik skiria sveikatos priežiūrai dvigubai didesnį procentą bendrojo nacionalinio produkto, negu bet kuri kita išsivysčiusi šalis, bet ir pasižymi didesniais moterų bei kūdikių mirtingumo ir liguistumo rodikliais.

Lygiai tas pats principas taikytinas požiūriui į smurtą JAV. Agresyvių asmenų baudimas ir/arba reabilitacija taip pat kainuoja kur kas brangiau ir yra mažiau veiksminga negu pirmaeilė smurto prevencija, ir sukelia kur kas daugiau kančių ne tik nusikaltėliams, bet ir jų aukoms. Išleidžiame nepalyginamai daugiau pinigų policijos, kalėjimų, bausmių sistemos bei teismų reikmėms, negu visuomeninės veiklos rūšims, kurios pasirodė pajėgios sumažinti nusikalstamumą tiek pat, bet viso labo už penktadalį šios kainos (žr. 7 skyrių). Kadangi kalėjimai vis labiau esti perpildyti (ir nerentabilūs), eilės mūsų narkomanijos gydymo centruose vis ilgėja, nepaisant fakto (arba veikiau, kaip aš pavaizduosiu paskutiniame knygos skyriuje, dėl fakto), kad gydymas yra mažiausiai penkiskart veiksmingesnis negu laisvės atėmimas užkertant kelią narkomanijai bei su ja susijusiems turtiniams nusikaltimams ir smurtui.

Mano įsitikinimu, apibūdinta politika neatitinka nei mūsų saikingo savanaudiškumo, nei moralės, kuria ji daugiausia bando dangstytis (rūpinimasis nusikaltimų aukomis, mokesčių mokėtojų pinigų taupymas, teisėtvarkos užtikrinimas, narkotikų sukeltos žalos mažinimas) todėl, kad ji tik žlugdo mūsų pastangas pasiekti šiuos tariamus tikslus. Šia prasme Jungtinių Valstijų teisėsaugos politikos nesėkmė tikrai primena jų sveikatos apsaugos politikos fias-

ko. Panašiai kaip mūsų subsidijos sveikatos apsaugai viršija bet kurios kitos išsivysčiusios šalies išlaidas, o laimėjimai toli gražu nedžiugina, mes taip pat išleidžiame kur kas daugiau pinigų teisėsaugos reikmėms, o pasiekiame prastesnius – netgi dramatiškai prastesnius – rezultatus. Pavyzdžiui, laisvės atėmimo bausmės taikymo procentas yra penkis–dešimtį kartų didesnis negu bet kurioje kitoje išsivysčiusioje valstybėje, smurtinių mirčių skaičius irgi penkis–dešimtį kartų didesnis.

Kokia gi yra trijų pakopų profilaktinės medicinos modelio taikymo smurto problemai spręsti praktinė reikšmė? Pirmiausia – šis metodas pasižymi daugybe įvairių požiūrių į smurto prevenciją, kurių kiekvienas yra naudingas ir vertas dėmesio. Deja, kuo stipresnės ir veiksmingesnės (rentabilesnės) yra šio metodo teikiamos priemonės, tuo labiau joms priešinasi galingos politinės ir ekonominės jėgos, ir tai labiausiai kliudo spręsti smurto problemą, ypač JAV ir besivystančiose šalyse. Pavyzdžiui, politinės jėgos, kovojančios prieš kapitalo ir pajamų perskirstymą Jungtinėse Valstijose, jau neminint pasaulio apskritai, yra daug galingesnės, negu šią idėją palaikančios jėgos, nepaisant (o galbūt iš dalies – dėl) fakto, kad jokia kita politika nesugebėjo geriau išspręsti smurto prevencijos problemos (kaip bus įrodyta 5 ir 8 skyriuose). Ar tai liudija, jog mes nesugebėsime nieko padaryti, kol nepasikeis politinė aplinka? Šioje knygoje mano pristatytas trijų pakopų prevencijos modelis (kuris yra ne daugiau kaip klasikinis profilaktinės medicinos modelis, naudojamas visame pasaulyje) naudingas tuo, kad, neturint galimybių ar nepajėgiant įgyvendinti vienos profilaktikos formos, visada įmanoma įgyvendinti kitą. Kitaip tariant, jei vienas ar daugiau aukščiau išvardytų pirminės prevencijos metodų pasirodys politiškai nepritaikomi artimoje ateityje (mano įtarimu, tokie yra beveik visi metodai krikščionybės eros trečiojo tūkstantmečio pradžioje), visuomet įmanoma panaudoti tuos iš jų, kurie šiandien bus politiškai labiau pagrįsti, įskaitant antrinės ir tretinės prevencijos metodus. O pirminės prevencijos metodams atgavus politinę perspektyvą, jie vėl galės būti įgyvendinami. Taip mes niekada nebūsime tiek paralyžiuoti, kad nepajėgtume nė piršto pajudinti.

Antroji reikšmė yra ta, kad smurto prevencija nėra klausimas iš serijos „būti ar nebūti" arba „viskas arba nieko". Kaip ir profilaktinėje medicinoje, sėkmė čia matuojama laipsniais. Kai kurios ligos, pvz., raupai, buvo išrautos su šaknimis visame pasaulyje, o kitos, pvz., poliomielitas – tik daugumoje išsivysčiusių šalių. Tačiau net jei nepavyksta pasiekti visiškos sėkmės, kaskart bent iš dalies sumažinus ligos paplitimo mastą, jau užkertame kelią visiems jos atvejams, kurie atsitiktų esant priešingai. Tas pat pasakytina ir apie smurtą, todėl šios knygos pavadinimas – smurto prevencija – reiškia, jog turime stengtis, kad galėtume kalbėti apie kelio užkirtimą jam.

Kita vertus, neįžvelgiu būtinumo iš anksto atsisakyti tikimybės daugiau ar mažiau visiškai pašalinti bent pavojingiausias ir žalingiausias smurto formas, užuot vien sumažinus jų mastus. Viena iš priežasčių, leidžiančių man būti tuo tikram, yra faktas, jog kelioms valstybėms (ir jų egzistavimo faktas patvirtina, jog tai įmanoma) praktiškai pavyko atsikratyti beveik visų pavojingo gyvybei smurto formų, apie ką bus kalbama penktajame skyriuje. Aš mėginsiu įrodyti, jog iš esmės nėra kliūčių pasiekti to paties visame pasaulyje (bet tai, žinoma, nėra pranašavimas, kad mes tai pasieksime). Priežastis, dėl kurios mūsų potencialios galimybės skiriasi nuo mūsų faktinių galių, yra ta, kad smurto prevencija nėra vienintelis ir net ne pagrindinis tikslas, siekiamas daugelio žmonių. Prireiktų didelių pinigų sumų ir tektų atsisakyti pajamų tam, kad vien pamėgintume visiškai sunaikinti pavojingą ar mirtiną smurtą. Tačiau sužinoti, ar mūsų pastangos bus vaisingos, galėsime tik sumokėję labai didelę, gal net per didelę kainą. Beje, kaip bus aptarta paskutiniame skyriuje, daugeliui žmonių smurtas neša tikrą naudą, todėl nė kiek nekeista, kad smurto paplitimo mastą mažinantys metodai turi daug priešų.

Suprantama, jog daugeliui žmonių pati idėja dėl galimybės sustabdyti smurtą apskritai, jau nekalbant apie jo pavojingiausias formas, atrodytų utopiškai optimistiška. Vadinasi, ši idėja buvo jų klaidingai suprasta, o tai galėjo atsitikti dėl dviejų priežasčių.

Žmonijos išlikimo klausimas

Pirmiausia aš kalbu ne apie utopiją, o apie išgyvenimą. Esu įsitikinęs, kad mokymasis užkirsti kelią smurtui – ne šiek tiek, bet kur kas sėkmingiau negu tai darėme iki šiol – nėra nei pasirinkimas, nei prabanga, kad galėtume nutarti, jog negalime sau jos leisti ar kad neverta to daryti. Išmokti stabdyti smurtą yra būtinoji žmonijos išlikimo ateinantį amžių ir ateinantį tūkstantmetį sąlyga. Šioje srityje tikriausiai yra daugybė kelių į sėkmę, tačiau ne mažiau kelių, ir mes tai puikiai žinome, veda į nesėkmę (daugelį pastarųjų mes jau išmėginome, o kai kuriais keliais tebeiname). Tačiau šioje knygoje pateikti tyrimai rodo, kad, nepaisant sėkmingų smurto prevencijos metodų įvairovės, visus juos veikiausiai sieja bendri pagrindiniai principai, todėl platų pasirinkimą galima prilyginti variacijoms viena tema. O atsižvelgiant į esamą platų sėkmingų variantų pasirinkimą, visiškai tikėtina, kad visuomenėje neatsiras žmonių, laikančių šias idėjas utopinėmis. Manau, kad tai neturi nieko bendro su šios knygos objektu. Aš nekuriu utopijos paprasčiausiai dėl to, kad vieno asmens sukurta utopija gali tapti kito asmens distopija. Kalbu apie tam tikras minimalias savybes, kurių privalo turėti visuomenė, kad nesunaikintų pati savęs, o tai visiškai kitas, kur kas mažiau optimistinis klausimas negu utopijos sukūrimas.

Be to, aš visiškai nesu nusiteikęs optimistiškai dėl mūsų visuomenės politinės valios mobilizavimo tikimybės vien tam, kad ji užkirstų kelią ateities genocido katastrofoms. Sakydamas, jog nesu optimistiškai nusiteikęs, aš neketinu teigti, kad šios katastrofos iš tikrųjų atsitiks, tiesiog nematau pagrindo daryti priešingos prielaidos. Japonija ir Vakarų Europos šalys buvo priverstos išgyventi neįtikėtinų košmarų, kol joms pavyko nuteikti politinę valią radikaliems savo politinės bei ekonominės santvarkos pakeitimams, ir tai leido pusę amžiaus po paskutiniojo pasaulinio karo visiškai sustabdyti tarpusavio karus bei užkirsti kelią žmonių žudymui geriau nei tai buvo pavykę padaryti bet kuriai kitai didelei civilizacijai istorijoje. Tai pavyko pasiekti tik visuomenes išlaisvinus iš

skurdo ir diktatūros, pašalinus turtinius bei valdžios neteisingumus kartu pašalinant vieną iš pagrindinių veiksnių, provokuojančių konfliktus tarp žmonių ir karus tarp nacijų. Ar turės JAV, kartu su kitomis išsivysčiusiomis ir besivystančiomis pasaulio šalimis išgyventi dar baisesnių košmarų, kad jie pagaliau priverstų jas padaryti kardinalių pertvarkymų pasauliniu mastu, būtinų siekiant sustabdyti vis labiau pražūtingus karus ir genocidą? Neapsimetu žinąs atsakymą į šį klausimą, tačiau bet kas, kam užtenka vilties, optimizmo ir utopizmo atsakyti į jį neigiamai, turi žinoti kažką, ko nežinau aš.

Mes sąmoningai visiškai (bent jau didžiojoje pasaulio dalyje ilgesnį laiką) atsikratėme kai kurių smurto formų, pvz., kanibalizmo arba vergovės. Be to, kai kurioms mažoms šalims, kaip bus aptarta 5 skyriuje, dešimtmečiams ar net amžiams pavyko beveik visiškai pašalinti pagrindines mirtino smurto formas, tokias kaip nužudymai ir karai. Tačiau pagrindinis klausimas, nuolat mus kamuojantis, nėra tai, ar mes, kovodami su smurtu, sugebėsime nueiti taip toli, kaip šios šalys, bet ar mes pajėgsime išmokti stabdyti jį tiek, kad užtikrintume savo išlikimą.

Sakyti, kad jei norime išgyventi, privalome sustabdyti smurtą, yra visai kas kita negu prognozuoti, kad mes iš tikrųjų išgyvensime. Tiesa yra ir tai, kad nurodymas žingsnių, kuriuos privalėsime žengti, kad sustabdytume smurtą, nėra lygus teigimui, kad mes juos iš tikrųjų žengsime. Mano tikslas nėra nei mėginti išpranašauti ateitį, nei mokyti kitus, kaip toliau jiems elgtis. Aš noriu tik apibendrinti mūsų turimas pasirinkimo galimybes ir nurodyti kiekvienos iš jų privalumus bei trūkumus tam, kad žmonės galėtų rinktis, ko panorėtų turėdami daugiau informacijos apie savo daromą pasirinkimą, kiek jiems tai kainuos ir ką jie gaus mainais. Tikiuosi, kad kai kurios pamokos, mano išmoktos per visus smurto prevencijai skirto darbo metus mano mokslinėje laboratorijoje – pavojingiausiose įstaigose tarp pavojingiausių nusikaltėlių, – turės reikšmės ir padės mums suprasti, ką galime ir turime padaryti, kad sustabdytume smurtą bet kurioje vietoje, bet kuriuo mastu ir pavidalu – nuo nužudymų ir savižudybių iki terorizmo, ra-

sinės diskriminacijos, karų ir genocido. Esu įsitikinęs, jog tam tikros priežastys ar motyvai yra bendri visoms smurto formoms, todėl turėtų egzistuoti ir tam tikri bendri prevencijos principai.

Stengiausi rašyti šią knygą ne kaip filosofas ar moralistas, ir nurodinėti skaitytojams, kaip jie *turėtų* gyventi, bet kaip gydytojas ir gamtos tyrinėtojas, paaiškindamas, kaip *įmanoma* gyventi, t.y. kurie gyvenimo (būtent, gyvenimo kartu, nes visi esame socialinės būtybės) būdai padeda palaikyti gyvybę (t. y. sustabdyti smurtą), o kurie veda į mirtį (per smurtą). Darvinas rašė apie visų gyvų būtybių atsiradimą. Aš savo ruožtu rašau apie tai, kaip išvengti žmogiškųjų būtybių išnykimo. Generolas MacArthuras[2], mano galva, buvo visiškai teisus ir labai įžvalgus sakydamas, kad galutinis šiuolaikinio karo rezultatas šioje termobranduolinių ginklų eroje bus „abipusis visiškas susinaikinimas". Ironiška girdėti tokius žodžius žmogaus, kurį prezidentas Trumanas buvo priverstas nušalinti nuo vadovavimo karinei operacijai Korėjoje už nenorą pasitenkinti gynybiniu karu. Galbūt jis ketino mus perspėti apie šiuolaikinių ginklų keliamą pavojų todėl, kad pats vos jų nepanaudojo? Daugelis mąstytojų jau seniai pripažino, jog nesunaikinus karo, jis sunaikins mus. Todėl užkirsti kelią smurtui yra tiesiog būtina žmonių giminės išlikimo prielaida. Tai evoliucinės reikšmės klausimas.

[2] Douglas MacArthuras (1880–1964) – aktyvus Antrojo pasaulinio karo dalyvis. 1945 m. rugsėjo 2 d. priėmė Japonijos kapituliaciją. Po karo – sąjungininkų karinės okupacijos Japonijoje vadas. 1950–1951 metais – JT karinių pajėgų operacijos Korėjos pusiasalyje vadas (1951 m. balandžio 11 d. atleistas iš šių pareigų už agresyvaus karo propagandą). *(Vertėjo pastaba)*

1 SKYRIUS
Gėda ir asmenybės mirtis

Dirbdamas su smurtiniais nusikaltėliais buvau nustebintas to fakto, kad į mano klausimą, kodėl vienas ar kitas iš jų užpuolė ar net nužudė savo auką, atsakymas būdavo vienodas: „Todėl, kad jis nerodė man reikiamos pagarbos." Dėl dažno vartojimo ši frazė buvo trumpinama iki „Jis negerbė manęs". Kuomet žmogus vartoja kokį nors žodį ar žodžių junginį taip dažnai, kad trumpina jį, tampa aišku, kad šis žodis ar frazė užima vieną pagrindinių vietų jo moralės ir emocijų leksikone. Užsiminimas apie pagarbos troškimą, kaip smurto motyvą, kartojosi priduriant, pavyzdžiui: „Niekad gyvenime nebuvau sulaukęs tokios pagarbos, kaip tą akimirką, kai įrėmiau ginklą į šio dabitos galvą." Kartą negalėjau suprasti, kodėl vienas iš kalinių nuolat konfliktavo su kalėjimo administracija, nors tai galiausiai baigėsi jam liūdnai: jis buvo uždarytas į vienutę ir atimtos visos lengvatos bei asmeniniai daiktai. Paklaustas, ko jis taip baisiai trokšta, kad vardan to pasirengęs paaukoti viską, šis, paprastai nešnekus žmogus, atsistojo, išsitiesė ir atsakė labai aiškiai, žvelgdamas tiesiai man į akis: „Išdidumo. Orumo. Savigarbos." Toliau, aiškindamas, kaip kalėjimo prižiūrėtojai, jo manymu, bandė atimti iš jo paskutinę dalelę išdidumo ir savigarbos žemindami jį, jis tarė: „Neturėdamas išdidumo esi niekas."

Šis bei panašūs atvejai įtikino mane, kad pagrindinis smurto motyvas ir priežastis buvo noras atsikratyti, išvengti skaudaus, o kartais nepakenčiamo ir neįveikiamo gėdos bei pažeminimo jausmo ir pakeisti jį priešingu – išdidumo jausmu. Toliau gėdos ir išdidumo sąvokos bus vartojamos kaip giminiškos, žyminčios dvi ištisas jausmų grupes. Išdidumas reiškia savigarbą, savimeilę, savivoką, orumą, nepažeistos garbės išsaugojimo jausmą. Tačiau šių sinonimų ne-

labai daug, skirtingai nuo gėdos, kuri turi nepalyginamai daugiau reikšmių įskaitant tokias kaip jautimasis ignoruojamu, užgautu, negerbiamu, paniekintu, įžeistu, nuvertintu, išjuoktu, susierzinusiu, atstumtu, pralaimėjusiu, sužlugdytu, sugėdintu, pažemintu. Gėda taip pat apima nevisavertiškumo, nepakankamumo, nesugebėjimo, silpnumo, šlykštumo, nesėkmės, savojo „aš" praradimo jausmus. Žmogui atrodo, kad su juo elgiamasi tarsi jis būtų visai nesvarbus, nereikšmingas ar menkavertis. Visi išvardyti ir daugelis panašių jausmų psichoanalizėje vadinami narcisizmo (savimeilės) užgaulės formomis. Anot Franzo Alexanderio, narcisizmo psichologija yra gėdos ir jai tapataus nevisavertiškumo jausmo psichologija (*Some Comments*, 1938). Pavydas ir pavyduliavimas taip pat priklauso šiai jausmų grupei: žmonės pripažįsta pranašumą tų, kuriems pavydi ar pavyduliauja. Žmonės piktinasi (gali net įniršti) jausdamiesi pažeminti, ir taip aiškėja ryšys tarp gėdos ir įniršio.

Savo ankstesnėje knygoje palyginau gėdą su patogeniniu mikroorganizmu, sukeliančiu smurtą panašiai kaip Kocho lazdelės sukelia tuberkuliozę, skirtumas tik tas, kad smurtas tėra emocija, gėdos ir pažeminimo išraiška, o ne mikrobas. Tačiau dėl to, kad ši emocija yra tokia galinga, lengvai plintanti ir užima vieną pagrindinių vietų daugelio žmonių, ypač žmonių, turinčių polinkį agresijai, mąstyme, egzistuoja tiek daug jos sinonimų, panašiai kaip japonai ir kinai turi dešimtis pavadinimų įvairioms šilko ir šilkaverpių rūšims dėl išskirtinės vietos, kurią pastarieji užima šių tautų kultūroje.

Pirmą kartą išgirdęs savo pacientų pasakojimus pamaniau atradęs naują, anksčiau nežinomą fenomeną. Po kiek laiko eilinį kartą perskaičiau Biblijos pasakojimą apie pirmąjį Vakarų istorijoje aprašytą nužudymą. Buvau jį skaitęs jau daug kartų anksčiau, tačiau niekad aiškiai nesuvokiau esmės. Po pokalbių su tikrais žudikais pagaliau supratau, kodėl Kainas nužudė Abelį. Dievas priėmė Abelį ir jo aukojamas atnašas, o Kainą atstūmė. Kitaip tariant, dėl Abelio Dievas „pažemino" Kainą ir pastarasis išliejo savo pasipiktinimą šiuo įžeidimu lygiai taip pat, kaip tai darė mano pacientai žudikai.

Skaitydamas toliau supratau, kad ši idėja buvo suvokta ir išreikšta jau prieš šimtmečius ar net tūkstantmečius ne tik tautiniuose mituose, bet ir didžiųjų filosofų bei teologų veikaluose. Pavyzdžiui, ir Aristotelis (*„Rhetoric"*, 1378–1380 m.), ir Tomas Akvinietis (*Summa Theologica,* I–II Q. 47, II–II Q. 41) aiškiai teigė, kad troškimo smurtauti ir žaloti kitus priežastis yra pyktis dėl tariamos pastarųjų paniekos – pyktis, pateisinantis kerštą. Abiejų mąstytojų vartojama paniekos sąvoka reiškia mano anksčiau aprašytus įžeidimą, išjuokimą, negarbę, trumpai tariant, bet kokį elgesį su žmonėmis kaip su nereikšmingais ar mažaverčiais. Taigi smurto psichologinės priežasties hipotezė, kurią maniau atradęs, jau labai seniai egzistavo vienu ar kitu pavidalu. Kita vertus, jei ši hipotezė yra teisinga, būtų keista, jei didžiausieji praeities mąstytojai ir įžvalgiausieji istorikai neatrastų tų pačių žmogaus elgesio dėsningumų, nes smurtas lydėjo mus nuo pat istorijos ištakų.

Iš vėlesniųjų pavyzdžių paminėtinas Hėgelis, pripažinimo troškimą pavadinęs pagrindine visos žmonijos istorijos varomąja jėga. Pripažinimas yra pagarbos sinonimas, pažodžiui reiškiantis atsižvelgimą į ką nors, skaitymąsi su kuo nors, todėl pripažinimas yra taip pat garbės, išdidumo, dėmesingumo ir visų kitų savimeilės pasitenkinimo formų sinonimas. Pasaulio istorija, kaip pastebėjo Hėgelis ir daugelis kitų filosofų, yra daugiausia smurto – karų, žudymų, revoliucijų ir t. t. – istorija. Nors Marxas, kaip jis pats išsireiškė, apvertė Hėgelį aukštyn kojom, jis visiškai sutiko su juo dėl to, kad gėda yra revoliucinė emocija (žmonės jaučia gėdą būdami nepripažinti arba negerbiami).

Prie tos pačios išvados apie psichologinį smurto priežastingumą priėjo ir šiuolaikiniai mokslininkai, atstovaujantys daugeliui bihevioristinių mokslų: klinikinei psichoanalizei, eksperimentinei psichologijai, socialinių tyrimų teorijai, sociologijai, antropologijai, kriminologijai ir net teisėsaugai. Pavyzdžiui, psichoanalitikas Heinzas Kohutas rašė: „Giliausias taškas, į kurį psichoanalizei pavyko prasiskverbti tiriant psichikos nukrypimus, yra konstatavimas rimtos savimeilės traumos, keliančios pavojų asmenybės darnai." (*The Restoration of the Self*, 1977) Kitas analitikas, Gregory Rochlinas, išreiš-

kė tą pačią mintį pabrėždamas „ryšį tarp užgautos savimeilės ir agresijos bei tarp pažeminimo ir smurto", bei darydamas išvadą, jog „svarbiausia yra išsiaiškinti, kodėl žmonės linkę jaustis pažeidžiamais ir pažemintais, ir kas galiausiai sukelia smurtą" (*Man's Aggression*, 1973). Herbertas Thomas savo straipsnyje *Experiencing a Shame Response* (1995) susistemino pakopas, lydinčias į smurtą. Pradėjo nuo žmogaus atstūmimo, sukeliančio skaudų gėdos jausmą, į kurį žmogus reaguoja pykčiu, o vėliau jį išreiškia smurtu.

Eksperimentinės psichologijos atstovai priėjo prie tos pačios išvados. Daugelis individualių studijų ir keletas mokslinės literatūros apžvalgų buvo skirta agresyvaus elgesio ir smurto, dirbtinai sukeltų eksperimentinėmis sąlygomis psichologijos laboratorijose, tyrimui. Tokių eksperimentų metu buvo siekiama, pavyzdžiui, priversti pacientą nuspausti mygtuką, kad tuo sukeltų žinomai skausmingus, galimai žalingus ar net mirtinus elektros smūgius kitam asmeniui. Bendroji nuomonė, pasiekta šio darbo metu, skelbia, kad veiksmingiausia agresijos ir smurto paskata, lengviausiai sukelianti šias reakcijas, yra ne nusivylimas pats savaime (kaip skelbė „nusivylimo ir agresijos" teorija), bet greičiau įžeidimas ir pažeminimas. Kitaip tariant, veiksmingiausias, o dažnai vienintelis būdas išprovokuoti kieno nors agresyvumą yra jo įžeidimas. Išstudijavęs atitinkamą literatūrą S. Feshbachas savo straipsnyje *The Dynamics and Moralyty of Violence and Aggression* (1971) padarė išvadą, kad „savigarbos pažeidimas pažeminimu, įžeidimu ar prievarta tikriausiai yra svarbiausias žmogaus pykčio ir agresyvaus elgesio šaltinis." (Pabrėžtina, kad prievarta, kaip žmogaŭs autonomijos pažeidimas, taip pat sukelia gėdos jausmą. Kaip pabrėžė Erikas Eriksonas, išdidumas priklauso nuo buvimo nepriklausomu.) R. G. Geenas straipsnyje *Effects of Frustration* (1968) rašė, kad asmens įžeidimas yra galingesnis agresyvaus elgesio sukėlėjas nei nusivylimas. Kitoje literatūros apžvalgoje Johnas Sabinis apibendrino:

> Nusivylimas pats savaime neveda į pyktį. Tačiau kas tuomet yra tikroji pykčio priežastis? Anot Aristotelio, pyktį sukelia įžeidimo suvokimas... Įdomu pabrėžti, kad net tuomet, kai psichologai bandė dirbtinai sukelti pyktį laboratorijoje, ir net kai vėliau, skelbdami tyrimų rezultatus, jie

rėmėsi nusivylimo padariniais, iš tikrųjų jie labiau pasitikėjo ne nusivylimu, bet dažniausiai eksperimentų metu naudojo tikruosius įžeidimus – galbūt dėl to, kad supykdyti suaugusį žmogų vien nusivylimais yra per daug sunku.

(*Aggression in the Laboratory*, 1978)

Nusivylimas be sąmoningo įžeidimo sukeldavo pyktį vienintelėmis aplinkybėmis – kai nusivylimas būdavo nepateisinamas (pvz., kai autobuso vairuotojas tyčia nesustoja stotelėje). Tačiau šis atvejis nėra principo, kad pyktį ir smurtą sukelia gėdos jausmas, išimtis, nes suvokimas, kad esi neteisėtumo auka, sukelia būtent gėdos jausmą: žmogui gėda, kad kiti jį nuvertina, ir kad jis nesugeba jų priversti elgtis su juo kaip pridera (štai kodėl aukščiau minėta Marxo nuovoka dėl smurtinių revoliucijų motyvų turi psichologinę prasmę). Iš tikrųjų lotyniškas terminas *iniuria*, vartojamas neteisingumui žymėti, taip pat reiškia įžeidimą (kaip ir žodis „skriauda"). Nėra prasmės neteisingumo ar skriaudos sąvokų pildyti įžeidimo sąvoka, nes šiedu jausmai apima pastarąją. Kita vertus, suvokimas, kad esi neteisingumo kaltininkas, priešingai, sukelia kaltės jausmą.

Nemažai sociologų vienodai apibrėžia psichologines žmogiškojo smurto šaknis. Pavyzdžiui, Thomas Scheffas ir Suzanne Retzinger veikale *Emotions and Violence* (1991) rašė, kad „bet kuri griaunamoji agresija yra grindžiama ypatingąja emocijų seka: iš pradžių sukeliama gėda, kuri veda į pyktį, o vėliau – į smurtą." Kriminologas Davidas Luckenbillis savo straipsnyje *Criminal Homicide* (1977) nagrinėjęs laipsnišką konfrontacijos tarp aukos ir nusikaltėlio paaštrėjimą, faktiškai lėmusį visus septyniasdešimt nužudymų, įvykusių vienoje Kalifornijos valstijos apygardoje nuo 1963 iki 1972 metų, nustatė, kad smurtas visais atvejais buvo žudikui vienintelė priemonė išsaugoti ir palaikyti savąjį „aš" bei parodyti savo charakterio stiprumą situacijoje, kurioje, jo manymu, buvo tuo suabejota. Pradinis žingsnis buvo tam tikras aukos elgesys, nusikaltėlio įvertintas kaip įžeidžiantis, nepagarbus jam, keliantis savojo „aš" praradimo pavojų, jei tik jis nusileistų, užuot atsakęs smurtu – net jeigu auka buvo viso labo mažas vaikas, nepaklusęs paliepimui liautis verkti.

Sociologas Elijahas Andersonas, daugelį metų Filadelfijos getuose rinkęs medžiagą savo etnografiniams tyrimams bei nagrinėjęs smurto, niokojusio daugelį šio miesto rajonų, priežastis, nustatė, kad:

> Gatvės kultūra sukūrė tam tikrą „gatvės elgesio kodeksą", apimantį sąvadą nerašytų taisyklių, paremtų žūtbūtinėmis pagarbos paieškomis, valdančiomis socialinius santykius, o ypač – smurtą visuomenėje... Kodekso šerdis yra pagarbos sąvoka, apytiksliai apibrėžiama kaip „tinkamas" elgesys, reikiamos duoklės atidavimas žmogui, skaitymasis su juo. Pagarba suprantama kaip tam tikra objektyvi vertybė, kuri sunkiai iškovojama, bet lengvai prarandama ir todėl nuolat saugotina... Pagarba, esanti ypač vertingas dalykas gatvėje, statoma ant kortos kiekvieno bendravimo metu. ...Žmonėms, nesusipažinusiems su gatvės kodeksu, toks rūpinimasis pagarba pačiose įprasčiausiose situacijose gali atrodyti gąsdinamai ir keistai...
>
> Tačiau daugeliui žmonių yra įprasta rizikuoti gyvybe dėl pagarbos... Bendra nuomone, tik maža dalis pagarbos yra pasiekiama, todėl kiekvienas varžosi stengdamasis pasiekti daugiausia iš to, kas įmanoma. Dėl to kylantis garbės troškimas paverčia žmones lengvai užsigaunančiais ir greit įniršiančiais.
>
> (*Code of the Street*, 1999)

Visa tai vyksta skurdaus geto gyvenimo, nedarbo, vargingo pragyvenimo bei gėdingos rasinės diskriminacijos fone. Autorius priduria, kad „visuomenėje, kur egzistuoja tokia didelė ekonominė nelygybė, žiauriai atstumtiems ir beviltiškiems ginklas gali tapti tarsi kreditinė kortelė – išlyginamuoju įvarčiu", įrankiu kovoje dėl pagarbos bei materialinės padėties, esančios vienu svarbiausiu pagarbos pagrindu.

Prie panašių išvadų priėjo ne tik biheviorizmo mokslininkai ir akademikai. Tie patys atradimai buvo padaryti ir teisėsaugos pareigūnų, tyrusių žudikų bei kitų smurtinių nusikaltėlių motyvaciją. Johno Douglaso, dirbusio FTB psichoanalitiku, veikla buvo skirta asmenybių tyrimams, mėginant išskirti pačių pavojingiausių JAV smurtinių nusikaltėlių motyvus. Jis priėjo prie išvados, jog bet koks smurto aktas galiausiai „yra giliai įsišaknijusio nevisavertiškumo

jausmo rezultatas", ir kad žmogus bando kompensuoti savigarbos trūkumą kaltindamas kitus dėl savo paties tikrų ar tariamų ydų, praktikoje dažnai nulemtų tėvų pernelyg griežto elgesio su juo vaikystėje (*The Anatomy of Motive*, 1999).

Asmens išgyvenamo gėdos jausmo mastas priklauso nuo dviejų kintamųjų: kitų elgesio su juo (ar tai žavėjimasis ir pagarba, ar panieka ir negarbė) bei jo paties jau turimo išdidumo ar gėdos jausmo. Kuo labiau asmuo yra ar buvo žeminamas kitų nuo pat vaikystės – tėvų ar bendraamžių, besityčiojančių iš jo ar atstumiančių jį, tuo labiau jis linkęs jausti nuolatinį pažeminimą ir tampa pernelyg jautrus šiam jausmui, kartais netgi klaidingai įsivaizduodamas kitų panieką ir negarbę savo atžvilgiu, kai to iš tikrųjų nėra. Šiuose žmonėse, o jie vyrauja tarp agresyviųjų, net menkiausias tikros ar tariamos nepagarbos ženklas gali pažadinti žudiko instinktą.

Smurto tikslas – išgauti kitų pagarbą. Kuo mažiau žmogus turi savigarbos, tuo labiau jis yra priklausomas nuo kitų pagarbos, kadangi be tam tikros minimalios kitų ar savo pagarbos asmenybė jaučiasi mirusi iš vidaus, sustingusi ir tuščia. Štai kaip jautėsi dauguma smurtinių nusikaltėlių, anot jų pačių, ir tai akivaizdžiai buvo labiausiai nepakenčiamas jausmas iš visų (nors iš tikrųjų tai labiau panašu į jausmų nebuvimą, išdidumo ar savimeilės jausmų stoką). Kuomet žmonės stokoja savigarbos ir jaučiasi nesugebantys išgauti kitų pagarbos ar susižavėjimo savo laimėjimais ir asmenybe, vienintelė išeitis jiems gali atrodyti pagarba baimės pavidalu, kurią aš vertinu kaip susižavėjimo pakaitalą; o smurtas kaip tik sukelia baimę, nes būtent tam ir yra skirtas. Kalbėjau su daugeliu smurtinių nusikaltėlių, kurie pasakojo, kaip malonu buvo matyti baimę savo aukų akyse.

Gėdos ir savęs niekinimo jausmai dažnai yra nepastebimi kitų, nes žmonės iš visų jėgų slepia juos po apsaugine demonstratyvaus drąsumo ir gyrimosi kauke. Nėra nieko labiau gėdingo už jautimąsi sugėdintam, nes tai rodo, kad asmuo turi ko gėdytis.

Kodėl gi šie gėdos ir savęs niekinimo jausmai yra tokie bedugniai, nuolatiniai ir beveik neišraunami daugumai smurtautojų? Ogi todėl, kad juos pagimdė beribis žiaurumas ir prievarta, kurių au-

komis šie žmonės (bent tie, kuriuos pažįstu) tapo savo vaikystėje. Daugelis jų buvo sumušami beveik iki mirties, reguliariai seksualiai išnaudojami ar verčiami užsiimti prostitucija, arba paliekami likimo valiai be tėvų globos, nes pastarieji negalėjo pasirūpinti net savimi. Tie, kuriems pavyko išvengti fizinių kančių, patyrė vienodai žalingą emocinį smurtą: jie buvo savo tėvų atpirkimo ožiai moraline prasme, ir tėvai mėgino atsikratyti savo pačių patirtų gėdos ir pažeminimų perkeldami juos ant vaikų pečių – sistemiškai ir nuolat žemindami juos, tyčiodamiesi ir šaipydamiesi iš jų (Shervertas H. Frazieras, *Aggression*, 1974).

Kita vertus, kiekvienas iš mūsų kada nors išgyvena pažeminimą ar panieką, bet dauguma žmonių niekad nepuola smurtauti. Šioje situacijoje pažeminimas smurto atveju yra tarsi Kocho lazdelė tuberkuliozės atveju – būtina, bet nepakankama priežastis. Net labiausiai agresyvūs žmonės yra ramūs didesnę dalį gyvenimo. Prieš žmogui griebiantis smurto, o tai visada yra paskutinė priemonė, turi būti patenkintos kelios žemiau išvardytos prielaidos. Pirma, žmogui turi būti (dar) neišsivystęs gebėjimas suprasti jausmus, sulaikančius daugumą mūsų nuo smurto neatsižvelgiant į išgyvento pažeminimo, negarbės ar įžeidimų mastą, o būtent – kaltės ir sąžinės graužimo dėl kitam padarytos skriaudos, užuojautos, meilės ir rūpinimosi kitais ar net protingos baimės dėl atpildo už smurtą jausmus.

Antroji prielaida, kuri smarkiai padidina tikimybę, kad žmonės atsakys smurtu į gėdos jausmą, yra nesuvokimas turint kitų, taikių jų savigarbos palaikymo ar atkūrimo priemonių. Dauguma mūsų yra išsilavinę, turi žinių, įgūdžių ar laimėjimų, kurie vertinami ir gerbiami kitų bei mūsų pačių, yra įgiję profesiją ar padarę karjerą, užima tam tikrą padėtį visuomenėje, šeimoje ar tarp draugų. Ne mažiau svarbu tinkamai įvertinti laipsnį, kuriuo daugumos, jei ne visų, žmonių savigarba šioje materialistinėje kapitalizmo kultūroje, kurioje visi užaugome ir kurioje priversti gyventi, priklauso nuo bent minimalaus turto ar pajamų turėjimo, būtino tam, kad žmogaus „grynoji vertė" (finansine prasme) stiprintų jo savivoką (psichologine prasme). Žmonės, tapę smurtiniais nusikaltėliais ir

baigę savo dienas kalėjime, akivaizdžiai stokoja visų minėtų taikių savigarbos šaltinių: jie yra neįveikiamai skurdūs, neišsilavinę (daugelis jų yra beraščiai), neturi jokių įgūdžių, kuriuos galėtų gerbti kiti ar jie patys, užima pačią žemiausią socialinę ir ekonominę pakopą visuomenėje. Būdami vargetos, jie priklauso žemesnei klasei, o būdami mažumų (dažniausiai – rasinių) atstovais jie sudaro žemesnę kastą (tai taip pat padidina jiems riziką būti vargetomis ar priklausyti žemesnei klasei). Taigi būdami pažeminti, jie neturi pakankamai taikių vidaus ir išorės savigarbos šaltinių kompensacijai. Smurtas yra jų paskutinė priemonė tiesiogine prasme, t.y. jų paskutiniai ištekliai. Priartėjome prie kitos kategorijos daugialypių (bet susijusių) smurto priežasčių.

2 SKYRIUS
Socialinės smurto priežastys

Kad nustatytume užkrečiamosios ligos plitimo būdus ir užkirstume kelią epidemijai, labai svarbu žinoti infekcijos plitimo tarp gyventojų kryptis ir atpažinti pačią infekciją. Pavyzdžiui, devynioliktajame amžiuje kai kurios epidemijos paplito per vandentiekio bei kanalizacijos sistemas. Kokiais gi keliais plinta gėda – infekcija, žmones užkrečianti smurto liga?

Yra daugybė įrodymų, kuriuos apžvelgsiu toliau, liudijančių, kad gėda plinta per socialinę ir ekonominę santvarką. Tai atsitinka dvejopai. Visų pirma – per vadinamąjį „vertikalųjį" visuomenės susisluoksniavimą į hierarchines aukštesnės ir žemesnės padėties grupes, tokias kaip klasės, kastos bei amžiaus grupės, taip pat kitais žmonių skirstymo į savuosius ir svetimuosius, palaimintuosius ir atstumtuosius, galinguosius ir silpnuosius, turtinguosius ir vargetas, gerbiamus ir pažemintus atvejais. Žmonės yra žeminami sistemiškai ir masiškai ir jų jautrumas gėdos jausmui didėja, jei jie yra priskiriami žemesniajai socialinei ar ekonominei klasei. Juo prastesnė ir žemesnė yra jų padėtis, juo dažniau ir stipriau jie jaučia gėdą ir tuo dažnesni bei stipresni tampa jų agresyvumo priepuoliai. Antrasis gėdos plitimo būdas yra vadinamoji „horizontalioji" socialinio, arba lyčių vaidmens, asimetrija, kurioje gyvena abi lytys patriarchalinėje kultūroje. Vienas iš jos padarinių yra tai, kad vyrai smerkiami arba gerbiami už skirtingą, o kartais net priešingą elgesį negu tas, kuris sukelia pagarbą ar užtraukia gėdą moterims. Pavyzdžiui, vyrai smerkiami už tai, kad yra nepakankamai agresyvūs (už tai jie vadinami bailiais ar net sušaudomi kaip dezertyrai), ir atvirkščiai, juo žiauresni jie yra, juo la-

biau jie gerbiami (apdovanojami medaliais, paaukštinami tarnyboje, suteikiami titulai bei turtai). Smurtas vyrams tarnauja kaip sėkminga strategija. Tuo tarpu moterys smerkiamos už per didelį aktyvumą bei agresyvumą (pravardžiuojamos kalėmis ar vadinamos nemoteriškomis), o gerbiamos, jei yra pasyvios ir paklusnios – smurtas vargu ar apsaugos jas nuo gėdos.

Santykinis skurdas ir nedarbas

Palyginus įvairių pasaulio šalių, JAV valstijų, grafysčių, miestų ir gyventojų surašymo duomenų statistiką išaiškėja, kad žmogžudysčių skaičius labiausiai priklauso nuo turtuolių ir neturtingųjų pajamų bei turto nelygybės masto. Bent keliasdešimt atliktų tyrimų nustatė statistiškai svarbias sąsajas tarp absoliutaus bei santykinio skurdo ir žmogžudysčių paplitimo. 1993 m. Ching-Chi Hsieh'as ir M. D. Pugh'as, atlikę trisdešimt keturių tokių tyrimų metaanalizę, gavo akivaizdų minėtų išvadų statistinį patvirtinimą. Toks pat rezultatas buvo ir kelių kitų tokio pobūdžio duomenų apžvalgų: dviejų dėl nužudymų, atliktų M. Dwayne'o Smith'o ir A. Zahno 1999 m.; Barbaros Chasin – 1998 m.; Jameso F. Jr. Shorto – 1997 m.; Olivero Jameso – 1995 m. bei individualių tyrimų, tokių kaip Johno Braithwaite'o – 1979 ir Steveno Messnerio – 1980 metais.

Pasauliniu mastu šalyse, kuriose aukščiausia turto ir pajamų nelygybė, pvz., daugelyje trečiojo pasaulio šalių, Lotynų Amerikoje, Afrikoje bei Azijoje įvykdoma daugiausiai žmogžudysčių (daugiausiai pasireiškia kolektyvinio arba politinio smurto). Tarp išsivysčiusių šalių didžiausia turto ir pajamų nelygybė egzistuoja Jungtinėse Valstijose, kurios pagal žmogžudysčių skaičių taip pat gerokai (net penkis ar dešimt karų) lenkia kitas pirmojo pasaulio šalis, kurios visos išsiskiria mažiausia pasaulyje nelygybe bei santykiniu skurdu ir atitinkamu žmogžudysčių skaičiumi. Pavyzdžiui, anot Pasaulio banko duomenų, žemiausia pasaulyje turtinė nelygybė pastaraisiais metais buvo užfiksuota Švedijoje ir Ja-

ponijoje. Tačiau iš tikrųjų visose kitose Vakarų Europos šalyse, įskaitant Airiją ir Didžiąją Britaniją, Kanadą, Australiją ir Naująją Zelandiją, bendrasis visuomenės turtas ir pajamos paskirstomi kur kas tolygiau negu Jungtinėse Valstijose ar bet kurioje antrojo ar trečiojo pasaulio valstybėje, ir jos fiksuojamas nužudymų skaičius yra žemiausias.

Tai skersiniai, arba profiliniai, tyrimai, nagrinėjantys įvairias žmonių grupes vienu metu. Išilginiai (įvairių laiko tarpų) tyrimai rodo tą patį rezultatą: visose šalyse – tiek labiau, tiek mažiau paveiktose agresijos – ilgainiui smurto lygis kyla ir krinta atitinkamai didėjant ar mažėjant gyventojų pajamų skirtumui. Pavyzdžiui, Anglijoje ir Velse, kaip pavaizduota 1 ir 2 brėžiniuose, nuo 1950 iki 1990 m. atotrūkio tarp turtingųjų ir skurstančiųjų didėjimas beveik idealiai atitiko tuo metu policijos užregistruotų sunkių nusikaltimų skaičių. Brėžinys Nr. 1 vaizduoja du laipsniško pajamų skirtumo didėjimo masto, smarkiai išaugusio nuo 1984 ir 1985 m., matavimus. Brėžinyje Nr. 2 pavaizduotas didėjantis procentas žmonių ir šeimų, gyvenančių santykiniame skurde, kuris (procentais) ypač greitai augo nuo 1970-ųjų pabaigos, bei registruotinų teisės pažeidimų skaičių, policijos užfiksuotą tais pačiais metais. Kaip matyti, nusikalstamumo lygio kilimas beveik visiškai atitinka santykinio skurdo masto didėjimą. Kadangi tiek nelygybės, tiek nusikalstamumo lygio kilimas paspartėjo vienu metu, metinis nusikaltimų skaičiaus didėjimas viršijo bendrą nusikaltimų, įvykdytų 1950-ųjų pradžioje, skaičių. Jei pažvelgtume vien į nužudymų skaičių, paskelbtą Vidaus reikalų ministerijos per tą patį laikotarpį, pamatytume tą patį vaizdą, būtent, kad šis skaičius, 1946–1970 m. vidutiniškai siekęs 0,6 100 000 gyventojų, išaugo iki 0,9 1971–1978 m. laikotarpiu ir dar labiau išaugo – iki 1,1 (1,0–1,3) – nuo 1979 iki 1997 metų. Kitaip tariant, penki aukščiausieji nusikalstamumo lygio pakilimai po Antrojo pasaulinio karo pabaigos – 1,2 ir 1,3 100 000 gyventojų – buvo užfiksuoti 1987, 1991, 1994, 1995 ir 1997 metais, kuomet jis dukart viršijo 1946–1970 m. vidurkį.

1 brėžinys. DIDĖJANTIS PAJAMŲ SKIRTUMAS DIDŽIOJOJE BRITANIJOJE 1975–1991 METAIS

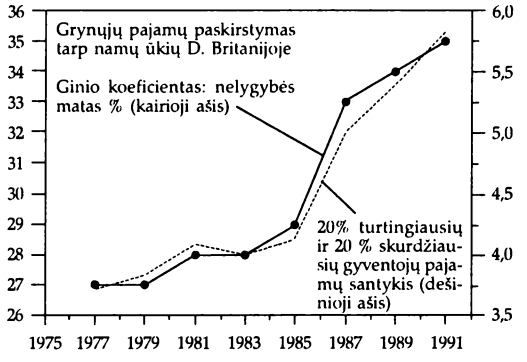

Gini koeficientas (ištisinė linija) matuoja nelygybę ne tik tarp turtuolių ir vargetų, bet ir visų šalies gyventojų mastu. Jis gali svyruoti nuo 0, kai visų gyventojų pajamos yra lygios, arba iki 100%, kai visos pajamos priklauso vienam asmeniui. Punktyrinė linija žymi didėjantį skirtumą tarp turtingiausių ir skurdžiausių 20% gyventojų. (Pagal 1 brėžinį iš Richardo G. Wilkinsono *Unfair Shares*, Bernardo, 1994.)

2 brėžinys. SANTYKINIS SKURDAS IR NUSIKALSTAMUMAS ANGLIJOJE BEI VELSE 1950–1990 METAIS

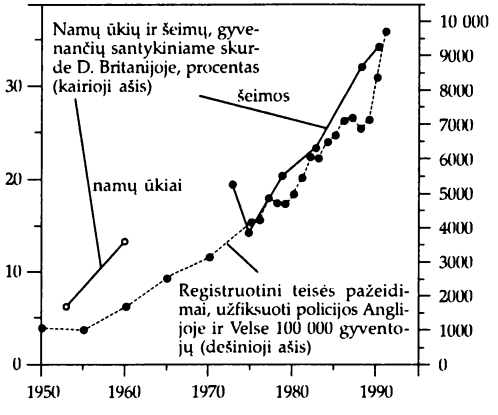

Ištisinės linijos žymi santykinio skurdo augimą (tai gyventojų dalis, kurios pajamos yra mažesnės už 50% vidutinių pajamų, skaičiuojant kiekvienos šeimos ar namų ūkio narių skaičių) nuo 1953 metų. Santykinio skurdo mastai D. Britanijoje sparčiai augo nuo aštuntojo dešimtmečio pabaigos. Toks pat spartus pavojingų nusikaltimų skaičiaus augimas Anglijoje ir Velse tuo pačiu metu pavaizduotas punktyrine linija. (Pagal 13 ir 14 brėžinius iš Richardo G. Wilkinsono *Unfair Shares*, Bernardo, 1994.)

Toks pat smurto ir santykinio skurdo tarpusavio ryšys buvo nustatytas Jungtinėse Valstijose. Ekonomistas Jamesas Galbraith'as savo knygoje *Created Unequal* (1997) naudojo darbo užmokesčio nelygybę kaip turtingųjų ir skurstančiųjų pajamų 1920–1992 m. nelygybės masto ir istorijos matą. Jei susietume tai su žmogžudysčių skaičiaus Amerikoje svyravimais tą patį laikotarpį, pamatytume, kad tiek darbo užmokesčio nelygybė, tiek žmogžudysčių skaičius smarkiai išaugo 1920–1921 metais ir tokio aukšto lygio išliko iki pat 1929 metų ekonomikos krizės, kai abu kintamieji kartu vėl staigiai šoko į viršų – padvigubėjo ir pasiekė aukščiausią iki tol užfiksuotą lygį. Šiuos ekonominės nelygybės rodiklius (kurie, kaip parodė Galbraith'as, didėja augant nedarbui) lydėjo smurto epidemija. Dvigubai didesni už anksčiau buvusius nužudymų skaičius ir darbo užmokesčio nelygybė išliko iki pat 1933 metais pradėto įgyvendinti Roosevelto Naujojo kurso, stabilizavusio ekonomiką, ir keleriais metais vėliau prasidėjusio Antrojo pasaulinio karo. Dėl šių įvykių smurtas bei darbo užmokesčio nelygybė karo pabaigoje sumažėjo iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje buvusio lygio ir išliko tokia ketvirtį amžiaus – apytiksliai nuo 1944 iki 1968 metų.

Tai buvo šiuolaikinės krizės pradžia. 1968 m., po trisdešimtmečio stabilaus augimo, vidutinis darbo užmokestis ėmė kristi, ir „nuo 1969 metų ėmusi didėti nelygybė smarkiai augo kitus penkiolika metų" (J. K Galbraith). Netrukus žmogžudysčių rodikliai pasiekė dvigubai aukštesnį lygį negu prieš tai buvusį amžiaus ketvirtį (1942–1966 m.). Visą kitą ketvirtį – nuo 1973 iki 1997 m. – darbo užmokesčio nelygybės ir nužudymų rodikliai išliko šio palyginti aukšto lygio. Taip 1942–1966 m. 100 000 gyventojų nužudymų vidurkis buvęs lygus 5, padidėjo iki 10 per 1970–1997 m. laikotarpį. 1998 metais nedarbo lygis krito iki žemiausios ribos, užfiksuotos nuo 1970-ųjų. Tiek minimalus, tiek vidutinis darbo užmokestis vėl ėmė stabiliai kilti pirmą kartą per trisdešimt metų, o skurdas pradėjo mažėti. Nieko nuostabaus, kad pirmą kartą per beveik trisdešimt metų sumažėjo žmogžudysčių skaičius taip pat žemiau ribos, ant kurios jis svyravo nuo 1970–1971 metų (nors tiek nužu-

dymų, tiek ekonominės nelygybės rodikliai vis dar viršija laikotarpio nuo 1940-ųjų pradžios iki 1960-ųjų vidurio rodiklius).

Kaip jau buvo pastebėta, nedarbas irgi daro įtaką smurto paplitimo mastui. M. H. Brenneris nustatė, kad vos vienu procentu padidėjęs nedarbas metinio nužudymų skaičiaus augimą padidina šešiais procentais ir sukelia panašų savižudybių, įkalinimų, uždarymų į psichiatrines ligonines, paauglių mirtingumo bei natūraliųjų mirčių (pvz., nuo infarkto ar insulto) skaičiaus didėjimą (*Mental Illness and the Economy*, 1973; „Personal Stability and Economic Security", 1977). Theodore'as Chirocos apibendrino šešiasdešimt tris Amerikos mokslininkų atliktus tyrimus ir priėjo prie išvados, kad nedarbo ir nusikalstamumo tarpusavio ryšys galėjo būti nepastovus septintąjį dešimtmetį (vieni tyrinėtojai jį pastebėjo, kiti – ne), tačiau jis tapo visiškai akivaizdus aštuntąjį dešimtmetį, kai nedarbas iš periodinio virto ilgalaikiu („Rates of Crime and Unemployment", 1987). Davidas Dickinsonas pastebėjo ypač glaudų ryšį tarp plėšimų skaičiaus ir nedarbo lygio Didžiojoje Britanijoje aštuoniasdešimtaisiais ir devyniasdešimtaisiais tarp jaunesnių negu 25 metų vyrų (*Crime and Unemployment*, 1993). Jaredas Bernsteinas ir Ellen Houston taip pat aptiko statistiškai svarbius ryšius tarp nedarbo ir nusikalstamumo lygio bei atvirkštinį ryšį tarp darbo užmokesčio dydžio ir nusikalstamumo lygio 1989–1998 metų laikotarpiu JAV (*Crime and Work*, 2000).

Palyginę Galbraith'o duomenis su JAV nužudymų statistika pamatysime, kad nuo 1920 iki 1992 metų nedarbo dydis JAV judėjo ta pačia linkme kaip ir nužudymų skaičius: staigiai padidėjo 1920–1921 m., dar aukščiau pašoko po 1929 m. krizės ir laikėsi iki pat Roosevelto reformų 1933 m., o vėliau, nuo 1933 m., ir nedarbo, ir nužudymų lygis ėmė kristi, ir ši tendencija dar labiau sustiprėjo prasidėjus karui. Abu lygiai išliko žemi (su trumpalaikiais svyravimais) iki pat 1968 m., kai ėmė nuolat augti ir viršijo bet kurią aukščiausią pokarinio laikotarpio ribą, iki pat 1997 m. antrojo pusmečio, kai nedarbas krito žemiau šios ribos ir toliau nuosekliai mažėjo kartu su nužudymų skaičiumi.

Kodėl gi ekonominė nelygybė ir nedarbas lemia smurtą? Matyt, dėl to, kad jie sukelia gėdos jausmą (James Gilligan, *Violence*). Pavyzdžiui, vargetos laikomi žemesniąja klase, užimančia žemesnę socialinę ir ekonominę padėtį, o turtuoliai, priešingai, laikomi aukštesniąja klase ir užima aukštesnę padėtį. Žemesnis lotyniškai – *inferior*, o žemesnioji klasė Romėnų teisėje vadinama *humiliores* (pažemintieji). Net anglų kalboje vargetos kartais vadinami labiau nužemintąja klase *(humbler classes)*. Pati kalba pabrėžia, kad būti neturtingu, vadinasi, būti pažemintu ir nevisaverčiu, todėl labai sunku tokiu nesijausti. Viršutinė, arba aukštesnioji, klasė lotynų kalboje vadinama *superior*, o tai siejama su išdidumu – *superbia* (gėdos priešybė), kuris formuoja angliško žodžio *superb* (puikus, nuostabus) – vieno iš žodžio „žemesnis" antonimų kamieną. Aukštesnioji klasė Romėnų teisėje buvo vadinama *honestiores* – garbingieji (tai asocijuojasi su garbe ir yra gėdos bei nepagarbos priešybė).

Nevisavertiškumas ir viršenybė yra santykinės sąvokos, todėl būtent santykinis, o ne visiškas skurdas žmonėms sukelia pažeminimo jausmą. Kuomet visi yra vieno lygmens, gėdos jausmas dėl buvimo neturtingu neegzistuoja, nes šiomis aplinkybėmis pati skurdo sąvoka netenka savo prasmės. Gėda taip pat yra asmens siekių ir laimėjimų atotrūkio išraiška. Visuomenėje, kurioje egzistuoja labai griežta kastų ar klasių hierarchija, būti neturtingu nėra taip gėdinga, nes tai labiau priklauso nuo objektyvios nesėkmės, o ne nuo asmeninių nesugebėjimų. Šioje situacijoje žemesnioji socialinė padėtis gali greičiau sukelti apatiją, fatalizmą bei pasyvumą (arba „pasyvų agresyvumą") ir nuslopinti ambicijas ar siekių troškimą; tai Gunnaras Mydralas pastebėjo daugelyje kastinės santvarkos valstiečių kultūrų, kurias nagrinėjo savo veikale *Asian Drama* (1968). Tačiau kastų kultūrose smurtas gali išsiveržti revoliucijos ar net genocido pavidalu, kai tik atsisakoma nuostatos, jog kastos arba klasės, kurioje asmuo gimė, negalima pakeisti, įtvirtinus nuostatą, jog asmuo turi kaltinti tik pats save, jei nesugebėjo praturtėti. Šį reiškinį ne kartą galėjome stebėti politinio bei revoliucinio smurto metu Indonezijos, Kambodžos, Indijos, Ceilono, Kinijos, Vietnamo, Fi-

lipinų ir daugelio kitų Azijos šalių istorijoje per pastaruosius penkiasdešimtį metų.

Kitaip tariant, kaina, kurią žmonės turi sumokėti už tikėjimą „Amerikos svajone" – mitu apie lygias galimybes – yra padidėjęs agresyvumas. Iš tikrųjų Jungtinių Valstijų socialinė ir ekonominė sistema sieja beveik visas savybes, didinančias gėdos jausmą ir atitinkamai – smurtą. Visų pirma egzistuoja *Horatio Algero*[3] mitas apie tai, kad kiekvienas gali praturtėti savo proto bei sunkaus darbo dėka (vadinasi, vargetos yra kvailiai ar/ir tinginiai). Antra, mus ne tik įtikinėja, kad galėtume praturtėti, bet kartu skatina to norėti, nes visa masinės gamybos ekonomikos sistema priklauso nuo galimybės sukelti žmonių norą vartoti gaminamų prekių srautus (dėsninga, kad atsiranda ir reklamos srautai). Trečia, socialinė ir ekonominė tikrovė yra priešinga minėtam *Horatio Algero* mitui todėl, kad socialinis mobilumas iš tikrųjų labiau tikėtinas mažiau lanksčiose, kaip manoma, Europos ir Didžiosios Britanijos socialinėse struktūrose, negu JAV. Kaip pabrėžė L. Mishelis, J. Bernsteinas ir J. Schmittas:

> Kitaip nei paplitusi nuomonė, JAV suteikia mažiau ekonominio mobilumo galimybių nei kitos turtingos valstybės. Pavyzdžiui, vieno tyrimo metu buvo nustatyta, kad mažai uždirbantys darbininkai JAV mažai apmokamo darbo rinkoje labiau buvo linkę pasilikti dar penkerius metus, negu tokie pat darbininkai Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Didžiojoje Britanijoje, Danijoje, Suomijoje ir Švedijoje. Kitas tyrimas parodė, kad skurstančios šeimos JAV teikė mažiau vilčių savo padėčiai pagerinti, negu tokios šeimos Kanadoje, Vokietijoje, Nyderlanduose, Švedijoje bei Didžiojoje Britanijoje.
>
> *(The State of Working America 2000–2001,* 2001)

Ketvirta, kaip pastebėjo tie patys autoriai, „JAV pajamų paskirstymo sistema pasižymi didžiausia nelygybe, o skurdo lygis yra aukščiausias iš visų pažangios ekonomikos šalių. JAV mokesčių ir

[3] Horatio Alger, Jr. (1832–1899) – Amerikos rašytojas, daugiau nei šimto knygų apie sėkmės gyvenime pasiekimą autorius. *(Vertėjo pastaba)*

pašalpų sistema taip pat yra viena mažiausiai efektyvių mažinant skurdą." Galiausiai visi šie JAV visuomenės bruožai maksimaliai didina atotrūkį tarp siekių ir laimėjimų, tai savo ruožtu didina bei stiprina gėdos jausmą ir atitinkamai didėja smurtinių nusikaltimų skaičius.

Sunku jaustis visaverčiu, kai esi vargšas tarp turtuolių, ypač visuomenėje, kur žmogaus vertė lygi jo turto vertei; taip pat sunku nesijausti atstumtu ar niekam tikusiu, kai negali rasti ar išlaikyti darbo, kai kiti nuolat jį turi. Be abejonės, dauguma žmonių, praradusių darbą ar pajamų šaltinį, nepuola žudyti kitų, bet visuomet yra mažuma, kuri net turėdama darbą ar pajamų šaltinį tiesiog atvirai palaiko savo savigarbą žemiausiame lygyje. Taigi kai daugybė tokių žmonių netenka šių savigarbos šaltinių, mirtinai įniršusių padaugėjimas yra taip nesunkiai išmatuojamas, dėsningas ir nuspėjamas, kaip nuspėjamos epidemijos, kilusios pasikeitus pavojingų mikroorganizmų ir žmogaus imuninės sistemos pusiausvyrai.

Tačiau tai nėra šiaip sau statistika. Aš savo akimis mačiau daugybę vyrų, besielgiančių būtent šitaip panašioje situacijoje. Pavyzdžiui, man teko sutikti vieną afrikiečių kilmės amerikietį, kaltinamą nužudymu, kuris buvo atsiųstas atlikti ikiteisminę psichiatrinę ekspertizę į kalėjimo psichiatrinę ligoninę, kuriai aš vadovavau. Prieš kelis mėnesius šis žmogus turėjo gerą darbą. Vėliau jį atleido, tačiau jis taip to gėdijosi, kad nuslėpė šį faktą nuo savo žmonos (kuri dirbo mokytoja) bei vaikų ir toliau kiekvieną rytą išeidavo iš namų tarsi į darbą ir grįždavo, kaip įprasta, vakare. Po poros ar trijų mėnesių žmona pastebėjo, kad vyras nebeparneša pinigų. Tuomet jam teko prisipažinti, ir žmona ištarė lemtingus žodžius: „Koks iš tavęs vyras? Koks vyras galėtų taip pasielgti?" Kad įrodytų esąs vyras ir kad įveiktų bejėgiškumo jausmą, jis išsitraukė ginklą ir nušovė žmoną bei vaikus. (Ginklo turėjimas, be abejo, taip pat yra vienas iš būdų įtikinti save, kad esi tikras vyras.) Tačiau be pačios istorijos tragiškumo mane labiausiai sukrėtė gėdos, patirtos šio žmogaus netekus darbo, stiprumas, privertęs jį taip ilgai slėpti tiesą.

Susisluoksniavimas į kastas

Susisluoksniavimas į kastas sukelia smurtą dėl tų pačių priežasčių. Jungtinėse Valstijose egzistuoja galbūt net stipresnė negu kitose Vakarų demokratijose kastų sistema, lygiai tokia pat, kaip Indijoje, ir skiriasi tik tuo, kad labiau yra pagrįsta odos spalva ir tautybe, o ne paveldimumu. Šios kastų sistemos panašumą į Indijos patvirtina tas faktas, jog mano gimtajame mieste Bostone aukščiausiosios kastos nariai vadinami „Bostono brahmanais" (arba „WASP'ais" – baltaisiais anglosaksų protestantais (*White Anglo-Saxon Protestants*)). Žemiausiąją kastų sistemos pakopą, atitinkančią Indijos „neliečiamuosius", arba Haridžan, užima afro amerikiečiai, indėnai ir kai kurie lotynų amerikiečiai. Būti žemesnės kastos nariu, vadinasi, būti atstumtam aukštesniųjų kastų kaip nevisaverčiam socialiniu ir profesiniu atžvilgiu. Pavyzdžiui, baltieji dažnai palieka rajonus, kuriuose apsigyvena juodaodžiai; darbdaviai mažiausiai linkę samdyti juodaodžius, tačiau nepraleidžia progos atleisti jų iš darbo (todėl pastarųjų nedarbo lygis buvo išlikęs dvigubai aukštesnis nei baltaodžių nuo pat tyrimų pradžios); juodaodžiai areštuojami ir iš jų viešai tyčiojamasi tokiomis aplinkybėmis, kai su baltaodžiais niekuomet nebūtų pasielgta panašiai; garbingi baltaodžiai rašytojai iki šiol teberašo knygas bei straipsnius teigdami, jog juodaodžiai yra protiškai silpnesni už baltuosius; ir taip iki begalybės. Nekeista, jog nuolatinis niekinimas bei žeminimas, kenčiamas žemesniųjų kastų narių, priverčia juos jausti gėdą, užgaulę ir nepagarbą todėl, kad iš tikrųjų yra dėl ko, ir todėl, kad jų didžiausi rašytojai bei lyderiai tikino mus, jog šie jaučia būtent tokį baltųjų žmonių elgesį su jais. Taip pat nekeista, jei toks elgesys sukeltų pasipiktinimą ar net įniršį, o patys jautriausi, kurie neturi jokių taikių priemonių, tokių kaip mokslo laimėjimai, sėkmė ar socialinė padėtis, pažeistai savigarbai atgauti naudotų smurtą kaip vienintelį būdą šiems jausmams išreikšti. Kadangi vienas didžiausių žemesniųjų kastų trūkumų yra neturėjimas lygių su kitais išsilavinimo bei profesinių galimybių, nekeista, jog nužudymų ir kitų smurtinių nusikaltimų mastai tarp jų metai po metų išlieka daug kartų didesni negu tarp aukštesniųjų kastų.

Diskriminacija dėl amžiaus

Diskriminacija dėl amžiaus sukelia tuos pačius padarinius, ypač jauniems vyrams. Visame pasaulyje akivaizdžiausi išdidumo šaltiniai, tokie kaip valdžia, turtai bei garbės titulai ir postai neproporcingai, apeinant jaunuosius, priskiriami vyresnio amžiaus vyrams. Iš esmės visose visuomenės sistemose, kur egzistuoja karinės, religinės, vyriausybinės, finansinės ar išsilavinimo hierarchijos, aukštesnės pozicijos neproporcingai suteikiamos vyresnio amžiaus žmonėms. Kartais tai net yra įteisinta. Pavyzdžiui, JAV reikia būti ne jaunesniam kaip 25 metų, kad taptum Kongreso nariu, 30 metų, kad taptum senatoriumi, 35 metų, kad taptum prezidentu. Mažiausi atlyginimai mokami pradedantiesiems darbuotojams, o didžiausius gauna jų vyresnio amžiaus kolegos. Iš visų amžiaus grupių didžiausiame skurde gyvena jaunesni nei 18 metų asmenys, nedarbo lygis taip pat yra aukštesnis tarp jaunesnių negu vyresnio ir vidutinio amžiaus vyrų. Iš esmės nuo to laiko, kai Vakarų kultūros vertybės buvo kodifikuotos istorijos apyaušriu dešimtyje Dievo įsakymų, vyresnio amžiaus žmonės naudojasi didesne pagarba negu jaunimas – „Gerbk savo tėvą ir motiną" – ir nė žodžio apie pagarbą sūnui ar dukrai.

Tačiau jauniems ne tik apribojamos galimybės naudotis garbės ir išdidumo šaltiniais, jie neproporcingai niekinami bei žeminami. Pavyzdžiui, tik prieš kelerius metus visų be išimties valstybių teisė leisdavo suaugusiesiems (tėvams, auklėms, mokytojams ir t.t.) vaikams taikyti kūno bausmes, tokias kaip antausius ir mušimus (net lazdomis, liniuote, diržu ar kitais daiktais), tačiau tie patys veiksmai suaugusio asmens atžvilgiu buvo vertinami kaip neteisėtas užpuolimas ir kūno sužalojimas. Netgi šiandien tik dešimt šalių (Skandinavijos šalys, Latvija, Kroatija, Austrija, Italija, Izraelis ir Kipras) ir tik viena JAV valstija, Minesota (kur daugelis gyventojų yra skandinavų kilmės), draudžia bet kokias kūno bausmes taikyti vaikams, to negali daryti net tėvai. Nors panašios praktikos atžvilgiu, drausdama vaikų mušimą mokykloje, Didžioji Britanija yra mažiau liberali negu JAV, ji vis dar leidžia tai daryti jų tėvams. Tokio pobūdžio elgesį vaikai, jų pačių teigimu, išgyvena kaip pažeminimą, tiek dabar, tiek ankstesniais

laikais. Iš tikrųjų patys suaugusieji, fiziškai baudžiantys vaikus, paprastai neslepia, jog tuo siekia pastaruosius pažeminti, ir jiems puikiai tai sekasi (nors faktiškai taip vaikai su smurto pagalba yra mokomi priversti paklusti kitus). Etimologija teigia, jog fizinis smurtas emociškai išgyvenamas kaip įžeidimas: abu žodžiai yra kilę iš to paties lotyniško kamieno (angl. *assault* ir *insult*), ir net anglų kalboje jų reikšmės iš dalies sutampa. Taigi net jei vaikų fizinės bausmės nesukelia kūno sužalojimo, jos akivaizdžiai rodo, jog vaikai yra žemesni už suaugusiuosius ir jų nedera gerbti, ir tai, jog leidžiama vartoti jėgą prieš silpnesniuosius.

Tačiau įteisintas smurtas prieš jaunimą bei pastarojo žeminimas nesibaigia vaikystėje; jis tęsiasi ir net dažnėja paauglystėje bei jaunystėje. Juk per visą žmonijos ir bet kurios atskiros tautos istoriją vien tik jaunuoliai buvo verčiami kautis vieni su kitais, žudyti vieni kitus bei patys žūti karuose, pradėtuose vyresnio amžiaus ir senyvų žmonių, kurie patys buvo atleisti nuo pareigos rizikuoti savo gyvybėmis fronto linijoje. Senajame posakyje, jog karas yra senyvų žmonių kerštas jaunimui, slypi gili psichologinė tiesa, kuri atsispindi paties jaunimo keršte, pirmiausia vykdant daugumą užregistruotų nužudymų bei lytinių nusikaltimų, o vėliau, pasiekus vidutinį amžių, primetant jaunimui tą patį smurtą, kuris kadaise buvo primestas jiems – tėvų, fiziškai baudžiančių savo vaikus, arba politikų ar karo vadų, siunčiančių jaunuolius mirti, vaidmenyje. Šis begalinis užburtas smurto ratas (o šioje situacijoje jis tikrai užburtas) sukasi nuo vienos kartos į kitą.

Aš netvirtinu, jog apskritai neįmanoma pateisinti skirtingo amžiaus žmonių teisių bei pareigų teisinės ir praktinės diferenciacijos. Juo mažesni vaikai, juo labiau jie yra bejėgiai ir priklausomi, ir šio skirtumo nepripažinimas taip pat reikštų savotišką prievartą vaikų atžvilgiu. Tačiau poreikių ir galimybių atskyrimas yra kas kita, negu vienos kurios nors grupės iškėlimas neproporcingai ją gerbiant ar ginant jos interesus, ir kartu taip pat neproporcingai niekinant bei žeminant kitą grupę. Aš stengiuosi pavaizduoti, kokią brangią kainą mes mokame kiekvieną kartą, kai atiduodame pagarbą vienai grupei ignoruodami kitą. Panašaus vyresniųjų žmonių elgesio su jaunimu vienas iš padarinių yra aukščiausias smurtinio elgesio

lygis tarp jaunų vyrų nuo to laiko, kai pastarieji išauga ir sustiprėja paauglystėje, iki to laiko, kol jie sulaukia tokio amžiaus, kai pagaliau pradeda kaupti kai kuriuos socialinio statuso požymius (kas paprastai atsitinka vidutinio amžiaus pradžioje – keturiasdešimties metų ir daugiau). Vien šios amžiaus grupės žmonės – nuo keturiolikos iki trisdešimt vienerių metų – visame pasaulyje įvykdo daugiau kaip 90% nužudymų, kūno sužalojimų bei iššaginimų. Jiems priklauso ir beveik visa karinė bei politinė prievarta.

Gėdos kultūros prieš kaltės kultūras

Smurto intensyvumas ir rūšys įvairiose kultūrose labai skiriasi. Ar įmanoma rasti kokių nors požymių šiems skirtumams apibrėžti? Egzistuoja daugybė įrodymų, jog labiausiai smurtiniu elgesiu pasižymi kultūros, kurių vertybių sistemos, bendravimo įpročiai bei pagrindiniai institutai paverčia jų narius ypač jautriais gėdos ir pažeminimo jausmams, provokuoja pastaruosius ir nepadeda ugdyti priešingų jausmų, kurie slopintų smurto instinktą, tokių kaip kaltė bei sąžinės graužimas dėl kitam padarytos skriaudos. Kita vertus, nemažai įrodymų patvirtina, jog kultūros, besielgiančios priešingai, nors ir pasižymi mažiausiu tarpasmeniniu ir kolektyviniu smurtu, tačiau kenčia nuo kito kraštutinumo: perdėto kaltės, nuodėmės ir atsakomybės jausmo su polinkiu į depresiją, mazochizmą, kančias bei savižudybes (t.y. smurtą prieš save).

Šis kultūrų skirstymas yra kilęs iš Ruth Benedict teorijos apie gėdos ir kaltės kultūras, kurią ji išdėstė savo darbe *The Chrysanthemum and the Sword* (1946), skirtame japonų kultūros bei asmenybių tyrimams, atliktiems Antrojo pasaulinio karo metais. Vartodamas šias sąvokas aš neturiu omeny, jog minėtas kultūrų skirtumas reiškia vienos ar kitos iš jų egzistavimą tik vienu iš šių pavidalų. Verčiau reikėtų kalbėti apie skirtingų kultūrų poliarizaciją, kuri egzistuoja bent dviem pagrindinėmis formomis. Galėtume išskirti daugmaž „grynąsias" gėdos ar kaltės kultūras priklausomai nuo to, kaip stipriai jos akcentuoja tik vieną ar kitą emociją savo bendravi-

mo praktikoje ir moralinių vertybių sistemoje, bei „mišriąsias" kultūras, pabrėžiančias abi emocijas. Taip pat galima supriešinti „kraštutines" ir „nuosaikias" gėdos ar kaltės kultūras, priklausomai nuo atitinkamo jausmo, išgyvenamo jų narių, stiprumo ir dažnumo. Palyginti grynos ir kraštutinės gėdos kultūros pavyzdžiu, anot Ruth Benedict (*Patterns of Culture*, 1934), galėtų būti Vankuverio salos kvakiutlių indėnų gentis:

> Pagrindinė priežastis, dėl kurios kvakiutlių genties nariams rūpėjo kilmingieji titulai, turtai ... bei privilegijos, visiškai atskleidžia jų kultūros varomąją jėgą: visi šie atributai buvo jų ginklai kovoje, kurioje jie siekė užtraukti gėdą savo varžovams... Viso kvakiutlių gyvenimo uždavinys buvo savo viršenybės prieš varžovus įrodinėjimas. Šis viršenybės troškimas buvo įgyvendinamas neribotu savęs šlovinimu, pilant kibirus pajuokų ir įžeidimų ant priešų galvų... Kvakiutliai skyrė vienodai daug dėmesio pajuokos baimei bei patirtų įžeidimų interpretacijai. Jie pripažindavo tik vienintelę emocijų gamą – tą, kuri svyravo tarp pergalės ir gėdos.

Šios kultūros smurtinę prigimtį patvirtina faktas, jog kvakiutliai vertėsi priešų galvų kolekcionavimu, kanibalizmu, degindavo gyvus savo vergus bei aklai ir negailestingai kariavo ir žudė net visiškai nekaltus, nieko neįtariančius miegančius savo draugus, kaimynus, gimines ar svetingus namų šeimininkus – vyrus, moteris ir vaikus. Kaip yra pabrėžęs Franzas Boas, Ruth Benedict vadovas ir pirmasis kvakiutlių genties etnografas, jie tiesiog „varžėsi tarpusavyje rodydami žvėriškumą" (*General Anthropology*, 1938). Tokio agresyvumo paskata buvo siekis atsikratyti gėdos jausmo ir padidinti išdidumo bei socialinio prestižo pojūtį, o agresyvus elgesys buvo priimtina ir gerbiama šio siekio įgyvendinimo priemonė, kaip pripažino Helen Codere (*Fighting With Property*, 1950).

Gėdos kultūros sąlygomis moralinių sankcijų bei valdžios šaltinis slypi aplinkiniuose žmonėse, jų pajuokose, kritikoje ar paniekoje (t.y. žmogus užsitraukia gėdą aplinkinių akyse). Žinoma, gėdos jausmas kyla paties žmogaus viduje nepriklausomai, ir žmogus gali jausti gėdą net tada, kai aplinkui nėra nieko. Tačiau šis

jausmas paprastai suvokiamas kaip kylantis prieš kitus žmones, esančius tarsi išoriniais teisėjais, kurių akyse (bei atžvilgiu) kitas asmuo atrodo silpnas, sužlugdytas, kvailas, nekompetentingas, juokingas, atstumtas, pažemintas, niekingas – žodžiu, atrodo gėdingai. Tai skatina gėdingus bruožus slėpti savyje, nes jų atskleidimas kitiems tik stiprina gėdos jausmą. Kaltės kultūroje, priešingai, moralinių sankcijų bei valdžios šaltinis yra pats žmogus, jo vidinė sąžinė bei moralės normos, kurioms jis paklūsta ir kurių pažeidimas priverčia jį jaustis kaltu ir nusidėjusiu savo paties akyse. Kitaip nei gėda, kaltės bei nuodėmės jausmas sumažėja, kai paaiškėja viešai, todėl kaltės kultūrose įsitvirtino išpažinties praktika. Tai suprantama, kadangi asmuo, jaučiąsis kaltas, kenčia savo nuodėmę (blogį) tarsi „viduje", taigi jos „išlaisvinimas" per išpažintį atrodo kaip moralinio pūlinio prapjovimas bei skausmingos naštos numetimas.

Tačiau kodėl šitaip suprantamas moralinių sankcijų bei pasmerkimo šaltinis turėtų daryti įtaką smurtinių impulsų atsiradimo galimybei ar jų veikimo krypčiai? Esu įsitikinęs, jog taip atsitinka todėl, kad gėdos jausmas labiausiai skatina norą jo atsikratyti, nes tai labai skausmingas išgyvenimas; kadangi gėda suvokiama kaip kilusi dėl kitų žmonių, geriausiai jos įmanoma atsikratyti pašalinant pastaruosius. Tiesa, galima būtų atsikratyti gėdos ir mažesne kaina sau bei kitiems – laimėjimais, kuriais galima būtų didžiuotis ir kurie sukeltų aplinkinių pritarimą, susižavėjimą, pagarbą bei pagyrimus. Tačiau tai ne visada įmanoma, ir tuomet kitų žmonių pašalinimas galėtų atrodyti vienintele alternatyva. Kaltės jausmas, atitinkamai, sukelia norą jo atsikratyti, nes tai taip pat labai skausmingas išgyvenimas; kadangi šis jausmas kyla iš paties žmogaus, vienintelis būdas jį pašalinti – pasišalinti pačiam (nusižudyti, provokuoti mirtį ar pasyviai paklusti jai).

Kitas būdas suprasti, kodėl gėda skatina pyktį ir smurtą prieš kitus, o kaltė – prieš save, tai prisiminti, kad gėdos etikoje didžiausias blogis yra gėda, kurios šaltinis yra kiti žmonės (publika, kurios „blogose akyse" asmuo gėdinamas). Dėl šios priežasties blogis gyvena aplinkiniuose, ir kiek asmuo jaučia gėdą, tiek kiti

už tai nusipelno atpildo. Keršydamas kitiems asmuo sumažina gėdos jausmą, nes taip jis pakeičia silpnojo, pasyvaus, bejėgio ir todėl gėdingo žmogaus, kitų žmonių paniekos (t.y. jų pajuokų) objekto įvaizdį į priešingą: galingo, aktyvaus, pasitikinčio savimi, todėl žavaus ir atsparaus gėdai žmogaus įvaizdį. Kaltės etikoje, priešingai, didžiausias blogis – būti kaltam ar nusidėjusiam, o kaltė ir nuodėmė (kiek asmuo jas jaučia) laikomos slypinčiomis žmogaus viduje. Taip žmonės, jaučiantys kaltę, mano esą nusipelnę bausmės. Bausmė, tiek ateinanti iš kitų, tiek iš savęs, išperka kaltę. Iš tikrųjų tai ir yra bausmės tikslas, tiek baudžiamojoje teisėje (kur bausmė yra galimybė nusikaltėliui „sumokėti savo skolą" visuomenei ir taip išpirkti savo kaltę), tiek religiniame atgailos sakramente (savęs baudimas, kuriuo asmuo išperka savo nuodėmes, t. y. atsikrato kaltės jausmo). *Skatindama gėdos jausmą bausmė palengvina kaltės jausmą* – tai psichologinis faktas, labai svarbus bausmės poveikiui smurtinių nusikaltimų paplitimo visuomenėje mastui, kaip bus aptarta 6 skyriuje.

Gėdytis, vadinasi, suvokti save kaip negerbiamą, o tiesiausiai ir greičiausiai priversti kitus tave gerbti – tai priversti juos bijoti tavęs. Žinoma, tai dirbtinė ir brangiai kainuojanti pagarbos forma, ir žmonėms jos nereikia, kai jie sulaukia tikros kitų pagarbos, arba kai jų savigarba yra pakankamai stipri, kad nepriklausytų nuo kitų pagarbos.

Gėda apima ir buvimo išjuoktu jausmą arba jautrumą pajuokai, o tiesiausias ir tikriausias kelias neleisti žmonėms iš tavęs juoktis – tai priversti juos verkti. Šekspyro pjesėje *Henrikas V* prancūzų dofinas juokiasi iš Henriko dovanodamas jam ne brangenybes, bet teniso kamuoliukus, į ką Henrikas atsiliepia grasindamas prancūzams tokiu smurtu, po kurio „tūkstančiai raudos smarkiau negu juokėsi prieš tai". Šis principas vis dar būna karų priežastimi ir sukelia smurtą, teisės vadinamą nusikaltimu. Pavyzdžiui, Hitleris atėjo į valdžią savo rinkimų kampanijos metu pažadėjęs „panaikinti Versalio gėdą". Smurtas atsiranda, kai žmonės nemato, kaip kitaip panaikinti ar užkirsti kelią savo pažeminimui, kaip tik žeminti kitus – tai yra tikrasis ir pagrindinis smurto naudojimo prieš kitus tikslas.

Tai, kad grynųjų bei kraštutinių gėdos kultūrų vertybės ir bendravimo praktika atveda į smurtą, gerai patvirtina skirtingų kultūrų lyginamieji duomenys, surinkti Humanitarinių santykių srities kartotekoje (R. Textor, *A Cross-Cultural Summary*, 1967). Jie išreikšti skaičiais, kompiuterizuota pastarojo amžiaus kultūrinės antropologijos tyrimų santrauka, kurioje keli gėdos matai rodo aiškias sąsajas su keliais smurto rodikliais. Gėdos matai apima tokius kultūros bruožus, kaip per didelės „pagyros", „jautrumas įžeidimams", „turtų demonstravimas" bei „kombinuotas savimeilės rodiklis", kurį sudaro išvardytųjų ir kitų rodiklių visuma. Kultūrose, kurių išvardyti rodikliai buvo aukšti, egzistavo kur kas didesnė karų, mūšių, žudynių, kankinimų ir priešų suluošinimų, karo šlovės siekimo, nusikaltimų asmeniui (t. y. smurtinių nusikaltimų), vergovės, alkoholinės agresijos, vyriškų genitalijų suluošinimo ir t. t. tikimybė negu kultūrose, kurių šie rodikliai buvo žemi.

Kadangi grynos ir kraštutinės kaltės kultūros labiau linkusios užkirsti kelią smurtui prieš kitus, negu jį skatinti, jas aptarsiu 5 skyriuje. Čia svarbu pabrėžti, kad, anot Humanitarinių santykių srities kartotekos duomenų, sąsajos egzistuoja ne tik tarp įvairių gėdos ir smurto rodiklių, bet ir tarp abiejų šių kintamųjų bei kelių skirtingų socialinės ir ekonominės nelygybės matų. Kultūros, kuriose egzistuoja socialinės klasės, kurios turi kastų sistemas ar pripažįsta vergovę, pasižymi didesniu gėdos ir smurto lygiu negu tos, kurios neskirsto žmonių hierarchiškai. Nelygybės egzistavimas kiekvienam kelia pažeminimo riziką, kuri savo ruožtu skatina agresyviai konkuruoti, kad išvengtų jo kitų žmonių sąskaita (pavergiant, skurdinant ar žeminant juos). Kitaip tariant, neteisingumas sukelia gėdą, o pastaroji – nelygybę; gėda lemia smurtą, o smurtas – gėdą; nelygybė atveda į smurtą, o smurtas – į nelygybę. Tai vienas kitą papildantys „užburti ratai", arba teigiamo grįžtamojo ryšio ciklai.

Karas ir demokratija

Vienas žymiausių šiuolaikinių mokslininkų atradimų politikos moksle yra faktas, kad „per pastarąjį amžių nekilo nė vieno karo

tarp stipriųjų demokratinių valstybių" (Weart, *Never At War*, 1998). Šiuolaikiniame pasaulyje karai kildavo tik tuomet, kai vienoje iš valstybių dalyvių įsitvirtindavo diktatūra, oligarchija ar kita nedemokratinė valdymo forma. Profesorius Jackas Levy (*Domestic Politics and War*, 1989) rašė, kad „šis karo tarp demokratinių valstybių nebuvimas artimiausias tarptautinių santykių empirinei teisei". Šis teiginys, jei tik jis bus patvirtintas tolesniais empiriniais tyrimais ir teorine analize, žinoma, turės daug reikšmės karo prevencijai, todėl prie jo grįšiu kitame skyriuje. Bet jis reiškia ir tai, kad karo priežastis yra autoritarinė politinė struktūra, kurioje egzistuoja didelė valdžios nelygybė.

Žinoma, toks platus apibendrinimas palieka daug erdvės diskusijoms, ypač dėl demokratijos ir karo sąvokų bei dėl sąsajų tarp demokratijos ir taikos buvimo teorinio supratimo. Tačiau pati hipotezė man atrodo patikima ir verta tolesnio plėtojimo todėl, kad ji dera su pasikartojančiais ir kur kas nuoseklesniais atradimais, jog smurtas įvairiose situacijose yra glaudžiai susijęs su aukšto lygio neteisingumu bei hierarchiniu susiskirstymu tarp tiriamų socialinių grupių, ir atvirkščiai, rečiau sutinkamas esant didesniam teisingumui.

Autoritarinio valdymo šalininkai yra labiau linkę į smurtą nei asmenys, kurie vertina demokratiją ir visuotinę lygybę. Tai parodė T. E. Adornas ir kt. veikale *The Authoritarian Personality* (1950) bei Bobas Altmeyeris knygoje *The Authoritarian Specter* (1996). Adorno atliktuose autoritarizmo, arba „potencialaus fašizmo", tyrimuose daugiausia taškų pelnė smurtiniai nusikaltėliai iš San Quentino kalėjimo. Vieninteliai „neonacistai", kuriuos yra tekę man sutikti, buvo pavojingi kaliniai griežčiausio režimo kalėjime ir agresyvūs pacientai kalėjimo psichiatrinėje ligoninėje. Adorno tyrimais, kurie pagrįsti Ruth Benedict nusakytu gėdos ir kaltės kultūrų skirtumu, taip pat nustatyta, jog autoritarinės asmenybės buvo itin jautrios gėdos jausmui ir visai nejautrios kaltės jausmui.

Kas tinka valdžiai ir pavieniams individams, tas, atrodo, tinka ir šeimoms. Kaip nustatė Murray Strausas su savo kolegomis 1980 ir 1986 m. atliktais smurto šeimoje moksliniais tyrimais, kuo to-

lygiau valdžios galios ir sprendimų priėmimo teisė yra padalytos tarp sutuoktinių, tuo mažesnė smurto šeimoje tikimybė. Galbūt santykiai tarp tautų, nepaisant jų sudėtingumo, yra pavaldūs panašiems dėsningumams. Tai reiškia, jog vertybės, privertusios žmones sukurti autoritarinės (priešingas visuotinei lygybei) valdžios struktūras, verčia juos būti agresyviais kitų atžvilgiu ir gali pakakti tik vieno santykių dalyvio elgesio smurtiniam konfliktui pradėti.

3 SKYRIUS

Smurtas kaip vyriškumo įrodymas

Jei nuvertinimas ar priskyrimas žemesnei pakopai socialinio statuso hierarchijoje sukelia pažeminimo (gėdos) jausmą, o pastarasis savo ruožtu sukelia įniršį ir agresiją, tai kodėl moterys nėra linkusios smurtauti labiau už vyrus? Argi vyrai nesielgė su moterimis kaip su pavaldžiomis nuo pat patriarchato atsiradimo? Visgi vyrų sąskaitoje yra daugiau smurto – nužudymai, savižudybės, karai, egzekucijos, net vadinamasis „netyčinis" smurtas, sukeltas nepamatuotos rizikos.

Norint suprasti, kodėl vyrai labiau nei moterys yra linkę į smurtą, būtina suvokti visiškai priešingą lyčių vaidmenį, kuris mūsų patriarchalinėje kultūroje priskiriamas nuo pat gimimo abiejų lyčių atstovams ir kuriam pastarieji visos visuomenės yra verčiami paklusti visą savo gyvenimą. Svarbu pabrėžti, jog šis lyčių vaidmens skirtumas leidžia vyrams apsisaugoti nuo gėdos ir nepagarbos jausmų arba atsikratyti pastarųjų smurtu, o tai kur kas mažiau būdinga moterims. Paraidinis vyriškumo tradicine, stereotipine lyčių vaidmens patriarchato sąlygomis supratimas numato, ar net reikalauja smurtą vartoti daugybėje aiškiai įvardijamų situacijų: karo metu, reaguojant į asmeninį įžeidimą ar žmonos neištikimybę, vyrų kovinėse sporto šakose ir kt. Graikų kalbos žodis *andreia*, žymintis vyriškumą (bei sudarantis mūsų žodžio *androgenas* kamieną), taip pat reiškia „drąsą". Lotynų kalboje vyriškumas žymimas žodžiu *virtus*, kuris taip pat reiškia drąsą. Pats žodis *virtus* yra kilęs iš *vir*, tai reiškia *vyras* arba *karys* (t. y. būti vyru, vadinasi, būti kariu). Iš žodžio *virtus* taip pat yra kilęs anglų kalbos žodis *virtue* (dorybė). Karingoje Senovės Romos kultūroje pirminė ir pirmaeilė žodžio *virtus* reikšmė *buvo drąsa* – būtinoji doro kario savybė. Kitaip

tariant, pirminė žodžio dorybė = drąsa = vyriškumas = karys reikšmė buvo pasiryžimas rizikuoti savo gyvybe smurtinėje kovoje su kitais vyrais. Kaip pasekmė, smurtu vyrai gali įrodyti savo vyriškumą, savo atitikimą vyrišką lytį; tuo yra suabejojama, kai jie įžeidžiami neparodžius jiems reikiamos pagarbos, o jų nesugebėjimas ar nenoras būti agresyviais gali mesti šešėlį ant jų vyriškumo ir padaryti jiems gėdą.

Moters garbė

Kuo gi ypatingos moterys? Siekiant rasti lemiamą vyriškos ir moteriškos lyties vaidmens skirtumą bei išsiaiškinti, kaip pastarasis veikia smurtinio elgesio mastą, reikėtų paklausti: kokios aplinkybės apsunkins ar palengvins vyro gėdos (ar garbės) jausmą, ir ar jos sutampa, ar skiriasi nuo aplinkybių, sukeliančių tą patį efektą moteriai? Kadangi aš pats esu vyras, manau, kad ypač naudinga būtų to paklausti pačios moters. Virginia Woolf iš dalies atsakė į šį klausimą savo veikale *Three Guineas* (1938), kuriame ji ryžtingai ginčijosi su patriarchatu ir vyrų prievarta. Ji rašė: „Iš šalies atrodytų, jog vyras jaučia asmeninį įžeidimą, kai moteris tyčiojasi iš jo bailumo, lygiai kaip moteris jaučia asmeninį įžeidimą, kai vyras kaltina ją neskaistumu." Pavyzdžiui, paklauskime, koks sunkiausias (sukeliant didžiausią gėdą) vyro ar moters įžeidimas? Mano paties „stebėjimai iš šalies" (smurtinių nusikaltėlių, kitų aplinkinių vyrų metai po metų) rodo, jog gėdingiausias ir labiausiai provokuojantis vyro įžeidimas yra abejojimas jo drąsa arba vyriškumu (dvi psichologiškai ir etimologiškai sinonimiškos sąvokos). Tokiu įžeidimu gali būti „lepšis", „bailys", „lepūnėlis" ar bet kas kita, kas mestų šešėlį ant jo kaip sveiko, stipraus, lytiškai pajėgaus, suaugusio heteroseksualo, kaip, pavyzdžiui, „ekscentrikas", „pederastas", „žydrasis" „berniukas" (tradicinis įžeidimas, vartojamas prieš juodaodžius vyrus pietinėje JAV dalyje bei Pietų Afrikoje), arba pareiškimas, kad vyras yra sumoteriškėjęs ar kastruotas ir „neturi kiaušų", ar kad jis yra „raguotas", kas patriarchato kalboje galėtų reikšti „nepakankamai lytiškai pajė-

gus, kad nuramintų savo žmonos seksualinį potraukį". Svarbu pabrėžti, jog „raguotais" vadinami tik vyrai, ir nėra atitinkamo moters, kurios vyras yra jai neištikimas, pavadinimo.

Nesakau, kad tai yra vieninteliai įžeidimai, ir tokie gėdingi, jog užsitarnavo „kovinių žodžių" pavadinimą teisinėje kalboje, tačiau tai yra įžeidimai, kurie geriausiai atskleidžia vyrų ir moterų psichologijos skirtumus. Pavyzdžiui, yra rasiniai įžeidimai, kurie gali išprovokuoti smurtinę reakciją, tačiau jie vienodai užgaulūs tiek vyriškajai, tiek moteriškajai lyčiai, ir nebūtinai susiję su lyčių skirtumais.

Moterų situacija yra visiškai kitokia. Kaip pasakė Virginia Woolf, moterį įžeidžia ne abejojimas jos drąsa ar lytiniu pajėgumu, bet atvirkščiai, kaltinimai, jog ji turi per didelį seksualinį potraukį, arba jos aktyvumas peržengia ribas, nubrėžtas moteriškos lyties vaidmens (ypač santuokoje): „šliundra", „kekšė", „kalė", „paleistuvė". Lygiai kaip žodis „raguotas" vartojamas išimtinai tik vyrams, žodis „paleistuvė" vartojamas beveik išimtinai tik moterims. Tačiau svarbiausia, kad moterys, kitaip negu vyrai, gėdijasi ne būdamos per daug paklusnios, priklausomos, neagresyvios ar lytiškai neaktyvios ar nepajėgios, bet visai priešingų savybių: per didelio užsispyrimo, savarankiškumo, agresyvumo ir seksualinio aktyvumo. Jei moteris į patyčias reaguoja agresyvumu ar smurtu, ji gali tik užsitraukti dar didesnę gėdą, kitaip negu vyras, – moterų smurtas patriarchalinių vertybių požiūriu traktuojamas kaip „nemoteriškas".

Pavyzdžiui, tradiciškai yra manoma (šiuo papročiu pradėta abejoti tik neseniai), kad tik vyrai turi dalyvauti karuose (jie arba raginami, arba verčiami tai daryti). Net ledi Macbeth, mėgindama įtikinti save tapti agresyvia, maldavo dievus „atimti iš jos moteriškumą", nes jokia moteris negali žudyti! Ir net po to ji sugebėjo nužudyti tik netiesiogiai, kaip įrankį naudodama savo vyrą, tyčiodamasi iš jo bei sakydama, jog jis taptų panašus į moterį, jei bijotų nužudyti Dunkaną.

Nesakau, jog jokia moteris nesiims atsakomojo smurto. Kita žymi tragiškoji herojė, Medėja, parodė, kokia agresyvia gali tapti moteris, kai jos vyras užtraukia jai gėdą susižavėjęs kita. Aš pats esu buvęs panašios tragedijos Masačiūsetso kalėjime liudytoju. Mote-

ris, kurios vyras ketino palikti ją dėl kitos moters, nužudė du jų vaikus, o vėliau nusižudė pati (kitaip nei Medėja). Noriu pabrėžti, kad smurtas moterims, kitaip nei vyrams, nėra natūrali, tik joms būdinga gėdos panaikinimo priemonė – ji paprasčiausiai nėra tokia efektyvi. Smarkiai įžeidus moterį, kaip tai atsitiko su Medėja, arba kaip yra įžeidžiamos daugelis kitos odos spalvos moterų JAV, įmanoma sukelti joje tikrai vyrišką agresiją, kuri bus lygiai tokia pat mirtina.

Visose išsakytose mintyse svarbiausia yra tai, kad patriarchalinėse visuomenėse vyrams priskiriamas „agresorių" vaidmuo, o moterims – lytinės aistros objektų vaidmuo. Tai yra vyrams, tik vyrams lemta kovoti karuose, ir jie neturi kito pasirinkimo – atsisakę kituose vyruose matyti smurto objektus ir taip automatiškai tapę pastarųjų smurto objektais, jie užsitrauks gėdą ir panieką (bus vadinami bailiais) bei bus paversti savo pačios kariuomenės puolimo objektais. „Dezertyrus" visuomet sušaudydavo. Už nenorą kitus vyrus ir save pripažinti agresoriais vyrai yra gėdinami ir yra gerbiami, jei sutinka tai daryti. Geoge'as Bernard'as Shawas yra pasakęs, jog vyras, pavogęs šimtą svarų sterlingų, sodinamas už grotų, o sugebantis pavogti milijoną, išrenkamas Parlamento nariu. Esu įsitikinęs, kad tas pats principas taikytinas ir vyriškajai agresijai. Už vieno žmogaus nužudymą vyras sodinamas į kalėjimą, už dešimties žmonių nužudymą – uždaromas į kalėjimo psichiatrinę ligoninę, o jei jo sąžinę slegia tūkstančių žmonių mirtys, jis karūnuojamas imperatoriumi, iš jo padaromas Hercogas Malboras arba jis išrenkamas Jungtinių Valstijų prezidentu. Gėdos priešybė yra garbė, ir didžiausia garbė, suteikiama Jungtinių Valstijų, yra Kongreso garbės ordinas. Kas gi juo apdovanojamas? Vyrai. Ir už ką? Ogi už smurtą, tiksliau, už savęs ir kitų vyrų pavertimą savitarpio smurto objektais. Sakydamas tai neketinu tyčiotis iš tų, kurie savo saugumą ar net gyvybes paaukojo savo bendražygiams (bei mums visiems) gelbėti nuo kitų vyrų agresijos. Aš miniu šiuos faktus norėdamas paaiškinti vyriško agresyvumo priežastis ir kodėl mirtiną smurtą daugiausia vyrai vartoja prieš vyrus, kad mes galėtume veiksmingiau užkirsti kelią bet kuriam smurtui. Mano tikslas – parodyti, kodėl smurtas vyrams gali

tapti labai galingu ginklu kovojant su gėdos jausmu ir siekiant savigarbos jausmo bei aplinkinių pagarbos, tačiau toli gražu šie būdai netinka moterims siekiant šių tikslų.

Patriarchato sąlygomis moterys yra gerbiamos ne už agresyvumą, bet už skaistybę iki santuokos ir ištikimybę (bei vaisingumą) santuokoje. Aš šį moteriškos lyties vaidmenį prilyginu buvimui seksualiniu objektu, nes tai reiškia, kad moteris turi atsisakyti savo seksualinio subjektiškumo; jai neleidžiama turėti seksualinių troškimų ar pačiai rinktis partnerį iki santuokos, esant santuokoje ir net (kai kuriose kultūrose) po santuokos. Tačiau ji turi būti savo vyro lytinės aistros objektu. Labiausiai patriarchalinėse Vidužemio jūros baseino gėdos ir garbės kultūrose moteris paprastai gerbiama už nekaltybės išsaugojimą ir smerkiama už jos praradimą iki santuokos. Iš čia yra kilusi kai kurių valstiečių kultūrų tradicija kitą rytą po jaunavedžių pirmosios nakties iškabinti kruviną paklodę kaip įrodymą, jog nei šeimos, nei jaunikio garbė nebuvo suteršta jaunosios neskaistumo. Priešingai, vyras šiose kultūrose gali būti smerkiamas išlikęs nekaltas iki santuokos, taigi pasiekęs lytinės brandos jis tėvo ar vyresniojo brolio nuvedamas į viešnamį arba jam parenkama meilužė.

Faktą, jog tiek moterys, tiek vyrai sau ir kitoms moterims bei vyrams priskiria ką tik mano aprašytą lyčių vaidmenį (tokiu laipsniu, kokiu jos/jie įsisavino patriarchato kultūros vertybes) bei kad tiek vieni, tiek kiti stengiasi atitikti šį vaidmenį, gali pademonstruoti smurtinių nusikaltimų epidemiologijos nagrinėjimas. Bent jau išsivysčiusiose šalyse tiek moterys, tiek patys vyrai vyrams priskiria agresijos objekto vaidmenį, nes tiek pirmosios, tiek pastarieji lengviau nužudytų vyrą nei moterį. Taigi abiejų lyčių atstovai mano, jog nužudyti vyrą yra „labiau priimtina" nei nužudyti moterį. Vienintelė pasaulio dalis, kurioje, remiantis statistiniais apibendrinimais, laikomasi priešingos nuomonės, yra kai kurios Azijos šalys, kaip Indija ar Kinija, kur mirtinas smurtas prieš moteris, toks kaip nuotakos sudeginimas ir mergaičių žudymas, yra pernelyg įprastas reiškinys. Aš nesu tikras dėl minėtų besivystančių šalių statistikos tikslumo, tačiau pastebimas neatitikimas tarp rodomų mirštamumo mastų, kur, kaip ir likusiame pasaulyje, vyrauja vyrai, ir

tarp visuotinio gyventojų surašymo duomenų, anot kurių vyrų skaičius viršija moterų skaičių; to nėra niekur kitur pasaulyje.

Kita išimtis: labiausiai tradicinėse patriarchalinėse visuomenėse moterys, kurios nuplėšia savo šeimos vyrų garbę turėdamos ikisantuokinius lytinius santykius ar svetimaudamos santuokoje, gali būti nužudytos savo giminaičių vyrų. Net ne tokiose griežtose patriarchalinėse visuomenėse, kaip, pavyzdžiui, Didžioji Britanija ar JAV, žmonų santuokinė neištikimybė yra vienas dažniausių jų nužudymų motyvų. Tačiau minėtos išimtys, mano galva, tik patvirtina taisyklę dėl lyčių vaidmens prigimties, nes moteriai atsižadėjus savo lyčiai priskirto vaidmens (būti savo vyro seksualiniu objektu) bei leidus sau turėti bent kiek nuosavo seksualinio subjektiškumo, ji kartu atsisako apsaugos nuo smurto, kurią jai teiktų jos lyties vaidmuo.

Lytinio smurto statistika rodo priešingą pavyzdį, iš kurio yra visiškai aišku, kad į moteris žiūrima kaip į seksualinį objektą, nes dauguma iššaginimo aukų yra moterys (lyčių skirtumas, kuris taip pat taikytinas incesto atveju). Buvimas iššaginimo auka tikriausiai yra kraštutinis buvimo seksualiniu objektu pavyzdys, nes būtent, kaip nurodoma apibrėžime, aukos subjektyvūs norai ir valia žagintojo yra ignoruojami. Aš noriu išskirti dvi smurto rūšis – fizinį ir lytinį, lygiai kaip prievarta prieš vaikus skirstoma į fizinę (vaikų mušimo sindromas, vaikžudystė) bei lytinę (kraujomaiša, pedofilija). Žinoma, abi šios rūšys yra smurto atmainos, bet jos atskleidžia svarbių savo epidemiologijos ir pasekmių skirtumų, kurie, mano įsitikinimu, gali nušviesti tiek lyčių vaidmens, tiek smurto psichologiją. Aš vartojau agresijos objekto ir lytinio pasitenkinimo objekto sąvokas, kad būtų glausčiau, bet tai jokiu būdu nereiškia, jog iššaginimas nėra smurtinis nusikaltimas. Fizinis smurtas gali būti apibrėžtas kaip kūno sužalojimo padarymas ar gyvybės atėmimas, o lytinis smurtas – kaip asmens seksualinės autonomijos pažeidimas.

Kuomet vyrai yra žaginami kitų vyrų (tai dažnai atsitinka kalėjimuose), akivaizdi, aiškiai simbolinė to reikšmė yra tai, kad pirmieji yra „paverčiami moterimis". Pavyzdžiui, kalėjimuose JAV Pietuose vyras kalinys, kuris buvo iššagintas, pravardžiuojamas „mergaite". Smurto kultūroje, vadinamoje patriarchatu, būti lytinio pasitenkinimo objektu, vadinasi, būti moterimi, ir atvirkščiai.

Smurto rūšis, kuri išoriškai gali atrodyti daugmaž vienoda tiek vyrų, tiek moterų atžvilgiu, būtent – genitalijų suluošinimas, iš tikrųjų irgi iliustruoja bei patvirtina tą pačią lyčių vaidmens diferenciaciją. Mergaitės genitalijų sužalojimas turi tikslą ją lytiškai anestezuoti ir padaryti lytiškai neveiklią, kad lengviau būtų ją paversti lytinio pasitenkinimo objektu, kuris bus nekaltas iki santuokos ir moteris niekada nebetekės antrąkart. Tai pasiekiama sunaikinant jos lytinio subjektiškumo pagrindą ir gebėjimą turėti seksualinius troškimus bei juos įgyvendinti – pašalinamas klitoris ir užsiuvamos lytinės lūpos. Priešingai, berniuko lytiniai organai yra sužalojami, kad jis virstų agresoriumi, nes berniukui šis išbandymas (daugumoje šį stojimo į karių gretas ritualą praktikuojančių kultūrų) reiškia kvietimą išugdyti ir pademonstruoti fizinę drąsą bei gebėjimą kentėti fizinį skausmą ir suluošinimus, o tai yra būtinoji tapimo kariu, tai yra agresoriumi, sąlyga. Išlaikęs šį egzaminą nekrūpčiodamas, neverkdamas, bet jausdamas, kad įrodė, jog tapo tikru vyru (tuo, kas turi pakankamai drąsos, kad taptų agresijos objektu), jis bus gerbiamas, ir lygiai taip pat jis bus smerkiamas (vadinamas „netikru vyru"), jei parodys bet kokių jaučiamo skausmo ar baimės ženklų.

Homofobija

Kitas glaudžiai susijęs smurto šaltinis yra homofobija – tai baimė, neapykanta ir panieka homoseksualizmui bei homoseksualistams. Homofobijos priežastimi ilgą laiką buvo pripažįstama asmens baimė, jog jis pats yra ar kitų žmonių traktuojamas kaip homoseksualistas, o tai homofobija sergančiam asmeniui sukeldavo nepakeliamą gėdą ir skatindavo jį visomis įmanomomis priemonėmis įrodinėti savo heteroseksualumą. Smurto kaip priemonės pasirinkimas šiam tikslui labiausiai tikėtinas, jei homofobas yra vyras, nes efektyviausia gynyba nuo baimės, kad asmuo yra ar gali būti įtartas esąs homoseksualistas, – tai išpūsti heteroseksualizmo vaidmens stereotipą. Kadangi smurtas yra dalis vyriškumo apibrėžimo, perdėtas vyriškumas, tikėtina, virs perdėtu smurtu.

Žinoma, yra daugybė kitokių būdų, kaip apsiginti nuo baimės būti ar tapti homoseksualistu, kaip antai lytinis paleistuvavimas (vyrų atveju – donžuano sindromas, nors nereikia pamiršti, kad tikrasis Donžuanas buvo kaltas tiek dėl iššaginimo, tiek dėl nužudymo), „mačizmas"[4] (kur smurtas yra tik sudedamoji dalis), vengimas visko, kas primena feminizmo stereotipą – švelnumo, artimumo, pasyvumo, priklausomybės, atlaidumo bei gebėjimo jausti ką nors fiziškai ar emociškai – skausmą, baimę, depresiją, meilę, gailestį, pažeidžiamumą, liūdesį.

Vienintelis jausmas, kurį daugelis agresyvių vyrų gali sau leisti, yra pyktis (įniršis, neapykanta). Tai, kad ši emocija labiausiai ir akivaizdžiausiai skatina agresyvų elgesį, žinoma, nėra keista. Tačiau aš buvau nustebintas, kad beveik visi „kieti bernai" ir agresyvūs vyrai, su kuriais man teko dirbti, neleisdavo sau net šito jausmo. Galbūt to priežastis yra ta, kad pyktis rodo, jog turi dėl ko pykti, ir atitinkamai – jog gali būti užgautas kitų. Taigi pačių agresyviausių vyrų devizas galėtų skambėti taip: „Neįširsk, verčiau nusiramink." Smurtas dažniausiai pasitaiko, kai nei gėda, nei įniršis, sukeliantis jį, nėra pripažįstami (net paties smurtaujančiojo, taigi abu jausmai iš esmės yra nesąmoningi).

Psichodinaminė logika, daranti homofobiją smurto generatoriumi, grindžiama prielaida, jog tiesiausias ir patikimiausias kelias įrodyti, jog asmuo nejaučia potraukio vyrams, yra žudyti pastaruosius ir žaginti moteris. Tuo bandoma pasakyti aplinkiniams: „Aš nemyliu vyrų, aš jų nekenčiu, ir kad įrodyčiau tai, aš parodysiu Jums, kaip stipriai aš jų nekenčiu, žudydamas juos", arba: „Manęs netraukia vyrai, mane traukia moterys, ir kad įrodyčiau tai, aš parodysiu Jums, kaip stipriai jos mane traukia, žagindamas jas."

Aš pabrėžiu homofobijos, kaip vyrų smurto priežasties, svarbą ir svarbiausią vietą todėl, kad man pačiam teko tai matyti savo kasdieniniame darbe su agresyviausiais mūsų visuomenės pagimdy-

[4] „Vyriškumo kultas" – elgesys, pasižymintis padidėjusiu agresyvumu, nesantaika vyrų tarpusavio santykiuose bei arogancija ir seksualiniu agresyvumu jų santykiuose su moterimis. *(Vertėjo pastaba)*

tais žmonėmis pačioje pavojingiausioje aplinkoje – kalėjime. Ši aplinka sukelia homofobiją žinant, kaip paplitęs vyrų kalinių žaginimas bei tai, kad dauguma kalinių žagintojų nedvejodami nužudytų bet ką, kas vien pagalvotų, jog jie žagina kitus dėl to, kad patys yra gėjai. Vyriškos lyties kalinio gyvenime nedaug yra psichologinių krizių, dėl kurių jis greičiau ir smarkiau galėtų įsiusti ir imti užpuldinėti aplinkinius, negu „homoseksualinės panikos" fenomeno atveju; tai pasireiškia psichine būsena, kurios apimtas asmuo įtaria, jog aplink jį vien homoseksualistai, užsimanę jį iššaginti arba paversti homoseksualistu ar moterimi. Kaip pabrėžė dauguma stebėtojų, įskaitant ir mane, konfliktai dėl homoseksualizmo (tiek vidiniai, tiek tarpasmeniniai) buvo viena iš pagrindinių kalėjimuose įvykdytų nužudymų priežasčių.

Tačiau būtų klaidinga manyti, kad homofobija, kuria sirgo šie žmonės, ir į kurią jie reagavo smurtu, buvo viso labo logiškas atsakas tikrajam pavojui, kad gali būti iššagintas kitų vyrų ypatingoje kalėjimo aplinkoje. Iš tikrųjų daugelis nužudymų, kuriuos šie žmonės įvykdė laisvėje net prieš patekdami į kalėjimą pirmą kartą, sukosi apie tą pačią problemą. Vienas vyras, kuris, būdamas dvylikos metų, pabėgo iš namų po to, kai jo tėvas alkoholikas užpuolė jį su mėsininko peiliu, nerado, kaip kitaip išgyventi gatvėse, kaip tik dirbti vyru prostitute. Po kelerių metų vienas jo užkabintas vyriškis neatsargiai suklydo manydamas, jog jis dirba prostitute dėl to, kad yra gėjas. Atsakymas buvo staigus ir mirtinas: nužudyti šį vyrą jam atrodė vienintelė galimybė įrodyti, jog jis yra heteroseksualas.

Tačiau esu įsitikinęs, jog net tais atvejais, kai ryšys su homofobija nėra toks tiesioginis ir akivaizdus, visgi būtent ji lemia didesniąją dalį vyrų smurto. Sakau tai, nes, kaip pabrėžiau savo ankstesnėje knygoje, smurtas elgesio atžvilgiu reiškia tą patį, ką paranoja – protui. Smurtas yra paranojos įsikūnijimas elgesyje, praktinis pasireiškimas manijos, jog aplinkiniai žmonės yra pavojingi ir nuo jų galima apsiginti tik pačiam juos puolant ar net žudant. (Štai kodėl tai, kas iš šalies atrodo kaip agresyvus smurtas, pačiam užpuolikui yra tik savigyna.) Manau, jog Freudas buvo visiškai tei-

sus, paranojos priežastį išvedęs iš homofobijos, kurioje paranojinė manija yra gynimosi būdas nuo gėdingo savęs suvokimo kaip homoseksualisto. Mąstymo procesas, kuriam vykstant atsiranda paranojinė manija, anot Freudo, susideda iš neigimo ir projekcijos: neigiama, kad „aš jį myliu" ir pakeičiama į „aš jo nekenčiu", ši mintis projektuojama ant kito žmogaus – „aš jo nekenčiu" pakeičiama į „jis manęs nekenčia".

Homofobija, patriarchatas arba moterų diskriminacija (nuvertinant viską, kas yra moteriška ir pervertinant viską, kas yra vyriška), apsauginis vyriškos lyties vaidmens išpūtimas iki per didelio vyriškumo ar „mačizmo" formos, bei nuolatinė agresijos grėsmė ar realybė: niekur nemačiau tokių stiprių šių elgsenos formų kaip kalėjimuose. Iš tikrųjų kalėjimai buvo ne tik grynojo smurto kultūros židiniai, kaip sakiau anksčiau, bet ir grynojo patriarchato, mačizmo bei homofobijos židiniai. Kadangi visos šios elgsenos formos atrodė susijusios ir viena kitą papildančios, taip sudarydamos sindromą, ir kadangi jų gynybinis tikslas atrodė toks aiškus (būtent, įtikinti asmenį, jog jis yra tikras vyras, kurio seksualiniu adekvatumu, kaip vyro, negali būti suabejota), tiesiog negalėjau nepadaryti išvados, jog galbūt nuo homofobijos priklauso visa vertybių sistema bei kultūros modelis, mūsų vadinamas patriarchatu. Tai apima perdėtą lyčių vaidmens poliarizaciją, kurios tikslas – aiškiai įrodyti tai, ko nereikėtų įrodinėti, jei tuo nebūtų abejojama, būtent, kad „vyrai yra vyrai, o moterys yra moterys ir vieni nuo kitų skiriasi kaip dangus nuo žemės". Kalėjimai, be kita ko, yra juos sukūrusios visuomenės mikrokosmai, tačiau tokie, kur tam tikros visuomenės problemos yra tiek koncentruotos, sukristalizuotos bei išpūstos, kad galime aiškiau pamatyti mūsų visuomenės bjaurią-sias ar bent jau pavojingąsias puses.

4 SKYRIUS
Naujoji smurto teorija

Vienas iš šioje knygoje siūlomos smurto teorijos privalumų yra jos gebėjimas paaiškinti du prieštaringus faktus, kuriuos kitaip būtų sudėtinga suprasti. Pirma, nepaisant esamų sąsajų tarp priklausymo žemesniajai klasei ar kastai, buvimo jaunu ar priklausymo vyriškajai lyčiai, viena, ir agresijos, kita, akivaizdu, jog dauguma vargetų, jaunų asmenų ir/arba vyriškos lyties atstovų niekad gyvenime nesielgia tikrai agresyviai.

Šis paradoksalus atradimas kelia klausimą: ar santykinis skurdas, diskriminacija dėl amžiaus ar rasės bei lyčių asimetrija iš tikrųjų yra smurto priežastys, ar tik statistiškai sąveikauja su kažkokiu kitu veiksniu, kuris ir sukelia smurtą? Šioje knygoje pristatoma teorija teigia, kad smurtą iš tikrųjų sukelia ne vien skurdas, rasizmas ar diskriminacija dėl lyties ar amžiaus. Greičiau kiekvienas iš šių komponentų sąveikauja su smurtu, nes kiekvienas iš jų padidina statistinę tikimybę, jog šių socialinių jėgų paveikti asmenys patirs netoleranciją ir pražūtingą gėdą, iš kurių jie nematys kito išsigelbėjimo kaip tik imtis agresijos – dažniausiai prieš kitus (žmogžudystės atveju) arba prieš save (savižudybės atveju), kai kitą asmenį nužudyti nėra įmanoma ar neatrodo, jog tai sušvelnintų gėdos jausmą.

Šios patogeninės socialinės jėgos smurto atžvilgiu gali būti laikomos rizikos veiksniais. Padidėja rizika, jog dėl jų asmuo patirs nešlovę, kuri atims iš jo gebėjimą rasti taikių savigarbos palaikymo priemonių. Šie samprotavimai yra svarbūs ieškant priemonių smurto prevencijai, nes jie reikalauja iš mūsų ne tik rasti būdų, kaip sumažinti minėtų rizikos veiksnių įtaką žmonėms, bet ir nustatyti bei sustiprinti bet kokius psichologinius, socialinius ar net biologinius apsaugos veiksnius, kurie galėtų juos neutralizuoti.

Antrasis reiškinys, kurį siūloma teorija sugeba paaiškinti, yra: kodėl smurto aktus kartais įvykdo žmonės, kurie nėra nei vargšai, nei jaunuoliai, nei vyrai ar mažumų atstovai. Akivaizdu, jog turi būti kažkoks kitas veiksnys, galintis sukelti agresiją. Taigi skurdas, rasizmas ir kiti rizikos veiksniai yra ne tik nepakankami, kad ją sukeltų, jie nėra ir būtini. Naują teoriją galima apibendrinti prielaida, jog smurto priežastis yra, pavyzdžiui, ne skurdas pats savaime, bet greičiau egzistuoja ryšys tarp skurdo ir smurto, nes abu statistiškai sąveikauja (bet tik statistiškai) su tikrąja smurto priežastimi, kuri yra nenugalima, neišvengiama ir neišraunama gėda. Galimos šios dvi išvados:

1. Bet kokie kiti veiksniai (be susiskirstymo į klases, kastas ar amžiaus grupes bei lyčių nelygybės), dėl kurių žmonės gali patirti nenugalimą ir neišvengiama gėdą (tokių veiksnių yra daugybė), taip pat gali sukelti agresiją.

2. Bet koks veiksnys, kuris sumažina gėdingą poveikį, sukeltą, tarkim, santykinio skurdo, nedarbo, priklausymo žemesnei kastai ar jaunimui arba vyriškajai lyčiai, gali apsaugoti asmenį, neleidžiant gėdai jį sunaikinti, ir taip gali sumažinti tikimybę, jog šis asmuo imsis smurto.

Smurtą, kaip ir bet kurį elgesį ar bet kurią ligą, lemia daugybė priežasčių, t.y. jis yra įvairių biologinių, psichologinių bei socialinių veiksnių, arba kintamųjų (pavyzdžiui, vyrų lytinių hormonų, vaikų tvirkinimo ir santykinio smurto) sąveikos rezultatas. Kiekvienas iš šių veiksnių gali arba didinti, arba mažinti smurto paplitimą bei sunkumą, kai kiti veiksniai esti pastovūs. Tačiau vistik egzistuoja tam tikri dėsningumai ir taisyklės, viena iš kurių skelbia, jog gėda yra būtina (bet nepakankama) smurto priežastis, kaip Kocho lazdelės yra būtina (bet nepakankama) tuberkuliozės priežastis. Gėdos (priešingai nei pasididžiavimo) jausmas paprastai būna susijęs su asmens seksualinio adekvatumo (ar neadekvatumo) suvokimu, taigi praktiškai bet koks išgyvenimas, galintis sukelti vyrui gėdą, verčia jį jaustis nevisaverčiu vyru. Pabrėžtina, kad patriarchato kultūroje „vyras" – tai suaugęs (o ne jaunuolis), lytiškai pajė-

gus (o ne impotentas), ryžtingas (o ne lepšis ar bailys), aktyvus (o ne pasyvus), heteroseksualas (o ne gėjus), vyriškas (o ne moteriškas), „turintis kiaušus" (o ne kastratas ar eunuchas), šeimininkas, o ne vergas, pasiturintis, o ne elgeta ir t.t. Pavyzdžiui, daugeliui vyrų skausmingiausias skurdo padarinys yra mintis, jog jie yra nevisaverčiai vyrai, „netikri" vyrai, o vyro, kuris yra „ne visai" vyras, įvaizdis greitai virsta gėjaus įvaizdžiu.

Darydamas prielaidą, jog homofobija yra tiek svarbi, kad ji, kaip ir gėda, iš esmės visada lydi bet kokį smurtą, aš noriu pabrėžti, kad patriarchato sąlygomis homoseksualumo įvaizdis, arba koncepcija, vyrams reiškia visų formų vyrų lytinio nevisavertiškumo tam tikrą universalų simbolį, arba ekvivalentą. Egzistuoja labai nedaug savo paties suvokimo formų, kurios galėtų priversti patriarchato paveiktus vyrus jausti gėdą giliau negu įtarimas (jų pačių arba aplinkinių), kad jie gali būti gėjai. Daugybė vyrų yra pasiryžę imtis bet kokio smurto, kokio tik reikėtų, kad atsikratytų šio įtarimo. Tačiau pagrindinė problema visgi yra gėda – gėda dėl buvimo nevisaverčiu vyru ar ne vyru, kažkuo, kas yra „ne visai" vyras.

Žudynės Amerikos mokyklose

Daugelyje vidurinių mokyklų visoje JAV teritorijoje pastaraisiais dvidešimtojo amžiaus metais įvykusių masinių žudynių centre glūdi paradoksas. Šios žudynės – tai galvosūkis daugeliui žmonių ir sunkiai paaiškinamos daugelio mokslinių smurto teorijų, nes jų kaltininkai buvo baltieji jaunuoliai, kilę iš viduriniosios klasės ar net pasiturinčių šeimų; jie nebuvo nei elgetos, nei juodaodžiai. Tiesa, jie buvo veikiami dviejų rizikos veiksnių, būtent – jauno amžiaus ir vyriškosios lyties, o tai statistiškai pasitvirtina dauguma agresijos panaudojimo atvejų. Tačiau jie pažeidė bendrąją statistikos taisyklę, kad tiesioginė agresija prieš aplinkinius dažniausiai pasitaiko tarp žemesniųjų klasių ar kastų. Kodėl gi jie ėmėsi šio šiurpaus smurto? Atsakymas akivaizdus, jei turėsime omeny anksčiau minėtus argumentus – jie jautėsi neapsakomai pažeminti būdami pavaldiniais. Kiekvienu atveju masinių žudynių mokyklose kaltininkai buvo

apibūdinami ar patys prisipažindavo jautę gėdą dėl to, kad buvo atmesti, atstumti, išjuokti, paniekinti, įbauginti, įžeisti, negerbiami, iš jų buvo tyčiojamasi, šaipomasi, ir/arba jie buvo viešai apkaltinti turint gėdingų savybių (tokių, kaip homoseksualiniai polinkiai). Dėl glaustumo smulkiau aptarsiu tik dvejas tokias masines žudynes. Su vienomis iš jų buvau asmeniškai susijęs po to, kai vieno iš kaltininkų advokatas kreipėsi į mane, nes jo ginamasis „pasimokė" iš mano knygos „Smurtas". Kitas – tai Kolorado valstijos Littletono miesto tragedija[5], po kurios buvo viešai paskelbtos ištraukos iš kaltininkų dienoraščių, vaizdajuosčių bei interneto puslapių. Tačiau turiu pabrėžti, kad visi atvejai buvo pagrįsti tais pačiais principais, bent jau sprendžiant iš paskelbtų kiekvieno įvykio aplinkybių.

Vertėtų atkreipti dėmesį ir į kitas dvi šių masinių žudynių aplinkybes. Pirma, tai jų netikėtumas: daugumai Amerikos paauglių saugiausia vieta jų apylinkėse yra jų mokyklos, kur mirtina agresija kur kas rečiau pasitaiko nei gatvėje ar netgi namuose. Antra aplinkybė, kad pagrindinė priežastis, dėl kurios šie labai netikėti ir netipiški įvykiai pritraukė tiek daug žiniasklaidos dėmesio, yra tai, kad jose dalyvavo viduriniosios klasės baltaodžiai paaugliai. Nors juodaodžiai paaugliai dešimtmečius vieni kitus žudydavo nepalyginamai dažniau (nuo septynių iki dešimties kartų dažniau), tačiau žiniasklaida šiam smurtui paprastai skyrė labai mažai dėmesio arba visai jį ignoravo. Į panašų reiškinį greičiau buvo žiūrima kaip į savaime suprantamą „kitokių žmonių" elgesį, arba jis buvo suvokiamas kaip toks neišvengiamas ir pastarųjų prigimčiai būdingas bruožas, kaip, tarkime, musonai būdingi Pietų Kinijos jūrai. Tačiau vos tik baltaodis viduriniosios klasės vaikinas nužudo savo bendraklasius, mes staiga visur pajuntame Vakarų nuosmukį! Toks iškreiptas įvairių agresijos formų supratimas Amerikoje yra svarbus ne tik pats savaime, bet ir dėl to, kad vien tokių iškrypimų egzistavimo, ir paplitimo mūsų kultūroje bei žiniasklaidoje faktas gali padėti suprasti netipinį baltaodžių viduriniosios klasės mokinių smurtą, kaip tai mėginsiu pavaizduoti toliau.

[5] 1999 m. balandžio 20 d.

Kad išsaugočiau teismo psichiatrų pokalbių su pirmuoju iš šaudymo mokykloje kaltininkų konfidencialumą, vadinsiu ji Tomiu (netikru vardu) ir sukeisiu vietomis ištraukas iš pranešimų, pateiktų penkių gydytojų, apklaususių jį. Tomis buvo paauglys vienoje Amerikos vidurinių mokyklų, 1990-ųjų pabaigoje nužudęs arba sužalojęs keletą savo bendraklasių. Įvykdęs nusikaltimą jis sušuko: „Dabar nužudykite mane!" Apklausiamas tardytojo iš pradžių jis negalėjo paaiškinti, kodėl taip pasielgė, bet vėliau prasitarė: „Manau, tiesiog pasiutau, nes visi jie juokėsi iš manęs." Vėlesni pokalbiai su psichiatrais ir psichologais atskleidė tiek jo pykčio, tiek jį sukėlusio erzinimo lygį: „Ankstyvieji Tomio pradinės mokyklos prisiminimai koncentruodavosi apie pasityčiojimus iš jo"; „bendraamžiai nesiliovė kibę prie jo ir šiam įstojus į vidurinę mokyklą"; „nuolatiniai įžeidinėjimai pravardžiuojant jį gėjumi, pederastu, vėpla, bukapročiu bei silpnuoliu. Jis teigė, jog aplinkiniai net spjaudė į jį". „Priekabiavimai tapo ypač įžūlūs" po to, kai mokyklos laikraštyje buvo išspausdintas melagingas gandas, jog jis turėjęs homoseksualinių santykių su kitu moksleiviu.

> Jis buvo pažemintas šiuo nepagrįstu pareiškimu, ypač kai kiti moksleiviai pradėjo erzinti jį bei vadinti gėjumi ir pederastu vos ne kasdien... Jis sakė, kad vaikai vadino jį gėjumi, nes jis nemėgo kabinėtis prie merginų... Jis jautė, jog bendraamžiai pradėjo kelti grėsmę jo vyriškumui, nes, jo manymu, jis nebuvo „visiškai blogas"... Jis niekad neturėjo lytinių santykių ir teigė, jog tai buvo vaikinų pajuokos objektas... Jo pyktis dėl atstūmimų bei pažeminimų augo. Pagaliau jam šovė į galvą, jog smurto išpuolis pakeis bendraamžių elgesį su juo ir atneš jam pripažinimą bei palankumą, kurių jis taip troško... Idėja nušauti kelis moksleivius bei užgrobti mokyklą pasirodė jam patraukli. Jis įsivaizduodavo, jog taip privers kitus moksleivius jausti jam pagarbą ir baimę, o gal net žavėtis juo. Niekas daugiau jo neskriaustų ir nežemintų... Jis teigė norėjęs tik didesnės kitų paauglių pagarbos... Jis ne kartą sakė, jog šaudant jo galvoje sukosi tik viena mintis: „Turi padaryti tai dėl savęs"... Vargu ar kas nors gali geriau perteikti vidines kančias, (Tomio) išgyventas iki jo padaryto nusikaltimo, nei jo paties pasakymas, jog kalėjimas jam bus mielesnis už ligšiolinį gyvenimą, nes ten bent jau iš jo niekas

nesityčios... Jis manė, kad patekęs į bėdą neprarastų labai daug, nes, kaip jis pats sakė: „Nelabai turiu ką prarasti. Nejaučiu, jog kas nors mane tikrai mylėtų"... Jis teigė: „Pavargau būti žmonių pajuokos objektu, negalėjau to daugiau kentėti. Jei nužudyčiau vieną kitą ar sukelčiau jiems visiems baimę, jie paliktų mane ramybėje."

Kai jis atsinešė ginklą į mokyklą, vienas jo draugas buvo taip priblokštas, jog tarė: „Esi čia kiečiausias." Tomis pajuto, jog nepajėgia pakeisti savo planų, nes „vaikinai juoksis iš jo, jei atsinešęs ginklą nesiryš jo panaudoti." Kad ir kaip būtų ironiška, bet jo ketinimas įgyti pagarbą smurtu pasirodė esąs sėkmingesnis nei bet kuri kita strategija, nes jis pats tai patvirtino po tragedijos: „Dabar žmonės mane gerbia." Jis teigė „mylįs nepilnamečių kardomąjį kalėjimą labiau nei savo mokyklą, kad paaugliai ten geriau elgėsi su juo, nesityčiojo iš jo ir jo nežemino." Tikroji tragedija, be abejo, yra tai, kad nei jis pats, nei už jį atsakingi suaugusieji nesugebėjo rasti kito, ne tokio grėsmingo kelio, kaip padėti sumažinti ar ištverti šią jo jaučiamą didžiulę gėdą bei pažeminimą.

Žudynių Kolorado valstijos Littletono miesto Columbine vidurinėje mokykloje istorija iš esmės yra identiška Tomio įvykdytam smurto išpuoliui. Du žudikai – Ericas Harris ir Dylanas Kleboldas nuolat kentėjo nuo pašaipų, patyčių, įžeidinėjimų, pravardžiavimų, atstūmimo bei kaltinimų (akivaizdžiai klaidingų) dėl buvimo homoseksualistais. Kaip pranešė laikraščio *New York Times* žurnalistas (1999 m. balandžio 25 d.):

> Mokiniai ir sportininkai, kurie valdė mokyklą, sarkastiškai tyčiojosi iš jų mokyklos koridoriuose... Anot vieno „Lietpalčių mafijos" nario, cituoto šios dienos *Denver Post* laikraštyje, kiti mokiniai juos trankydavo į spinteles rūbinėje ir mėtydavo į juos akmenis bei bulvių košę valgykloje.
>
> (Jodi Wilgoran, *Clique's Dark Journey Began With Black Coat*)

Šiuos teiginius patvirtino daugelis sportininkų iš mokyklos „aukštuomenės". Patys nuskriaustieji stovėjo socialinės hierarchijos apačioje. Vienas iš futbolininkų kalbėjo:

> Columbine mokykla yra švari ir gera vieta, bet tik ne atstumtiesiems. Daugumai mokinių jie buvo nepageidaujami... Žinoma, mes tyčioda-

vomės iš jų. Bet kaip kitaip turėtume elgtis su žąsinais, kurie pasirodo mokykloje su kvailomis šukuosenomis bei ragais ant kepurių? Tai ne šiaip sau moksleiviai; jie kėlė pasibjaurėjimą visai mokyklai. Jie yra tiesiog porelė pederastų, čiupinėjančių vieni kitų lytinius organus. Paprastai, jei ketinate ko nors atsikratyti, pradedate jį erzinti. Todėl visa mokykla ir vadindavo juos žydrais.

(Nancy Gibbs ir Timothy Roche, *The Columbine Tapes*, žurnalas *Time*, 1999 m. gruodžio 20 d.)

Panašus elgesys, sprendžiant iš to, ką Harris ir Kleboldas yra parašę, pasakę bei padarę, kėlė jiems gėdą, sukeliančią įniršį bei agresiją, žūtbūt stengiantis gėdą pakeisti pagarba, kad neleistų sunaikinti savęs socialiai ir psichologiškai. Tikroji tragedija buvo tai, kad nė vienas iš jų nesugebėjo išgelbėti savigarbos, o kartu ir savo asmenybės kitaip, kaip tik savo ir kitų žmonių gyvybių kaina. Savo jausmus, elgesio motyvus bei ketinimus jie labai aiškiai atskleidė savo interneto puslapiuose, vaizdajuostėse bei dienoraščiuose. Pavyzdžiui, vienoje vaizdajuostėje Ericas Harris yra pasakęs, laikydamas rankoje nupjautavamzdį šautuvą, kurį jis vėliau panaudojo Columbine mokykloje: „Argi nemalonu bus mėgautis pagarba, kurią mes pelnysime?" O savo interneto puslapyje jis parašė: „Dieve, negaliu sulaukti akimirkos, kada galėsiu Jus nužudyti, žmonės. Tiesiog nueičiau kur nors į miesto centrą ir sprogdinčiau bei šaudyčiau viską, ką galėčiau. Nejausčiau dėl to jokio sąžinės graužimo, jokios gėdos. Nusispjaut, ar liksiu gyvas, ar žūsiu susišaudymo metu, vienintelis mano noras – nužudyti ir sužaloti kuo daugiau žmonių." (Laikraštis *New York Times*, 1999 m. gegužės 1 d.) Pabrėžtina, kad šiuose savo atsiliepimuose jis sujungia keturis klausimus:

1. Būtinumas įgyti pagarbą.

2. Sąžinės graužimo ar kaltės jausmo nebuvimas. Smurtas visada yra savigyna tiems, kurie jo imasi – jie gina šį jautrų, lengvai pažeidžiamą bei nuolat esantį pavojuje psichologinį konstruktą – savo asmenybę. Dar daugiau, bet kokie išgyvenimai, kurie sustiprina gėdos jausmą, kartu silpnina kaltės ir gailesčio jausmus.

3. Gėdos jausmo nebuvimas dėl ketinimų iššudyti visus. Smurtas, jį naudojančio žmogaus supratimu, nesustiprina gėdos, bet, priešingai, ją mažina ar net paverčia jos priešybe, būtent, savigarba ir kitų pagarba, todėl dauguma agresyvių žmonių labiau didžiuojasi savo smurtu nei apgailestauja dėl jo.

4. Pasiryžimas paaukoti savo kūną, kai tai atrodo vienintelė galimybė išgelbėti sielą (arba psichiką, arba asmenybę). Arba, jei asmenybė jau mirusi, pasiryžimas nužudyti ir savo (o kartu ir kitų žmonių) kūną, nes tai gali atrodyti vienintelė galimybė išsivaduoti iš nepakeliamos gėdos pinklių.

Viena iš Columbine tragedijos pamokų yra tai, kad priklausymas žemesnei socialinei klasei ar kastai toli gražu nėra vienintelis lemiamas nenugalimos gėdos veiksnys (nors labiausiai paplitęs epidemiologiškai). Columbine mokykloje, kur kiekvienas priklausė tai pačiai socialinei klasei ar kastai, socialinę padėtį nulemdavo ne pinigai ar „rasė", bet fiziniai gebėjimai (fizinė jėga) bei tam tikri socialiniai gebėjimai, kurių reikėjo populiarumui įgyti šioje konkrečioje mokykloje, o Harris ir Kleboldas jų labai ar net tragiškai stokojo.

Tačiau šios tragedijos ironija yra per daug svarbi, kad jos nepastebėtume. Ironiška tai, jog pagrindinė priežastis, dėl kurios gyvuoja tokios bendruomenės, kaip Littletono, ar mokyklos, kaip Columbine, yra pastangos suteikti galimybę į šias apylinkes persikeliančioms šeimoms pasinaudoti savo aukšta socialine bei ekonomine padėtimi ir pasimėgauti laisve nuo skurdo, degradacijos bei smurto, kurį pirmieji atsineša kartu su savimi, tačiau be žalos mūsų visuomenės klasinei ar kastų struktūrai kaip visumai. Jie gelbsti savo gyvybes neturtingųjų ir/arba spalvotųjų žmonių gyvybių sąskaita, tiesiog palikdami juos likimo valiai senamiesčių getuose – šiose karo zonose, kur karaliauja beveik neribotas smurtas ir kur vargingųjų klasė yra izoliuojama Amerikos apartheido forma. Vienas futbolininkas po žudynių Columbine mokykloje prisipažino: „Atrodė, tarsi gyventume burbule." (Sara Rimer, „The School: Good Grades, Good Teams and Some Bad Feeling", laikraštis *New York*

Times, 1999 m. balandžio 22 d.). Jie iš tikrųjų gyveno burbule – privilegijuotoje ir prabangioje uždaroje grupelėje, kurios pranašumai buvo nepasiekiami neturtingiesiems ir silpniesiems. Buvo tik viena problema: paskui juos į šį burbulą prasiskverbė smurtas, kurio jie taip siekė išvengti užsidarydami tik tarp tos pačios klasės ar kastos žmonių. Tai buvo neišvengiama todėl, kad netgi mokinys, pavadinęs Littletoną burbulu, prisipažino žinojęs, jog už to burbulo ribų buvo visiškai kitaip, būtent, egzistavo ne toks „išrinktųjų" pasaulis. Taigi Littletonas, kuris išoriškai priminė neklasinę visuomenę, iš tikrųjų buvo klasinio susisluoksniavimo sistemos aukščiausio išsivystymo, būtent, griežto turtingųjų miesto pakraščių atskyrimo nuo pasigailėtinai skurdžių, beveik netinkamų gyventi senamiesčių getų, padarinys.

Sakau tai be menkiausios veidmainystės užuominos, nes kaip ir dauguma aukštesnės už viduriniąją klasės profesionalų, aš pats elgiausi lygiai taip pat, kad savo vaikams ir sau pačiam užtikrinčiau kuo geresnį išsilavinimą ir didžiausią galimą laisvę nuo nusikalstamumo bei smurto. Aš tiesiog tvirtinu, jog negalime net galvoti apie smurto prevenciją, kol neįstengiame pažinti savo pačių elgesio, aktyviai ar pasyviai prisidedančio prie jo klestėjimo, bei atsiminti, kad demokratijos sąlygomis visi be išimčių yra atsakingi už viską. Tai reiškia, jog tam, kad sustabdytume ar bent jau sumažintume smurtą, kuriam visi esame jautrūs net tokiose turtingose bendruomenėse, kaip Littletono, turime nesiliauti dirbti tikrosios socialinės ir ekonominės lygybės labui visame pasaulyje. Priešingu atveju smurtas, nuo kurio ketinome pasislėpti Littletone, seks mums iš paskos ir įsiskverbs į tą burbulą, kuris mums atrodė esąs saugus. Littletonas tiesiog atgamino tą pačią socialinių statusų hierarchiją, nuo kurios jis turėjo gelbėti žmones, tik dabar ji buvo grindžiama kitais kriterijais.

Kodėl taip atsitiko? Ar tiksliau – kaip to galima buvo išvengti? Tai vertybių klausimas. Kiek mes teikiame (aktyviai ar pasyviai) reikšmės socialiniam susisluoksniavimui ir hierarchijoms, tiek mes rodome savo vaikams, jog statusų sistema yra gera praktika, todėl jie vėliau stengsis atgaminti savo pačių šios sistemos versijas.

Kad sugriautume visas hierarchijas, visai nebūtina tiek meno, tiek mokslo, tiek bet kurioje kitoje kūrybinės veiklos srityje liautis atskirti geresnius darbus nuo blogesnių. Turime pripažinti, jog vienintelis principas, kuriuo vadovaudamiesi galime gyventi vieni su kitais be smurto, yra abipusė pagarba, gili ir besąlygiška, nepriklausanti nuo laimėjimų ar elgesio, pagrįsta vien žmogaus orumu, jo sielos ir asmenybės neliečiamumu. Šis principas – tai ir pasiryžimas niekaip iš nieko nesityčioti todėl, kad gėdą galime pajusti kiekvienas dėl savo netobulumo, kurį pripažįstant visų mūsų savimeilė neišvengiamai bus pažeista. Galiausiai, svarbu atsiminti Malcolmo X mintį, jog niekas negali kitam suteikti savigarbos, ją galima tik pačiam įgyti savo paties laimėjimais ir gyvenimo būdu. Tačiau mūsų galiose yra nuspręsti, ar suteikti žmonėms įrankius, būtinus savigarbai įgyti, dėl to darant viską, kas tik įmanoma, kad būtų užtikrinta tikra galimybių lygybė, įskaitant vienodą išsilavinimo prieinamumą.

Taigi nepakanka rezervuoti mokyklų, kaip Columbine vidurinė, tik vaikams iš pasiturinčios baltaodžių aukštuomenės. Lygiai taip pat būtina užtikrinti vienodos kokybės mokyklas kiekvienam vaikui, augančiam bet kurioje vietoje todėl, kad nesugebėjimas tai padaryti sukelia atitinkamą įspūdį vaikams, tiek augantiems getuose, tiek besimokantiems panašiose į Columbine mokyklose visame pasaulyje. Šis įspūdis jiems sako, jog skirtingų statusų hierarchijų kūrimas, kai žemesnės klasės verčiamos kentėti nuo dvasiškai alinančio bei agresiją provokuojančio pažeminimo, yra priimtina žmonių elgesio norma.

Nedarbas

Mano smurto teorija taip pat leidžia paaiškinti, kodėl nedarbo ir smurto santykiai nėra kaip vieno su vienu, nors bendru mastu tarp jų egzistuoja statistinė sąveika. Pavyzdžiui, jei nedarbas yra tarp smurtą lemiančių veiksnių, tai kodėl nužudymų skaičius JAV devintąjį dešimtmetį ir didžiąją dalį dešimtojo buvo dešimt kartų didesnis negu Didžiojoje Britanijoje ir likusioje Europoje, kai nedarbo ly-

gis JAV tuo metu buvo atitinkamai du tris kartus mažesnis? Atsakymas, žinoma, bus toks, kad nedarbas pats savaime nenulemia smurto; pastarąjį greičiau sukelia savigarbos ir savo vertės jausmo netekimas, smūgis asmens, kaip vyro, visavertiškumui (visgi vyrai suprantami kaip duondaviai ir šeimos maitintojai visose patriarchalinėse kultūrose) bei gėda, užtraukta atstūmimo, priverstinio pasyvumo ir priklausomybės. Visus šiuos jausmus gali komplikuoti atleidimas iš darbo. Gali, bet nebūtinai taip yra, kadangi psichologinė nedarbo samprata formuojasi tiek iš asmens psichologinių stiprybių ir silpnybių, tiek iš tos reikšmės, kurią nedarbui teikia asmenį supanti kultūra, ką įkūnija ir simbolizuoja, pavyzdžiui, visuomenės ekonominė bei moralinė reakcija į asmens bedarbystę.

Katherine S. Newman, Harvardo universiteto antropologė, puikiai aprašė ir atskleidė laipsnį, kuriuo Amerikos kultūra – vienintelė tarp išsivysčiusių pasaulio valstybių – smerkia bei niekina bedarbius (*No Shame In My Game: The Working Poor in the Inner City*, 1999). Anot jos:

> Amerikiečiai visada buvo tikinami, jog asmens svarbą nusako jo turimas darbas... Turint omeny tradiciją moralinę vertę sulyginti su darbu, visiškai suprantama, kodėl pagrindinė skiriamoji mūsų kultūros linija dirbančiuosius atskiria nuo bedarbių. Mes garbiname tuos, kuriems pavyko rasti ir išsaugoti darbą (iš esmės nesvarbu, kokį darbą) ir smerkiame tuos, kuriems nepasisekė, kaip tinginius ir neatsakingus žmones. Mes gyvename negailestingoje kultūroje, kuri yra akla daugybei priežasčių, dėl kurių vieniems pavyksta peržengti nedarbo ribą, o kiti lieka už jos. Šį požiūrį daugybe būdu išreiškiame mūsų socialinėje politikoje. Mūsų valstybėje iš esmės visos socialinės išmokos (ypač sveikatos apsaugos srityje, išskyrus nedarbo pašalpas, gyvybės draudimą, vaikų priežiūros pašalpas ir kt.) yra susijusios su darbu. Vakarų Europoje dažniausiai yra kitaip: sveikatos apsauga užtikrinama tiesiogiai per mokesčių sistemą, o pašalpos mokamos asmenims, turintiems pilietybę, nepriklausomai, ar jie dirba, ar ne. JAV bedarbiai priskiriami beverčių kategorijai, ir jiems leidžiama tai suprasti atimant iš jų šias paramos formas. Įvairiu lygiu mes „rūpinamės" socialiai remtinais žmonėmis – sukuriame gėdingas jiems taikomų lengvatų kategorijas. Ryškiausi pavyz-

džiai yra nedarbingumo pašalpos ir vyriausybės finansuojama medicininė pagalba (prastos kokybės sveikatos draudimas). Dorų amerikiečių niekuomet nepainiojame su žemesnės kokybės paslaugų gavėjais, ir pabrėžiame šį skirtumą išskirdami juos į skirtingus biurokratinius pasaulius... Nuo ankstyvųjų istorijos laikų darbas buvo būtinoji narystės visuomenėje sąlyga. Mes esame tiek suskirstyti įvairiais pagrindais – rasės, geografijos ir pan., kad pasiekti vienumo bet kuriuo kitu pagrindu beveik neįmanoma... Prancūzai, kitaip nei mes, išlieka prancūzais nepriklausomai nuo to, ar dirba, ar ne.

Kitaip tariant, JAV bedarbiai dviem būdais smerkiami labiau nei Vakarų Europoje: jiems ne tik teikiama mažesnė ir trumpesnį laiką finansinė parama, bet ir šios paramos teisinis bei biurokratinis skirstymas ir teikimas yra labiau žeminantis. Tai nereiškia, jog bet kurioje kitoje visuomenėje atleidimas iš darbo ar nesugebėjimas jo rasti nėra žeminantis. Netvirtinu ir to, jog nusikalstamo ir politinio smurto mastų tendencija didėti ar mažėti valstybės viduje, priklausomai nuo nedarbo lygio didėjimo ar mažėjimo, yra tik Jungtinių Valstijų ypatybė. Aš tiesiog sakau, jog nė kiek nekeista, kad Jungtinės Valstijos kenčia nuo kur kas didesnių smurto mastų nei Vakarų Europa, net jei nedarbo lygis JAV yra žemesnis todėl, kad egzistuoja dar daugybė kitų socialinių, ekonominių ir kultūrinių veiksnių be nedarbo, kurie daro įtaką bet kurios visuomenės savo narių pasmerkimui.

Vieniši tėvai

Kitas veiksnys, susijęs su smurto mastais Jungtinėse Valstijose, yra vienišų tėvų skaičius: jų auklėjami vaikai dažniau patiria prievartą ir labiau yra linkę pažeidinėti teisėtvarką ar net nusikalsti sulaukę vyresnio amžiaus, negu vaikai, auginami abiejų tėvų. Pavyzdžiui, per pastaruosius trisdešimt metų šie du veiksniai – smurtinių nusikaltimų ir vienišų tėvų skaičius – augo greta, ir jų sąveika buvo labai ryški. Kai kurie teoretikai šiuo pagrindu netgi padarė išvadą, jog milžiniškas smurto mastų augimas tarp jaunimo JAV per

pastaruosius kelis dešimtmečius buvo nulemtas proporcingai panašaus vienišų tėvų skaičiaus augimo.

Aš pats, kadangi esu tėvas, nedelsdamas sutikčiau, jog vaikų ugdymas yra toks sudėtingas ir sunkus uždavinys, kad tėvams reikia visokiausios įmanomos pagalbos, ir, žinoma, daug geriau turėti du rūpestingus bei atsakingus tėvus negu tik vieną jų. Be to, pozityvus vyriško elgesio pavyzdys šeimoje yra iš tikrųjų labai naudingas vaikams, ypač berniukams, daugeliu atžvilgių, įskaitant mažesnę nusižengimų ir smurtinių nusikaltimų riziką. Tarp vienišų tėvų daugumą sudaro moterys. Kai kurie kriminologai pastebėjo, jog, pavyzdžiui, Japonijoje beveik nėra vienišų tėvų, o nužudymų skaičius šioje šalyje sudaro tik apie vieną dešimtąją nužudymų skaičiaus Jungtinėse Valstijose.

Tuo tarpu vienišų tėvų skaičius Švedijoje išaugo ir beveik susilygino su Jungtinėmis Valstijomis per tą patį laikotarpį (per pastaruosius kelis dešimtmečius), tačiau žmogžudysčių skaičius per tą patį laikotarpį taip pat vidutiniškai sudarė apie vieną dešimtąją šio skaičiaus JAV. Kad suprastume šiuos skirtumus, turime atsižvelgti į dar vieną veiksnį, būtent, atotrūkio tarp turtingųjų ir skurstančiųjų mastą. Kaip buvo kalbama anksčiau, tiek Švedija, tiek Japonija pasižymi vienu mažiausių ekonominio neteisingumo lygiu pasaulyje, kai Jungtinėse Valstijose tiek turtų, tiek pajamų poliarizacija yra aukštesnė negu bet kurioje kitoje industrinėje valstybėje. Šie skirtumai išlieka net lyginant skirtingas šeimų struktūras. Pavyzdžiui, Timothy M. Smeedingo teigimu, santykinio skurdo lygis tarp vienišų tėvų yra kur kas žemesnis Švedijoje negu JAV. Tačiau dar labiau stebina tas faktas, jog santykinio skurdo lygis tarp vienišų tėvų Švedijoje yra daug žemesnis nei šis lygis tarp visaverčių (dviejų tėvų) šeimų Jungtinėse Valstijose (*Financial Poverty in Developed Countries*, 1997). Taigi atrodytų, jog, nepaisant šeimos struktūros potencialiai daromos stiprios įtakos nusikalstamumo mastui visuomenėje, bendroji socialinė ir ekonominė visuomenės struktūra (laipsnis, kuriuo visuomenė yra arba nėra susiskirsčiusi į smarkiai poliarizuotas aukštesnes bei žemesnes klases ar kastas) yra daug galingesnis smurto mastą lemiantis veiksnys.

Tarp Švedijos ir JAV kultūrų egzistuoja ir kitų skirtumų, kurie taip pat galėtų paveikti vienišos tėvystės (motinystės) bei smurtinio nusikalstamumo sąveikos skirtumus. Jungtinės Valstijos su jų stipriu puritonišku bei kalvinizmo kultūrų paveldu labiau nei Švedija smerkia tiek ekonominį priklausomumą, tiek nesantuokinius intymius ryšius. Dėl šios priežasties pagrindinė vienišų tėvų finansinės paramos forma JAV (panaikinta prieš metus) – A.F.D.C., parama šeimoms, išlaikančioms vaikus – nebuvo teikiama šeimoms, kuriose tėvas (ar kitas vyras) faktiškai gyveno kartu su motina. Yra buvę atvejų, kai valstybės pareigūnai vidury nakties be perspėjimo įsibraudavo į vienišų motinų namus, kad užkluptų jas lovoje su vyru, ir vėliau šiuo pagrindu būtų galima atimti iš jų (bei jų vaikų) teisę į pašalpą. Ši praktika, deklaruojama politikų, tvirtinusių, jog jie gina ir palaiko vadinamąsias „šeimos vertybes", be abejonės, turėjo atvirkštinį rezultatą – griovė bet kokį faktiškai egzistavusį šeimyninį gyvenimą. Laimei, Švedijos visuomenė yra tolerantiškesnė vienišų motinų teisei pačioms savo nuožiūra rūpintis savo intymiu gyvenimu, dėl to kur kas daugiau jų turi galimybę auklėti savo vaikus su vyrų pagalba.

Kitas Švedijos ir JAV skirtumas yra tas, kad pirmojoje mažiau vienišų motinų yra tikrai priklausomos nuo valstybės teikiamos socialinės paramos. Pagrindinė to priežastis yra tai, kad motinos Švedijoje gauna kur kas didesnę valstybės paramą įgyjant išsilavinimą, įskaitant profesinį mokymą, ieškant darbo, be to, joms suteikiama galimybė naudotis aukštos kokybės nemokama vaikų priežiūra, kad galėtų dirbti nepalikdamos vaikų be globos. JAV sistema, kuri skelbiama esanti pagrįsta finansiniu savarankiškumu, iš tikrųjų skatina didesnę vienišų motinų priklausomybę nuo socialinės paramos nei Švedijoje, daugiausia dėl to, kad ji yra daug šykštesnė ir griežtesnė. Tragiškiau yra tai, kad ji skatina ir didesnį smurtą. Taigi ne vieniša motinystė pati savaime nulemia ypač aukštą smurto lygį Jungtinėse Valstijose, tai daro didžiulė gėda, kurią vienišos motinos ir jų vaikai yra priversti patirti dėl griežtų, šlykščių puritoniškumo elementų, vis dar sudarančių galingą jėgą Jungtinių Valstijų kultūroje.

5 SKYRIUS

Kaip sukurti mažiau agresyvias visuomenes

Pirmasis žingsnis link supratimo, kaip užkirsti kelią bet kuriai sveikatos problemai, – tai rasti jų sukėlėjus ir žinoti, kurie iš jų turi būti pašalinti arba neutralizuoti. Štai kodėl aš taip ilgai ir nuodugniai smurto priežastis aptarinėjau ankstesniuose skyriuose. Žinodami priežastis savo žinias galėsime tiesiogiai taikyti prevencijos srityje – galėsime liautis kurti šias priežastis. Jau žinome, kaip išprovokuoti smurtą – tyčiojantis iš žmogaus. Taigi žinome ir kaip jį sustabdyti – nustoti tyčiotis. Tai nereiškia, jog galime ar turime sunaikinti gėdą visame pasaulyje todėl, kad gebėjimas jausti gėdą yra toks pat būtinas, kaip ir gebėjimas jausti fizinį skausmą. Lygiai kaip fizinis skausmas rodo, jog mūsų fizinei sveikatai gresia pavojus, gėda perspėja, kad kažko trūksta mūsų bendravimo ir pažinimo galimybių repertuare, kad sustabarėjusiam vystymuisi ir brendimui reikia papildomų pastangų. Tačiau nesuteikus žmonėms tinkamų priemonių lavinimuisi ir brendimui, vienintelis ginklas apsiginti nuo beveik neįveikiamo ir nepakenčiamo gėdos jausmo jiems lieka smurtas.

Jau žinome, kaip vieni žmonės žemina kitus – elgiasi su pavieniais asmenimis kaip su nevisaverčiais, arba kolektyviai priskiria juos žemesnei socialinei ir ekonominei klasei. Žinoma, ne visi, būdami taip pažeminti, taps agresyvūs, nes dauguma žmonių turi pakankamai nepriklausomų šaltinių savigarbai bei orumui palaikyti, kad galėtų atsilaikyti net prieš gana stiprią kitų nepagarbą. Patyčių tikslas paprastai yra sukelti peštynes, taigi jos (patyčios) yra tinkamiausia priemonė, geriausiai veikianti į smurtą linkusius žmones. Todėl pirmieji žingsniai smurto prevencijos link – liautis gėdinti žmones (pvz., negerbiant jų) ir atiminėti iš jų įrankius, būtinus savigarbai įgyti ir palaikyti net kai jie yra negerbiami kitų.

Svarbiausias šio žingsnio ryšys su smurto prevencija yra tas, kad smurtas neatsiranda spontaniškai, jis iškyla kaip mūsų pačių elgesio padarinys. Todėl smurto prevencija reikalauja ne tiek kokių nors ypatingų aktyvių mūsų veiksmų, bet reikalauja nutraukti mūsų ankstesnį ir dabartinį elgesį, sukėlusį smurtą. Vienąkart nustojus provokuoti smurtą jis išnyks savaime.

Tačiau ši iš pirmo žvilgsnio paprasta mintis nėra tokia optimistinė, kokia galėtų atrodyti todėl, kad visai nėra aišku, kokių savo įprastų poelgių žmonės sutiks atsisakyti net būdami įtikinti, kad provokuoja smurtą. Pagaliau juk smurto prevencija nėra vienintelis daugelio žmonių siekiamas tikslas – yra daugybė kitų tikslų, labiau branginamų kai kurių žmonių. Elliottas Currie's rašė:

> Dabartinis nusikalstamo smurto lygis toks yra todėl, kad tam tikru būdu sutvarkėme savo socialinį ir ekonominį gyvenimą. Amerikos dabartinio gyvenimo žiaurumas ir smurtas rodo, kaip brangiai visuomenei kainuoja išlaikyti šią santvarką. Bet kartu tai reiškia ir tai, kad jai pakeisti taip pat reikės išlaidų. Taigi jei vis dar pakenčiame gyvenimo sąlygas, kurių dėka tapome agresyviausia iš visų pramoninių visuomenių, tai ne todėl, kad problema atrodo neįprastai mistinė ir mes neįsivaizduojame jos sprendimo varianto, bet todėl, kad nusprendėme, jog nauda, gauta iš šių sąlygų pakeitimo, nėra verta pastangų.
>
> (*Confronting Crime*, 1985)

Labai svarbu pabrėžti ir tai, kad gyventojų dalis, iš kurios socialinių ir ekonominių gyvenimo sąlygų pakeitimas smurto prevencijos naudai pareikalaus didesnių išlaidų, yra vien turtingiausioji aukštuomenė, t. y. valdančioji klasė – vienas procentas visų gyventojų (kuris, anot Edwardo N. Wolfo, šiandien Jungtinėse Valstijose valdo apie 39% bendro valstybės turto ir 48% finansinių išteklių (*Top Heavy*, 1996). Kiti 99% gyventojų – vidurinioji ir žemesnioji klasė – turės naudos ne tik iš sumažėjusių smurto mastų (kurie pirmiausia persekioja skurdžiausius), bet ir iš teisingesnio mūsų negirdėtai turtingos visuomenės bendrojo turto ir pajamų paskirstymo. Kaip parodė Jungtinių Tautų Organizacijos 1998 m. žmonijos raidos ataskaita, visų planetos gyventojų, įskaitant skurdžiausias

tautas, pragyvenimo lygio kėlimas aukščiau skurdo ribos pareikalaus labai nedidelių turtingiausiųjų asmenų ir šalių aukojimų net viso pasaulio mastu. Turtingiausius individus greta valstybių išskiriu todėl, kad, kaip pabrėžia JTO ataskaita, mažytis turtingiausiųjų asmenų skaičius iš tikrųjų valdo didesnius turtus negu metinės daugumos pasaulio šalių pajamos. Pavyzdžiui, *trijų* turtingiausiųjų pasaulio *žmonių* turtai viršija *keturiasdešimt aštuonių* kartu paimtų skurdžiausių *šalių* bendrą nacionalinį produktą! 84 turtingiausių žmonių turtai viršija tankiausiai gyvenamos pasaulio šalies – Kinijos, priskaičiuojančios 1,2 milijardo gyventojų, bendrąjį nacionalinį produktą. 225 turtingiausiųjų žmonių bendras turtas sudaro virš trilijono JAV dolerių, o tai prilygsta 47% skurdžiausių pasaulio šalių gyventojų (arba 2,5 milijardo žmonių) metinėms pajamoms. Palyginimui:

> Apytiksliai apskaičiuota, jog papildomos išlaidos, kurių reikėtų, kad būtų užtikrintas visuotinis vidurinio išsilavinimo prieinamumas, pagrindinė sveikatos apsauga visiems, ypač sveikatos priežiūra visoms moterims, tinkamas maistas ir vanduo bei sanitarija visiems žmonėms, sudarytų apie 40 milijardų dolerių per metus. Tai yra mažiau nei 4% kartu sudėtų 225 turtingiausių pasaulio žmonių turtų.
>
> (U.N.H.D.R. 1998)

Viso pasaulio mastu (tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu) buvo įrodyta, kad ekonominės nelygybės mažinimas ne tik pagerina fizinę žmonių sveikatą ir kur kas efektyviau negu gydytojai, vaistai ir ligoninės sumažina natūralų mirtingumą, bet daug efektyviau negu bet kuri kada nors egzistavusi policijos ir kalėjimų sistema ar karinė intervencija sumažina ir mirtingumą nuo nusikalstamo bei politinio smurto. Mano tikslas rašant šią knygą buvo tiesiog užtikrinti, kad bet kuris ją perskaitęs asmuo žinotų, kurios turimos alternatyvos atveda į didesnį smurtą, o kurios – į mažesnį, kad vėliau, priimdamas bet kokį pasirinkimą, aiškiai suprastų jo privalumus ir trūkumus.

Atrodo akivaizdu, kad smurtą vienaip ar kitaip įmanoma sukelti, bet kas privers mus tikėti, kad jį galima ir sustabdyti ar užkirsti

jam kelią? Viena iš priežasčių, dėl ko reikėtų tuo tikėti, tai faktas, kad jis jau stabdomas ar buvo sustabdytas visose šalyse bei kultūrose ir visais istorijos laikotarpiais, kai jo mastai buvo sumažėję palyginus su kitomis šalimis ar epochomis.

Socialinė ir politinė demokratija

Nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos nužudymų skaičius Vakarų Europoje ir Japonijoje siekė vos dešimtadalį šio skaičiaus Jungtinėse Valstijose, t. y. pirmosioms pavyko užkirsti kelią 90% smurto, nuo kurio JAV vis dar kentėjo. Tačiau prieš tai nužudymų skaičius nebuvo mažesnis už JAV. Priešingai, „trisdešimties metų karo", vykusio 1914–1945 m., Europoje ir Azijoje buvo fiksuojami didžiausi pasaulio istorijoje nužudymų skaičiai, tiek absoliutūs, tiek santykiniai – 100 tūkstančių gyventojų. Karai ir valdžia visada nusineša daugiau gyvybių negu visi pavieniai nužudymai sudėti kartu (L. F. Richardson, *Statistics of Deadly Quarrels*, 1960; Lawrence L. Keeley, *War Before Civilization*, 1996). Tačiau po karo šios šalys žengė du žingsnius, visam pasauliui parodžiusius efektyvumą kovoje prieš smurtą. Jos įkūrė socialinę demokratiją (arba „visuotinės gerovės valstybę", kaip ją kartais vadina) ir pasiekė neregėtą turto bei pajamų nelygybės sumažėjimą, kurio vienas rezultatų buvo tarpasmeninio, arba „nusikalstamo" smurto intensyvumo, sumažėjimas. Politinė demokratija įsivyravo ir Vokietijoje, Japonijoje bei Italijoje; dėl to sumažėjo tarptautinės agresijos arba karų (įskaitant karo nusikaltimus) pavojus.

Nors Jungtinės Valstijos jau savo istorijos pradžioje įsteigė politinę demokratiją, jos lieka vienintele išsivysčiusia pasaulio valstybe, kuri niekuomet nebuvo įsteigusi socialinės demokratijos (arba „visuotinės gerovės valstybės"). Jungtinės Valstijos vienintelės tarp išsivysčiusių šalių visiems savo piliečiams neužtikrina visuotinio sveikatos draudimo. Šioje šalyje yra aukščiausias iš visų šių šalių vaikų ir suaugusiųjų santykinio skurdo lygis bei didžiausias atotrūkis tarp turtingųjų ir vargetų. Čia kur kas blogesnė apsauga

nuo nedarbo ir kur kas mažesnė valstybės atsakomybė už žmonių gerovę. Taigi nė kiek nekeista, kad nužudymų skaičiai JAV metai po metų buvo nuo penkių iki dešimties kartų didesni nei bet kurioje kitoje išsivysčiusioje valstybėje. Šią analizę atitinka ir tas faktas, jog tik 1998 m. nužudymų skaičius pagaliau nukrito žemiau kritinės ribos, ties kuria jis svyravo be išimčių pastaruosius trisdešimtį metų (būtent, 8–11 žmogžudysčių 100 tūkstančių gyventojų per metus), po to, kai nedarbo lygis sumažėjo iki minimumo, o skurdas tarp įvairių gyventojų grupių, jautriausių smurtui, pirmą kartą ėmė šiek tiek mažėti.

Kai kurie Amerikos politikai, pavyzdžiui, prezidentas Eisenhoweris, teigė, jog Vakarų Europos valstybėse aukštą nužudymų skaičių, pastebimą JAV, tiesiog pakeitė aukštas savižudybių skaičius. Iš tikrųjų kitose išsivysčiusiose valstybėse savižudybių skaičius taip pat yra kur kas mažesnis negu Jungtinėse Valstijose, arba bent jau nežymiai didesnis. Savižudybių skaičius visose Britanijos salose, Nyderlanduose bei Šiaurės Europos valstybėse yra apytikriai vienu trečdaliu mažesnis negu JAV. Šis skaičius Kanadoje, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje, Norvegijoje ir Liuksemburge yra panašus. Tik likusiose Šiaurės ir Centrinės Europos šalyse bei Japonijoje savižudybių skaičius yra didesnis negu JAV – nuo 30% iki beveik dukart didesnio skaičiaus. Pavyzdžiui, palyginkime: JAV nužudymų skaičius beveik dešimteriopai viršija Vakarų Europos (įskaitant Didžiąją Britaniją, Skandinavijos šalis, Prancūziją, Vokietiją, Šveicariją, Austriją), Pietų Europos bei Japonijos duomenis ir yra penkis kartus didesnis nei Kanados, Australijos ir Naujosios Zelandijos. Nė vienoje išsivysčiusioje šalyje nužudymų skaičius nė nepriartėja prie JAV duomenų.

Priežastis, kad galėtume teigti, jog įmanoma smurtui užkirsti kelią ir kad nutuokiame, kaip tai padaryti, gali būti atskleista lyginant taikos susitarimų, pasiektų po Pirmojo bei Antrojo pasaulinių karų, efektą. Gerai yra žinoma, kad Versalio sutartis, kuria sąjungininkai susaistė Vokietiją po Pirmojo pasaulinio karo, apėmė ne vien sąlygas, smerkiančias pastarąją, bet ir nustatė nemažai finansinių sankcijų, tokių didelių, kad jos taptų pražūtingomis, jei

tik būtų buvusios visiškai įgyvendintos. Kaip padarinys, dešiniesiems revanšistams (su Hitleriu priešaky) į rankas pakliuvo neįkainojamas propagandos įrankis – galimybė laimėti rinkimus rinkimų kampanijos metu pažadėjus „panaikinti Versalio gėdą", t. y. sąjunginiukų daromą pažeminimą, kurio auka tapo Vokietija. Iš tikrųjų net prieš Hitleriui įsitraukiant į politiką didysis britų ekonomistas Johnas Maynardas Keynesas, kuris buvo delegatas Versalio taikos konferencijoje, pastebėjo, kokios žalingos Versalio sutarties sąlygos bus ateities taikos perspektyvoms. Reikšdamas protestą jis atsistatydino iš delegato pareigų ir pasmerkė šią sutartį savo knygoje *The Economic Consequences of the Peace*, kurioje numatė daugybę vėlesnių įvykių. Savaime suprantama, jog nei Keyneso, nei manoji teorija jokiu būdu nepateisina ir netoleruoja Hitlerio elgesio. Norima tiesiog pasakyti, kad jeigu kas trokšta taikos, savo buvusio priešo pažeminimas ir baudimas nėra tinkamas būdas šiam tikslui pasiekti, nes tai tik sustiprina tokių žmonių, kaip Hitleris, kurie jau nekantriai laukia progos atkeršyti ir panaudos šiam tikslui bet kokią galimybę, pozicijas.

Nepriklausomai nuo to, ar visai priešinga Antrojo pasaulinio karo baigtis yra žmonių, rengusių taikos sutarties sąlygas, nuovokumo rezultatas, tarsi jie būtų buvę pasimokę iš savo pirmtakų klaidų, ar tai buvo tiesiog sėkmingas, bet atsitiktinis Šaltojo karo su SSRS šalutinis produktas, pamoka, kurią mes savo ruožtu galėtume išmokti iš dviejų taikos sutarčių padarinių skirtumų, yra ne tik tai, kad įmanoma sustabdyti smurtą, bet ir tai, kad įmanoma užkirsti kelią pavojingiausiai jo formai – pasauliniam karui. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui sąjunginiukai ne tik nežemino nugalėtųjų ir nebaudė jų finansiškai, versdami mokėti reparacijas už padarytus karo nusikaltimus, bet priešingai, netgi buvo suteikę jiems finansinę paramą, kad padėtų atstatyti nuniokotą karo ekonomiką ir pirmą kartą padėjo įsteigti stiprius politinės demokratijos institutus. Kaip rezultatas kontinente, daugiau kaip trisdešimt metų buvusiame kruviniausiu istorijoje, įsivyravo taika, nepertraukiama jau daugiau kaip penkiasdešimt metų.

Hateritai

Kitas galimybės sustabdyti smurtą įrodymų šaltinis glūdi religinėse subkultūrose, praktikuojančiose „primityvų krikščioniškąjį komunizmą", tokiose kaip anabaptistų sektos – hateritų, amišų ir menonitų. Tai neklasinės bendruomenės, nežinančios turto ir pajamų nelygybės ir iš esmės neturinčios privačios nuosavybės todėl, kad visus savo ekonominius išteklius sudeda į viena ir dalija po lygiai. Jos beveik nepažįsta ir fizinės prievartos – tiek individualios, tiek kolektyvinės.

Hateritai, pavyzdžiui, emigravę iš Rytų Europos apie 1874 m., bėgdami nuo religinio persekiojimo, apsigyveno Kanadoje ir Jungtinių Valstijų šiaurėje bei centrinėje dalyje ir gyveno ten komunaliniuose ūkiuose daugiau kaip šimtmetį. Kaip tikriems pacifistams jiems tai buvo vienintelė išnaikinimo alternatyva. Jie neturi savo kolektyvinio smurto (karų) istorijos. Jie „yra įsitikinę, jog gyvena vienintelėje tikroje krikščionybės formoje, reikalaujančioje kolektyvinio nuosavybės padalijimo ir bendro gėrybių įgijimo bei paskirstymo", kaip juos apibūdino Kaplanas ir Plautas veikale *Personality in a Communal Society* (1955). Taigi hateritai atitinka ankstyviausių krikščioniškųjų bendruomenių modelį, aprašytą *Apaštalų darbuose* (2:44–45): „visi tikintieji laikėsi kartu ir visa turėjo bendra. Nuosavybę bei turtą jie parduodavo ir, ką gavę, padalydavo visiems, kiek kam reikėdavo". Kaip pasekmė, hateritai nežinojo „iš esmės jokios klasinės, pajamų ar gyvenimo lygio diferenciacijos... Ši bendruomenė labiausiai iš visų mums žinomų atitinka beklasės bendruomenės kriterijus" (Kaplan, Plaut).

Medicinos ir socialinių mokslų atstovų atlikta hateritų gerai dokumentuotos gyvenimo istorijos ir statistikos nuo pat jų atvykimo į Šiaurės Ameriką detali apžvalga skelbė, kad „nepavyko rasti nė vieno nužudymo, kūno sužalojimo ar iššaginimo atvejo. Bet kokios rūšies fizinė prievarta buvo labai retas reiškinys" (Joseph W. Eaton ir Robert J. Weil, *Culture and Mental Disorders*, 1955). Praėjus dvidešimčiai metų Johnas A. Hostetleris teigė, jog vis dar nebuvo užfiksuota nė vieno nužudymo per šimtą metų – nuo to laiko, kai hateritai atvyko į Šiaurės Ameriką. Per visą šį laikotarpį 21 000 gyventojų bendruomenėje buvo įvykusi tik viena savižudybė (*Hutterite Society*, 1974).

Kibucai

Socialinis ir ekonominis eksperimentas, labai panašus į hateritus (išskyrus tai, kad pagrindinė ideologija yra visiškai pasaulietinė ir ateistinė), buvo atliekamas nuo 1909 m. Palestinoje, o vėliau Izraelyje. Kalbama apie bendruomeninių gyvenviečių, ūkių ir kitų bendrai valdomų ekonominių vienetų, vadinamų kibucais, sistemą. Šiose neklasinėse bendruomenėse, kurių skaičius XX a. pabaigoje siekė beveik du šimtus su 100 000 gyventojų, visos gėrybės valdomos bendrai, likusias pajamas reinvestuojant į gyvenvietę po to, kai nariai būna aprūpinti maistu, drabužiais, būstu bei išsilavinimo ir medicinos paslaugomis.

Tokia socialinė struktūra ir veiklos metodas buvo sukurti sąmoningai, kad maksimaliai sustiprintų bendruomenės prigimtį, pagrįstą demokratija ir visuotine lygybe. Pavyzdžiui, darbas ir užsiėmimo rūšys yra paskirstyti taip, kad būtų pasiekta visiška lyčių lygybė. Vaikų auklėjimą stengiamasi padaryti kuo liberalesnį ir neautoritarinį, paisant Freudo perspėjimo apie autoritarizmo vaikų atžvilgiu žalingumą. Vienas stebėtojas taip apibūdino kibuco mokymo sistemą: „Ji nemoko nuodėmės suvokimo... Ji nelaiko jokio instinktyvaus elgesio blogu ar nedoru ir atmeta kūno bausmes kaip morališkai nepateisinamas ir žalingas vaikams. Kibucų pedagogai laiko nepriimtina bet kokią bausmių rūšį." Mokymo sistemą siekiama padaryti kuo demokratiškesnę, kad būtų pasiektas „išsilavinimo lygybės idealas, kuris savo ruožtu yra socialinės ir ekonominės lygybės rezultatas" (Muhammad Huq, „History of Education", *Encyclopaedija Britannica*, 1988).

Iš visų kibucų charakteristikų labiausiai stebina jų aukščiausias socialinės ir ekonominės lygybės laipsnis ir neklasinis pobūdis. Kaip pastebėjo Melfordas Spiro: „Kibucas vadovaujasi principu 'iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam – pagal poreikius'" (*Kibbutz*, 1975).

Kitas įsidėmėtinas kibucų bruožas, pabrėžtas daugumos stebėtojų, yra beveik visiškas smurto, nusikaltimų ir nusižengimų nebuvimas (Bruno Bettelheim, *Children of the Dream*, 1969; M. Fischer ir B. Geiger, *Reform Through Community*, 1991; *Family, Justice and De-*

linquency, 1995; Melford Spiro, min. veik.). Visiško smurto nebuvimo padarinys (o gal ir priežastis) yra tai, kad „kibucuose nėra policijos ir panašių tarnybų".

Tačiau kibucų gyventojai nėra pacifistai, ir per arabų karus su izraeliečiais neproporcingai daug jų išėjo savanoriais tarnauti pavojingiausiuose kariniuose daliniuose. Ar tai reiškia, kad jie tiesiog nukreipė savo agresyvumo impulsus nuo savęs į arabus? Tikrovė rodo priešingai. Y. Daras ir kiti (*The Imprint of the Intifada*, 2000) nurodo, kad „tyrimai ne kartą parodė, jog kibucų jaunimas išsiskiria savo tolerancija arabams bei pacifistiniu požiūriu į izraeliečių konfliktą su arabais".

Atrodo, kad kibucai įrodo mažiausiai du principus: kad įmanoma sustabdyti smurtą ir kaip tai įmanoma padaryti.

Imigrantai

Kitas pavyzdys, iliustruojantis tiek smurto prevencijos realumą, tiek jos metodą, yra etninių grupių, atvykusių į JAV europinės kolonizacijos pradžioje, istorija, aprašyta Charleso E. Silbermano veikale *Criminal Violence, Criminal Justice* (1978):

> JAV gyvenančių etninių grupių istorija rodo, kad veiksmingiausia priemonė nuo nusikalstamo smurto yra didelis mobilumas. Antrojoje XIX a. pusėje dauguma gatvės nusikaltėlių buvo Amerikos airiai ir vokiečiai; pirmojoje XX a. pusėje tai buvo daugiausia italai, žydai, lenkai ir graikai. Abiejų laikotarpių kriminologai ir politikai buvo įsitikinę, kad skurdo mažinimas iš esmės neturės įtakos nusikalstamumui, nes (jų manymu) „naujieji imigrantai", skirtingai nuo savo pirmtakų, sąmoningai rinkosi palaidą ir nusikalstamą gyvenimą. Tačiau iš tikrųjų, kiekvienos iš šių grupių nariai nustodavo daryti nusikaltimus vos tik įžengę į viduriniosios klasės gretas. Tas pats principas taikytinas (ir jis veikia) juodaodžiams amerikiečiams: gatvės nusikalstamumas smarkiai mažėja, vos tik juodaodžiai tampa viduriniosios klasės nariais.

Nuo to laiko, kai Silbermanas parašė šiuos žodžius, jie akivaizdžiai pasitvirtino, kadangi neregėtai didelis Amerikos negrų skaičius įgijo viduriniosios klasės profesijas: teisės, medicinos ir kt. Ir nors nusikals-

tamumas bei smurtas iki šiol neduoda ramybės juodaodžių bendruomenei, viduriniosios klasės juodaodžiai nėra dėl to kalti. Kaltininkai yra beveik išimtinai tie, kurie (dar) netapo šios klasės nariais.

Medžioklės ir rinkimo neklasinės kultūros

Tolesni smurto prevencijos realumo įrodymai išplaukia iš įvairių kultūrų antropologinių tyrimų, iš kurių paminėsiu du. Pirmasis nustatė, kad egzistuoja kultūros, nors ir labai retos, kurios beveik ar visai nepažįsta smurto: ten nėra karų, nužudymų skaičius yra labai mažas arba lygus nuliui. Lawrence'as H. Keeley (*War Before Civilization*, 1996), vertindamas visiškai taikios visuomenės egzistavimo tikimybę, buvo bene skeptiškiausias iš visų antropologų. Tačiau netgi jis pripažįsta, kad yra visuomenių, kuriose beveik nepasitaiko rimtesnio ar mirtino smurto. Tokioms jis prilygina poliarinius eskimus, gyvenančius šiaurės vakarų Grenlandijoje, kurie „išvengė nesantaikos ir ginkluotų konfliktų". Jis prideda, jog „žmogžudystė nebuvo svetima" šiai visuomenei, bet pasitaikydavo labai retai. Tarp kitų taikių medžiotojų-rinkėjų jis mini Centrinės Afrikos pigmėjus mbuti ir Malaizijos semangus, kurie, „atrodo, visiškai išvengė bet kokių smurtinių konfliktų formų ir turi visišką teisę vadintis pacifistais". Toliau jis paaiškina, jog pacifistinės visuomenės taip pat sutinkamos (nors retai) visose socialinės ir ekonominės santvarkos sudėtingumo lygiuose, nors, kaip jis prideda, visuomenėse su išvystyta žemdirbyste tai pasitaiko rečiau negu tarp labiau primityvių medžiotojų ir rinkėjų. Pagaliau jis nurodo, kad:

> Taikios visuomenės egzistuoja net tarp pramoninių valstybių. Pavyzdžiui, nei Švedija, nei Šveicarija nebuvo įsitraukusios į karą jau beveik du amžius, o nužudymų skaičiai šiose šalyse yra vieni mažiausių pasaulyje. Kadaise Švedijoje gyveno legendiniai karingi vikingai, o ji pati buvo viena karingiausių valstybių Europoje iki pat XVIII amžiaus. Nepaisant to, Švedija nedalyvavo karuose nuo 1815 metų. Abiejų šių valstybių bei kai kurių Azijos ir Pietų Amerikos šalių pavyzdžiai liudija, jog valstybėms nėra iš prigimties būdingas karingumas. Taigi, atrodo, pacifistinės visuome-

nės egzistuoja visuose socialinės santvarkos lygiuose, tačiau jos yra labai retas reiškinys, reikalaujantis ypatingų aplinkinių sąlygų. Švedijos ir semajų (Malaizija) pavyzdžiai rodo, kad visuomenės iš pacifistinių gali peraugti į karingas ir atvirkščiai arba per kelis amžius, arba vos per šimtmetį. Kaip įtikina šie atvejai bei poliarinių eskimų pavyzdys, idėja apie karinius konfliktus tarp grupių, kaip neišvengiamą žmogaus prigimties ar visuomeninio gyvenimo padarinį, yra tiesiog klaidinga.

Thomas Gibsonas veikale *The Antropology of War* (1990) aprašo kitą neagresyvią visuomenę – Buidus – kalniečių grupę, gyvenančią Mindore, Filipinuose, kuri „neigia bet kurią smurto, agresijos ar net konkurencijos formą". Jų ekonominė sistema pagrįsta lygiu turtų pasidalijimu, jų politinė sistema „nežino kovos dėl valdžios ir prestižo", jie remiasi „įgimtos lygybės ideologija: žmonės laikomi lygiais nepriklausomai nuo jų sėkmės įvairiose veiklos srityse". Jie smerkia pagyrūniškumą, kivirčus bei troškimą iškilti virš kitų, nes, anot jų, tai atveda į smurtą ir žudynes. Buidams žodis *maisug* (agresyvus elgesys) tuo pačiu reiškia viską, kas yra neigiamo visuomenės gyvenime, ir jie priskiria tai, kaip tipinį bruožą, žemumose gyvenantiems savo priešininkams – krikščionims ir musulmonams (tradiciškai išnaudojusiems buidus per prekybą, užpuolimus ir pavergimą), kuriuos buidai laiko blogio įsikūnijimu. Įdomu pabrėžti, kad musulmonai tai pačiai sąvokai priskiria visiškai kitokią reikšmę. Jiems *maisug* „siejasi su viskuo, kas yra teigiamo vyruose: vyriškumas, drąsa bei gebėjimas apginti savo garbę". Lygiai kaip abi grupės priskiria skirtingas reikšmes agresijai, jos taip pat skirtingai vertina drąsą, baimę ir bėgimą:

> Buidai, priešingai, neturi žodžio „drąsa" ekvivalento, reiškiančio teigiamai vertinamą agresyvų elgesį susidūrus su realiu pavojumi. Iš daugybės žodžių, žyminčių baimę bei bėgimą nuo pavojaus, nė vienas nereiškia panašaus elgesio pasmerkimo. Priešingai, jie laikomi vieningu protingu atsaku į pavojų.

Buidai nedalyvauja karuose ir nors net nepaprastai antiagresyvi vertybių sistema nepadaro jų visiškai saugiais nuo mirtino smurto, vienintelis žinomas nužudymas, įvykęs per dešimtį metų, bu-

vo įvykdytas atipiško keistuolio, turėjusio „baisią burtininko reputaciją". Tikriausiai nė viena socialinė sistema nesuteikia absoliučios apsaugos nuo atsitiktinių pavienių iškrypėlių.

Pagaliau reikėtų grįžti prie įvairių kultūrų statistikos, pateiktos antrajame skyriuje aptariant smurto priežastis. Kadangi tarp priežastingumo ir prevencijos egzistuoja abipusis ryšys, ta pati statistika leidžia atskleisti veiksnius, stabdančius smurtą. Jiems priklausytų ekonominis ir politinis egalitarizmas su neklasine visuomene, laisva nuo vergijos ar socialinių kastų sistemos, su minimalia politinės sferos hierarchija, bei santykinė laisvė nuo prabangos demonstravimo, gyrimosi turimais turtais, jautrumo įžeidimams bei kitų socialinių ir kultūrinių ypatybių, sukeliančių gėdą, pavydą ir agresiją.

Iš visos aptartų šiame skyriuje kultūrų įvairovės keisčiausia tai, kad visos jos, pradedant šiuolaikinėmis (po)industrinėmis ekonomikomis ir baigiant anabaptistų komunaliniais ūkiais bei primityviausiomis neraštingų medžiotojų ir rinkėjų bendruomenėmis, turi du bendrus bruožus: turtai ir politinė valdžia yra dalijami neįtikėtinai tolygiai, o smurtas paplitęs labai menkai. Atrodytų, jog socialinis ir politinis egalitarizmas (demokratija) gana veiksmingai padeda sumažinti tiek gėdą, tiek smurtą, pasireiškiančius skirtingo ekonominio ir kultūrinio išsivystymo lygyje.

Užtikrintas darbas prieš užtikrintą nedarbą

Antrajame skyriuje apžvelgėme fakto, kad nedarbas linkęs sukelti agresiją, įrodymus. Pabrėžtina, kad mažėjant nedarbo lygiui smurto lygis taip pat linkęs mažėti. Kadangi smurtą sukelia daugelis priežasčių, bet kurios iš jų (pvz., nedarbo lygio) poveikis gali būti sustiprintas ar nuslopintas vienalaikio kitų veiksnių (pvz., bedarbio pašalpos dydžio) poveikio. Todėl šiuo metu daugelyje Europos šalių pastebimas aukštas nedarbo lygis dar neperaugo į tokius didelius smurto mastus, kaip Jungtinėse Valstijose, kadangi socialinės „apsaugos tinklas", ginantis darbuotojus nuo skurdo, yra daug stipresnis Europoje nei JAV.

Tačiau vyriausybės politika gali paveikti ne vien nedarbo padarinius, bet ir jo lygį. Pavyzdžiui, daugelį metų Jungtinių Valstijų federalinis rezervų departamentas reguliariai mėgino didinti nedarbo lygį, vos tik atsiradus „pavojui", kad pastarasis nukris per žemai! Turint omenyje poveikį, kurį ši strategija galėjo turėti nužudymų (ir savižudybių) skaičiui, bei kitų valstybės tarnybų pastangas sumažinti pastarąjį, tampa aišku, kad skirtingos tarnybos iš esmės siekė priešingų tikslų. Tačiau nebūtina manyti, ir aš nemanau, jog Federalinis rezervų departamentas tyčia ketino išsaugoti aukštą nužudymų skaičių, kad pastebėtume, jog vargu ar yra veiksmingesnių priemonių šiam tikslui pasiekti. Priešingai, dabar, kai Federalinis rezervų departamentas pagaliau leido nedarbo lygiui pasiekti žemiausią ribą per pastaruosius trisdešimt metų, nužudymų skaičius taip pat pagaliau nukrito šiek tiek žemiau kritinio taško. Dabar jis beveik prilygsta skaičiui, kuris buvo užfiksuotas paskutinį kartą nedarbo lygiui nukritus taip pat žemai.

Jeigu mums iš tikrųjų rūpi smurto lygis visuomenėje, turime daryti viską, kas yra mūsų galiose, kad palaikytume kuo žemesnį nedarbo lygį, o geriausia – kad užtikrintume kiekvienam darbingam asmeniui visišką užimtumą (kaip to siekė prezidentas Rooseveltas depresijos laikais), arba bent jau neskatintume nedarbo. Jeigu jau egzistuoja neišvengiamas nedarbo lygio minimumas, turime pasistengti sušvelninti žeminantį jo poveikį bedarbiams, pavyzdžiui, turime užtikrinti pakankamą bedarbio pašalpą, kad būtų užkirstas kelias smurtui.

Lyčių vaidmuo ir homofobija

Lyčių vaidmens ir homofobijos aptarimas 2 ir 3 skyriuose turi reikšmės smurto prevencijai. Šią problemą ketinu plačiau aptarti todėl, kad šiais klausimais priimamų sprendimų įtaka smurto lygiui visuomenėje paprastai nepastebima arba nepripažįstama. Bendras principas yra aiškus: bet kas, kas sumažins dirbtinę ir perdėtą lyčių vaidmens poliarizaciją bei neprotingą baimę, neapykantą ar panieką, jaučiamą ir išreiškiamą homoseksualistų atžvilgiu, padės sustabdyti smurtą, nes tai vienos pagrindinių smurto – ne tik

(ir ne tiek) prieš moteris ar gėjus – priežasčių. Prisiminus mano įsitikinimą, kad mes paprasčiausiai turime liautis elgtis taip, kad sukeltume smurtą, reikėtų prisiminti, kad jau dabar egzistuoja keletas visuomeninio gyvenimo sričių, kuriose lyčių asimetriją ir homoseksualistų diskriminaciją aktyviai palaiko pagrindinės institucijos.

Kariuomenėje vis dar galioja taisyklės, nustatančios skirtingą įvairių pareigų prieinamumą priklausomai nuo asmens lyties ar seksualinės orientacijos, o ne nuo individualių gebėjimų ar pageidavimų. Šias taisykles kuria valdžia (demokratijos sąlygomis tai reiškia mus visus drauge), ir valdžios kompetencijoje yra jas panaikinti. Tradiciškai tik vyrai buvo šaukiami į karo tarnybą, nepaisant jų valios, ir net leidus moterims stoti į tarnybą savanorėmis, dalyvavimas karo veiksmuose daugiau ar mažiau liko išimtine vyrų privilegija. Šie du papročiai padeda išlaikyti tradicinę lyčių vaidmens asimetriją, skatinančią ir įamžinančią smurtą visuomenėje.

Kai kurios religinės sektos lyties ar seksualinės orientacijos pagrindu apriboja narystę dvasininkijoje, o tam tikrais atvejais ir pačioje organizacijoje. Nors valdžia yra bejėgė panaikinti šias taisykles, tai gali padaryti pačios religinės organizacijos. Niekas nesuteiktų didesnės paramos Dievo įsakymui „Nežudyk". Diskusijose šiais klausimais retai atkreipiamas dėmesys, kad jie glaudžiai siejasi su smurto prevencija.

Aptardamas šiuos klausimus aš stengiuosi sutelkti dėmesį į priemones, kurių galėtų imtis (arba greičiau į smurtą sukeliančią politiką, kurią galėtų sustabdyti) įtakingi asmenys vyriausybėje, kariuomenėje, bažnyčiose, sinagogose, mečetėse ir t. t. Aš mėginu rasti visuomenės strateginius svertus, kurie veikia žmonių elgesį pasauliniu mastu. Pagrindinės mūsų visuomenės viešosios įstaigos, kaip išsireiškė teisėjas Brandeisas[6], kalbėdamas apie valdžią, yra žmonių moraliniai orientyrai: vertybės, kurias jos išreiškia per savo priimamas elgesio taisykles bei savo pačių elgesį, negali neveikti milijonų žmonių, gerbiančių šias įstaigas bei laukiančių iš jų nurodymų dėl bendro gyvenimo su kitais žmonėmis ar asmeninio elgesio.

[6] Brandeis, Louis Dembitz (1856–1941) – 1916–1939 m. JAV Aukščiausiojo teismo teisėjas (pirmasis žydų tautybės asmuo, paskirtas į šias pareigas), žinomas dėl savo humanistinių požiūrių ir silpnesniųjų asmenų interesų gynimo. *(Vertėjo pastaba)*

Prievarta vaikų atžvilgiu

Iš kitų metodų, pajėgių sustabdyti smurtą, kurių įgyvendinimas prieinamas valdžiai, pirmenybę suteikčiau teisėtos ar net privalomos prievartos vaikų atžvilgiu uždraudimui. Atėjo laikas kiekvienai pasaulio valstybei pasielgti Švedijos ir kitų Šiaurės Europos šalių pavyzdžiu – uždrausti suaugusiesiems mušti vaikus. Kartais vaikams būtina taikyti fizinio poveikio priemones, pavyzdžiui, kai jie neapdairiai žaidžia gatvėje ar užpuola kitą vaiką, ir vien žodinės pastabos akivaizdžiai nepakaks. Bet niekuomet nėra būtina mušti vaiko, kad priverstume jį liautis tai daryti, ar dėl bet kurių kitų priežasčių. Juk žinome, kad juo labiau vaikai yra auklėjami fizine jėga, juo agresyvesni jie tampa kitų vaikų atžvilgiu, ir juo labiau jie drausminami taikiais metodais bei žodiniais paaiškinimais, juo mažiau agresyviai jie patys elgiasi – tiek vaikystėje, tiek suaugę. Akivaizdu, kad neturi būti taikomos ir turi būti uždraustos visos kraštutinės smurto prieš vaikus formos, kaip antai, genitalijų žalojimas ar mirties bausmė. Didžioji Britanija, kaip ir visos kitos Vakarų demokratijos, išskyrus JAV, panaikino mirties bausmę visų amžiaus grupių žmonėms. Daugelis kitų šalių tebetaiko šią bausmės rūšį suaugusiesiems, tačiau JAV yra viena iš šešių pasaulio valstybių, kurios šiandien tebebaudžia mirties bausme paauglius nuo šešiolikos metų. Akivaizdu, kad šios praktikos atsisakymas panaikins tiek tarp tėvų, tiek tarp vaikų stereotipą, jog morališkai ir teisiškai yra leistina reikšti nepasitenkinimą vaikais žudant juos.

Smurto propagandos apribojimas žiniasklaidoje

Smurto propaganda yra skleidžiama tarp vaikų bei suaugusiųjų ir per žiniasklaidą bei kompiuterinius žaidimus. Dešimtys mokslininkų bihevioristų ir mokslinių grupių, tyrusių smurto žiniasklaidoje poveikį vaikams, priėjo prie bendros išvados, jog tai

skatina agresyvumą, kadangi daugelis vaikų yra tiesiog prisotinti jo. Šios problemos tyrimai buvo atliekami beveik kiekvienos stambesnės mokslinės ar specializuotos įstaigos, įskaitant Vyr. gydytojo biurą, ir visų išvada buvo ta pati (Sissela Bok, *Mayhem*, 1998).

Politinė dilema yra sudėtingesnė: kokia griežta turėtų būti valstybės cenzūra? Yra ir kitų alternatyvų, iš kurių viena – skatinti tėvus ginti savo vaikus nuo žalingos įtakos specialiais prietaisais, užprogramuotais blokuoti smurtinio turinio televizijos programų rodymą, nors tai būtų mažiausiai veiksminga labiausiai jautrių vaikų – tų, kurių tėvai yra nerūpestingi ir nesumanūs, atžvilgiu. Kita alternatyva yra mokyti „žiniasklaidos raštingumo" mokyklose, kad vaikai išmoktų laikytis atokiai nuo jiems rodomo beprasmio smurto (neminint visos beprasmės reklamos). Trečias kelias yra boikotuoti televiziją bei reklamuotojus, nešančius panašią informaciją į žmonių namus, daryti spaudimą televizijos kompanijų administracijai ir t. t.

Norvegijoje valdžia griežtai kontroliuoja vaikams skirtų televizijos laidų bei filmų turinį ir draudžia rodyti tuos iš jų, kuriuos laiko nepageidaujamais. Galbūt tai tinka Norvegijoje, ir galbūt tai veiks ir Didžiojoje Britanijoje, tačiau matęs, kaip veikė cenzūra Jungtinėse Valstijose ir Kanadoje, kai ją buvo bandoma įdiegti, aš bijau, kad atsakingi už kontrolę asmenys šiose šalyse draus rodyti neutralaus ar net naudingo turinio laidas bei filmus, ir nekreips dėmesio į agresiją skatinančias laidas. Pavyzdžiui, prieš kelerius metus Kanadoje priėmus įstatymą, draudžiantį pornografinių leidinių platinimą, cenzūra pirmiausia konfiskavo vienos lesbiečių organizacijos laikraščius, kurių turinys buvo grynai informacinis, be jokių pornografijos požymių.

Svarbu taip pat atsiminti, kad agresyvų elgesį provokuoja ne pats smurto demonstravimas masinėse informacijos priemonėse, bet jos pateikimas kaip pramogos, o ne kaip tragedijos. Šekspyro *Hamlete* ar Euripido *Medėjoje* yra tiek pat smurto, kaip ir bet kuriame pigiame vesterne, bet kažkodėl žiūrėdami pirmuosius vai-

kai netampa agresyvesni. Skirtumas, be kūrinio kokybės, yra tas, kad rimtose dramose niekuomet neabejojama įvykių tikrumu ir patirtų kančių gilumu, todėl jos sukelia susijaudinimą ir užuojautą, užuot paversdamos smurtą sportiniu šou. Tačiau ar galima tikėti, jog valdžios paskirti cenzoriai atpažins minėtą skirtumą?

Kita vertus, sveikas protas pataria, kad šiuo klausimu būtų pasiektas protingas kompromisas, kad tai yra gana svarbi problema, ir jai reikia visų galimų jos sprendimo variantų rimto aptarimo. Vienas iš šiuolaikinės cenzūros paradoksų yra tai, kad kur kas griežčiau ribojame erotinio turinio informacijos platinimą, negu smurto demonstravimą. Matyt, visuotinai sutariama, kad vaikams yra leistina kasdien žiūrėti, kaip žmonės žudo bei žaloja vieni kitus, tačiau neleistina jiems pamatyti, kaip du žmonės mylisi, nes tai morališkai nepriimtina ir smerktina. Aš neketinu teigti, jog bet kuri iš minėtų informacijos rūšių yra tinkama rodyti vaikams, tačiau mūsų daromas skirtumas rodo, kad žudynės kaip pramoga yra priimtinos, o seksas – ne. Jeigu mums pavyksta bent šiek tiek kontroliuoti atvirai pornografinio turinio filmų ir laidų rodymą, nematau kliūčių, dėl kurių smurtinio turinio informacija taip pat negalėtų būti ribojama – rodome tik tam tikru paros metu ar tik per tam tikrus kanalus, mažiau prieinamus vaikams, ir kodėl smurtinio turinio filmai negalėtų būti rodomi tik tam tikro amžiaus žmonėms, mažiau jautriems ar paveikiamiems. Jeigu neleidžiame vaikams žiūrėti erotikos, kodėl leidžiame regėti smurtą? Tai ypač stebina turint omeny, kad dauguma atliktų nesmurtinės erotikos poveikio tyrimų parodė, jog jis iš tikrųjų pasireiškia žmonių agresyvumo mažėjimu.

Galutinis šios problemos sprendimas, nors tam reikės daug laiko, – tai kelti visų gyventojų išsilavinimo kokybę. Šios smurto pornografijos gamybą ir platinimą galutinai pavyks sustabdyti tik tuomet, kai žmonės tiesiog nebenorės jos žiūrėti, o tai atsitiks tik tuomet, kai jie bus pakankamai išlavinti, emociškai saugūs ir pakankamai subrendę, kad atskirtų beprasmes peštynes nuo turiningos ir jaudinančios dramos.

Ginklų kontrolė

Neseniai, po tragiškų masinių žudynių Dunblano pradinėje mokykloje[7] 1996 m., Didžiojoje Britanijoje buvo išleistas griežtas asmeninių ginklų kontrolės įstatymas – labai praktiškas ir protingas žingsnis, nors tik vienas iš daugelio nacionalinėje ateities smurto prevencijos strategijoje. Jungtinės Valstijos, kur naujasis Dunblanas atsitinka kas kelios savaitės, galėtų pasielgti taip pat protingai. Nelaimei, kaip yra žinoma pasaulyje, Jungtinės Valstijos yra sukaustytos nacionalinės ginklų psichozės – žinoma, ne kiekvienas amerikietis, bet didžioji dalis valdančiosios daugumos. Tai klausimas, kurio rimtam svarstymui sunku pritraukti visais kitais aspektais protingų žmonių dėmesį. Tačiau faktai kalba patys už save ir daugelis jų susiję būtent su šia diskusija. Nepalyginamai daugiau žmonių žūsta nuo ginklų, laikomų jų namuose – tai nelaimingi atsitikimai, savižudybės ar nužudymai karštų šeimyninių kivirčų metu, negu nuo nusikaltėlių ginklų. Daugelis žmonių nešiojasi ginklą tam, kad „apsigintų", tačiau, anot statistikos, daug didesnis pavojus būti nužudytam gresia kaip tik ginkluotiems asmenims. Nuo 1984 iki 1994 metų nužudymų skaičius tarp 14–17-mečių išaugo trigubai tik dėka vienintelio ginklo – asmeninio. Argumentas, kad privačių asmenų teisė turėti ginklą yra būtina ir pakankama, kad neleistų valdžiai pavirsti diktatūra, yra nutolęs nuo tikrovės – ar šautuvai atsilaikys prieš balistines raketas, tankus ir vandenilines bombas? Žinoma, neturėdami šaunamųjų ginklų, žmonės galėtų naudoti (kai kurie tikrai naudotų) kitus, bet tai nepaneigia fakto, jog mirties grėsmė padidėja septynis kartus, kai ginklas yra pistoletas, o ne peilis.

Viena pagrindinių kliūčių veiksmingai ginklų kontrolei buvo JAV Konstitucijos antroji pataisa, kurios tekstas yra tikrai dviprasmiškas: „Gerai organizuota milicija, būtina laisvos valstybės saugu-

[7] 1996 m. kovo 13 d. 43-ejų metų Thomas Hamiltonas nušovė šešiolika Danblano (Škotija) pradinės mokyklos mokinių bei jų mokytoją ir nusižudė pats. *(Vertėjo pastaba)*

mui, bei žmonių teisė turėti ir nešioti ginklą yra nepažeidžiami." Nežinia kodėl Konstitucijos antroji pataisa, nors ir neaiški, tebeaiškinama kaip neleidžianti uždrausti asmeninių ginklų, nors ji neleido valdžiai atiduoti į privačias rankas tankų ir kulkosvaidžių. Tačiau kol ji bus taip aiškinama, vargu ar pavyks išgydyti kaip nors kitaip šią nacionalinę psichozę, negu priimti naują Konstitucijos pataisą, panaikinančią Antrąją pataisą, ir pakeičiančią ją asmeninių šaunamųjų ginklų draudimu. Tai savaime nesustabdys viso smurto – net jeigu per pastaruosius kelerius metus nebūtų įvykę nė vieno nužudymo šaunamuoju ginklu, JAV vis dar išliktų aukštesnis nužudymų skaičius negu bet kurioje kitoje išsivysčiusioje šalyje todėl, kad labai daug nužudymų įvykdoma kitais ginklais. Nepaisant to, dauguma nužudymų ir savižudybių JAV įvykdomi asmeniniais šaunamaisiais ginklais, todėl jų išėmimas iš apyvartos neabejotinai užkirstų kelią daugybei atsitiktinių susišaudymų, kurie baigiasi mirtimi kur kas dažniau negu atsitiktinės pjautynės ar muštynės. Tačiau pagrindinę problemą sudaro JAV šiuo metu apyvartoje esantys apie 200 milijonų, o galbūt ir daugiau, šaunamųjų ginklų, ir nežinia, ar pavyks konfiskuoti juos visus, ar bent jau pistoletus, revolverius ir karabinus iki šio (XX) amžiaus pabaigos. Kita vertus, reikėtų prisiminti, kad Bostone gana sėkmingai buvo konfiskuoti jaunimo turimi šaunamieji ginklai. Tam tikslui jaunimui bei grupelei prekiautojų, daugiausia aprūpindavusių ginklais nusikaltėlius, buvo skirta pakankamai dėmesio. Todėl svarbiausia – nenuleisti rankų.

Dar svarbiau yra pakeisti žmonių interesą, jų norą žaloti kitus drauge su JAV viešpataujančia smurto ir mirties kultūra. Būtent šį tikslą būtų galima pasiekti priėmus naują Konstitucijos pataisą – sukurti naują kultūrinių vertybių sistemą, o tai savo ruožtu padėtų formuoti naujus žmonių interesus. Tos vertybės, kurios palaiko dabartinę Antrąją pataisą, kaip ji šiandien yra aiškinama, yra tos pačios, kurios remia visų formų smurtą. Šios pataisos panaikinimas galėtų tapti pirmu žingsniu naujos vertybių sistemos, įkūnijančios Biblijos įsakymą „Rinkis gyvybę", kūrimo link.

Visuotinis aukštojo išsilavinimo prieinamumas

Išsilavinimas yra vienas galingiausių įrankių savigarbai įgyti, ir kadangi savigarba yra galingiausia psichologinė jėga, stabdanti smurtą, nieko keisto, kad išsilavinimo lygis yra vienas svarbiausių asmens polinkio į smurtą rodiklių.

Prieš kelerius metus aš su savo kolegomis atlikau tyrimą. Mes siekėme nustatyti, kokios programos, įgyvendinamos Masačiūsetso pataisos įstaigose, veiksmingiausiai stabdė recidyvą tarp kalinių po jų išėjimo į laisvę ir grįžimo į visuomenę. Vienintelė iki šiol visiškai sėkminga buvo nemokamo aukštojo mokslo programa, leidusi kaliniams įgyti universiteto diplomą. Per dvidešimt penkerių metų laikotarpį daugiau kaip du šimtai kalinių, kurių dauguma buvo nuteisti už sunkiausius smurtinius nusikaltimus, įskaitant nužudymus, iššaginimus bei ginkluotus plėšimus, gavo universiteto diplomus ir palikę kalėjimą niekad ten nebegrįžo. Iš pradžių maniau, kad mes suklydome ir ką nors praleidome. Bet vėliau sužinojau, kad tas pats rezultatas buvo pasiektas Indianos valstijoje bei Folsomo kalėjime Kalifornijoje – nė vienas kalinys, kalėjime įgijęs aukštąjį išsilavinimą, daugiau nebuvo įkalintas.

Tačiau nieko nėra amžinai ar visomis aplinkybėmis sėkmingo, todėl ir šių programų sėkmingumo procentas nėra vienodai aukštas visur. Visgi daugelis tyrimų, atliktų visoje JAV teritorijoje, patvirtino, kad aukštasis išsilavinimas sumažina recidyvų skaičių kur kas daugiau, kad vadintume tai atsitiktinumu, bei daug veiksmingiau už bet kurią kitą programą. Tarytum tęsdami savo ankstesnį tyrimą mes atradome, jog pagaliau, praėjus beveik trisdešimčiai metų nuo to laiko, kai pirmieji kaliniai baigė aukštąjį mokslą, du iš jų grįžo atgal į kalėjimą. Šis mažesnis negu 1% recidyvas per trisdešimties metų laikotarpį yra niekas, palyginus su įprastais recidyvo mastais šalyje – 65% per pirmuosius trejus metus po išėjimo į laisvę.

Iš esmės nemokamas aukštasis mokslas kaliniams yra vadinamos tretinės, o ne pirminės smurto prevencijos pavyzdys. Tačiau aš aptariu jį šiame skyriuje, nes tikiu, kad jo iliustruojamas principas yra svarbus visiems žmonėms, o ne tik agresyviajai jų daliai.

Kas toliau?

Prieš pusantro šimtmečio suvokėme, jog vandentiekio bei kanalizacijos sistemų valymas kur kas veiksmingiau užkerta kelią ligoms nei visi pasaulio gydytojai, vaistai bei ligoninės. Ateinantį amžių (XXI) turėtume suprasti, kad mūsų visuomenės socialinės ir ekonominės sistemų valymas, mažinant gėdingą neteisingumą socialinės ir ekonominės padėties sferoje, atneš daugiau naudos fizinio smurto prevencijai, negu viso pasaulio policijos pajėgos, kalėjimai ir bausmės, visi teismo psichiatrijos specialistai, kuriuos galėtume pasamdyti bei visos karinės pajėgos, ginklai ir armagedonai, kuriuos galėtume mobilizuoti!

Čia diskutuojama ne dėl absoliutaus, o dėl santykinio skurdo. Žemesnė padėtis yra reliatyvi sąvoka. Kai visi aplinkui neturtingi, skurdas neužtraukia gėdos. Kaip pasakė Marxas, ne gyvenimas lūšnoje verčia žmones gėdytis, bet gyvenimas lūšnoje šalia rūmų. Jis taip pat pridėjo, kad gėda yra revoliucijos, t.y. agresijos emocija. Tačiau nereikia būti marksistu ar pritarti visiems jo žodžiams (ko aš ir nedarau), kad pamatytume, kiek teisinga yra jo intuicija. Adamas Smith'as, Amartya Senas ir kiti, nepalaikantys Marxo ekonomistai, matė tą patį. Savo paskutinėje knygoje *Development as Freedom* (1999) profesorius Senas pabrėžė, kokią gilią psichologinę traumą sukelia nedarbas ir santykinis skurdas. Jie ne tik sukelia žmonėms ekonominę žalą, bet ir sužeidžia juos emociškai. Jis sako: „Tarp savo daugybės padarinių nedarbas prisideda prie socialinio išsiskyrimo..., pasitikėjimo savimi, savigarbos praradimo bei prie psichologinės ir psichinės mirties." Jis primena mums, jog anot Adamo Smith'o, ekonominė nelygybė – santykinis pajamų ir turto trūkumas – gali sukelti absoliutų skurdą, kai jis veikia žmones nenugalima ir paralyžiuojančia gėdos jėga. Pavyzdžiui, jis cituoja Smith'o žodžius apie tai, jog odiniai batai nėra fizinė būtinybė, bet jie gali tapti socialine ir psichologine būtinybe, kadangi žmonėms būtų gėda viešai pasirodyti be jų. Nė vienas, matęs įsiutusius pauglius, pasirengusius nužudyti vieni kitus dėl poros sportbačių, kaip tai mačiau aš, nedrįstų abejoti profesoriaus Seno bei Adamo Smith'o žodžių svarba ir pagrįstumu. Šekspyras taip pat matė skir-

tumą tarp absoliutaus ir santykinio skurdo bei pastarojo žalingumą asmens orumui, kuomet jis privertė Lyrą sušukti:

> Tik nespręsk,
> Ko žmogui reikia! Net suskretę skurdžiai
> Nepritekliuje pertekę kai ko.
> Atimki iš žmogaus, ko jam nereikia,
> ir jis gyvens be džiaugsmo, kaip galvijas.[8]
> (II. iv. 264–267)

Kaip galėtume pradėti eliminuoti santykinį skurdą? Akivaizdu, kad labai svarbu išsilavinimas, todėl būtų labai naudinga padaryti jį laisvai prieinamą kiekvienam. Tačiau vien tai neišspręs problemos. Sakau tai, nes esu dirbęs su pavojingiausiais mūsų visuomenės pagimdytais nusikaltėliais ir girdėjau politikų, kaip Johno Majoro Didžiojoje Britanijoje bei jo kolegos JAV kalbas, kad nusikalstamumo ir smurto problemai išspręsti privalome išmokyti nusikaltėlius skirti gėrį ir blogį. Kitaip tariant, turime išmokyti juos skirti teisingumą nuo neteisingumo bei siekti pirmojo ir vengti pastarojo. Tačiau politikai, kartojantys šias nuomones, nesuvokia, kad nusikaltėliai kuo puikiausiai suvokia skirtumą tarp gėrio ir blogio bei tarp teisingumo ir neteisingumo. Jie suvokia, jog tapo neteisingumo (daugiausia tų, kurie garsiausiai pamokslauja apie teisingumą) aukomis, ir jie daro nusikaltimus, kad bent kiek atkurtų teisingumą atsiimdami kažką iš visuomenės, kuri atėmė iš jų daugiau nei iš kitų. Pavyzdžiui, kokią teisę mes, kaip visuomenė, turime mokyti kitus teisingumo, kai patys leidžiame įsiamžinti ekonominei santvarkai, kurioje vieni paveldi milijonus, o dauguma negauna nieko? Kaip drįstame kalbėti apie galimybių lygybę tokiomis sąlygomis?

Smurtiniai nusikaltėliai nėra tokie dėl savo kvailumo, ryšio su tikrove netekimo ar nesugebėjimo atpažinti veidmainystę, nesąžiningumą bei neteisybę iš pirmo žvilgsnio. Jie smurtauja būtent todėl, kad puikiai pažįsta juos supančią veidmainystę, nesąžiningumą bei neteisybę, kurių aukomis yra tapę. Žinoma, tai nereiškia, kad jų atsa-

[8] V. Šekspyras, „Karalius Lyras", p.59. Vertimas iš anglų kalbos A. Danieliaus. Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius, 1997.

kas į šią situaciją yra tinkamas ar teisingas, ar kad mes turime toleruoti ir leisti jų smurtą, kuris daug dažniau kenkia ne jų tikriesiems engėjams, bet tokioms pat aukoms, kaip jie patys. Tačiau tai reiškia, kad negalime tikėtis sustabdyti smurto, mūsų vadinamą nusikaltimu, kol nesustabdysime smurto, mano pavadinto struktūriniu (*Structural Violence*, 1999) Ši sąvoka apima visas mirtis bei negalias, sukeltas mūsų visuomenės ekonominės struktūros, būtent jos susiskirstymo į turtuolius ir vargetas. Struktūrinis smurtas yra ne tik pagrindinė agresijos forma ta prasme, kad skurdas nužudo daugiau žmonių (daugiausia labai neturtingų) nei visas fizinis smurtas, bet jis kartu yra ir pagrindinė agresyvaus elgesio priežastis. Pašalinti struktūrinį smurtą, vadinasi, pašalinti santykinį skurdą.

Kaip gi mes galime tai padaryti? Senoji patarlė sako, kad skurdą galima išgydyti pinigais. Kadangi egzistuoja dvi santykinio skurdo formos – turto ir pajamų sferoje – turėsime gydyti jas abi. Turto nelygybė gali būti mažinama per visą turtuolių gyvenimą turto mokesčiais, o jiems mirus – paveldimo turto mokesčiais, gautas lėšas paskirstant neturtingiesiems. Nelygybė pajamų srityje gali būti kompensuojama negatyviais pajamų mokesčiais, kai žmonės, kurių pajamos yra žemiau nustatytos ribos, visai nemoka pajamų mokesčio ir dar gauna papildomų pajamų iš lėšų, surinktų apmokestinant didesnes pajamas gaunančius žmones. Ši strategija šiek tiek buvo taikoma JAV, kur kai kurie mokslininkai ją pavadino viena efektyviausių programų, kada nors naudotų JAV istorijoje (kartu su socialinio aprūpinimo sistema, kuri leido pakelti iš skurdo daugelį senyvų bei neįgalių žmonių) kovojant su skurdu. Ji turi keletą pranašumų, lyginant su tradicinėmis socialinio aprūpinimo sistemomis, vienas iš kurių, labiausiai susijęs su dabartine diskusija, yra tai, kad ji apsaugo gavėjus nuo pažeminimo, dažnai patiriamo apsilankius socialinio aprūpinimo skyriuose.

Aš netvirtinu, kad tai vieninteliai ar geriausi būdai sumažinti pajamų ir turto nelygybei, kuri sukuria neteisybės, pavydo, nevisavertiškumo ir priešiškumo pojūčius, bet tik noriu pabrėžti, kad egzistuoja būdai tai padaryti, jie buvo išmėginti ir kai kurie iš jų, atrodo, pasitvirtino. Teoriškai nėra ribų pajamų ir turto sulyginimo laipsniui. Mūsų pasirinktą sulyginimo laipsnį iš dalies galėtų nu-

lemti kitas principas, būtent, kuo labiau mes juos sulyginame, tuo mažesnis smurto mastas gaunamas kaip rezultatas. Galiausiai susidurtume su tuo pačiu klausimu, kuriuo pradėjome šią diskusiją: kaip rimtai ir visapusiškai norime užkirsti kelią smurtui ir kaip brangiai pasiryžę už tai sumokėti? Pasirinkimas mūsų rankose.

Žinoma, pasiūlytas planas sulauktų daug prieštaravimų, ypač tam priešintųsi turtingieji. Tačiau vienas iš šių prieštaravimų tikrai vertas dėmesio, būtent, kuo labiau mes suvienodiname gaunamas pajamas ir turimą turtą, tuo mažesnė darosi žmonių paskata darbui. Tai argumentas, taikytinas (po išsamesnės analizės) tik neturtingiesiems, bet ne pasiturintiesiems. Tradicinis visuomenės susisluoksniavimo bei „poilsio klasės" egzistavimo pateisinimas, naudojamas nuo pat civilizacijos pradžios tiek Platono, tiek Aristotelio, tiek vėlesnių mąstytojų, buvo tai, kad poilsio klasė yra būtina, kad turėtų daugiau laiko ir energijos ypatingajam mąstymo lavinimui bei technologinių įgūdžių įgijimui, t.y. viskam, kas būtina civilizacijos progresui. „Poilsio klasė" visada reiškė tam tikrą stabilias pajamas gaunančią grupę, t. y. tuos, kuriems nebūtina dirbti, kad išgyventų. Tuo norima pasakyti (ir, mano įsitikinimu, tai tiesa, įrodyta istorijos ir civilizacijos progreso), kad žmones atlaisvinus nuo būtinybės dirbti, t. y. kai darbas tampa laisvo pasirinkimo dalyku, o ne vergija, tiksliau, uždarbio vergija (t. y. „dirbk ar mirk iš bado"), jie ne vien tik vegetuoja „pasyvumo ir priklausomybės būsenoje". Jie imasi kūrybiškesnio darbo. Prievarta skatina „pasyvų agresyvumą", nes nugalėtieji ir bejėgiai neturi kito būdo išreikšti minimaliam autonomijos laipsniui, kuris reikalingas žmogui, kad bent išoriškai palaikytų jo savigarbą, orumą ir išdidumą. Dar daugiau, kuomet darbas yra priemonė tikslui pasiekti (darbas dėl maisto), tuomet jis pavirsta, Marxo terminologija, „susvetimėjusiu" darbu. Nuo susvetimėjimo darbą gali išgelbėti tik tikslas – darbas dėl darbo, kai jis laisvai pasirenkamas išreiškiant savanorišką kūrybiškumą, smalsumą, azartą, iniciatyvą ir socialumą, t. y. solidarumo su bendruomene bei pasitenkinimo savo tikrąja žmogiškąja „socialinio" ir „politinio" gyvulio prigimtimi, pasiekiamo per visapusišką dalyvavimą kultūroje, jausmą.

Trumpai tariant, senojo visuomenės susisluoksniavimo pateisinimo prieštaringumas yra tai, jog juo siekiama laisvalaikio „poil-

sio klasei", bet ne varguomenei. Kalbant apie varguomenę, manoma, jog laisvalaikis sužlugdys jos stimulą dirbti, prives prie tinginystės ir nuolaidžiavimo savo silpnybėms bei stabdys pažintinę ir moralinę raidą. Taikoma „poilsio klasei", ši koncepcija vaizduoja Platoną ir Aristotelį, kurių laisvalaikis rėmėsi vergų darbu, kurančius intelektinius Vakarų civilizacijų pagrindus; arba vergvaldžius aristokratus, tokius kaip Washingtonas ar Jeffersonas, dedančius Amerikos civilizacijos pamatus; arba kūrybingus aristokratus, kaip grafas Levas Tolstojus ar Bertrandas Earlas Russelas; arba net mūsų pačių vaikus (ar mus pačius, kai mes buvome jauni) iki pat brandaus amžiaus laisvus nuo bukinančio poreikio užsidirbti pragyvenimui, kad galėtume studijuoti prabangiuose universitetuose ir įgyti specialių žinių bei įgūdžių.

Žengiant į naująjį tūkstantmetį galbūt vertėtų pamąstyti apie lūžio civilizacijos evoliucijoje galimybę, nes dabartinės mūsų turimos technologijos pakilo į tokį lygį, kuriame jau nebereikia varguomenės, baudžiauninkų ir uždarbio vergų. Šio visuomenės pasidalijimo į aukštesniąsias ir žemesniąsias klases nebuvo iki civilizacijos atsiradimo. Dėl žemo techninės pažangos lygio specialistų klasei (matematikams, išradėjams, poetams, mokslininkams, filosofams) reikėjo suteikti pakankamai laisvo laiko kūrybiniam darbui, kuris būtinas civilizacijai sukurti bei palaikyti ir tolesnei jos raidai. Tačiau vergų ir varguomenės nebereikia tam, kad pakankamai laisvo laiko ir energijos turėtų elitas, kad jis dirbtų kūrybiškesnį, o ne susvetimėjusį darbą. Dėl šios priežasties mums daugiau nebereikia socialinių klasių bei jas lydinčio santykinio skurdo ir ekonominės nelygybės, šalia kurių visada atsiranda smurtas. Jei leidžiame sau (turiu omeny visus žmones) naudotis mūsų pirmtakų kūrybinio darbo rezultatais, galėtume sukurti ir visuomenę, kurioje smurtas nebebūtų vienintelė priemonė savigarbai išgelbėti.

Šiame argumente slypi mintis, kad pinigai nėra nei būtinas, nei pagrindinis stimulas kūrybiniam darbui. Žaidimas, kurį žaidžia kūdikiai ir vaikai, yra įgimtas ir neatskiriamas žmonių bruožas. Žaidimu vadina vaikų daromą darbą bei priemones, su kurių pagalba jie įgyja įgūdžių ir žinių, leidžiančių jiems vystytis, brėsti ir augti. Kalbant apie suaugusiuosius, žaidimu buvo vadinamas darbas,

teikiantis pasitenkinimą. Mes galėtume šiuo vardu vadinti nesusvetimėjusį, kūrybišką darbą, tokį, kuris pats savaime yra tikslas. Esu įsitikinęs, kad noras ir poreikis įsitraukti į šį kūrybinį darbą/žaidimą formuojasi žmonėse, gerinant dabartines vargingųjų ir net viduriniosios klasės gyvenimo sąlygas.

Šiuo klausimu buvo atlikta daugybė empirinių tyrimų. Viena jų dalis yra psichologiniai eksperimentai, aprašyti ir apibendrinti Kohno knygoje *Studies Find Reward* (1987), kurioje jis suabejojo plačiai paplitusiu įsitikinimu, kad pinigai yra veiksminga ir net būtina žmonių skatinimo priemonė. Dauguma psichologijos fakultetų visose JAV (pvz., Jamesas Garbarinas iš Čikagos, dabar dirbantis Kornele; Markas L. Lepperis iš Stanfordo; Edwardas Decis ir Richardas Ryanas iš Ročesterio; Teresa Amibile iš Brandeiso) sutiko su prielaida, kad kūrybiškumas, interesas, asmeninis pasitenkinimas, atkaklumas bei bendrasis našumas sumažėja, jei darbas atliekamas vien dėl materialaus atlyginimo. Vienintelė sritis, kurioje „materialus atlygis atrodo iš tikrųjų būtinas", yra rutininis darbas, „kur dirbančiojo gabumai duoda labai mažai naudos" (William Ryan, *Equality*, 1981). Tačiau būtent ši darbo rūšis yra mažiausiai būtina šiandien, kai technologija sukūrė robotus ir valdymo mechanizmus. Galbūt atėjo laikas paklausti savęs, ar kaina, kuria mes mokame smurto ir nelaimės išraiška, yra verta atpildo, kurį gauname versdami kai kurias žmonių grupes dirbti juodą darbą, be kurio lengvai išsiverstume.

Kita svarbi tyrimų programa yra skirta nagrinėti pasitenkinimo ir laimės laipsniui, kurį patiria ištisos žmonių grupės skirtingomis pajamų paskirstymo sąlygomis. Bendroji išvada yra, kad žmonės, užimantys bet kokią padėtį visuomenėje su nelygiu pajamų paskirstymu – tiek aukščiau, tiek žemiau vidurkio – patiria mažiau asmeninės laimės ir subjektyvaus pasitenkinimo negu piliečiai visuomenių, kur vyrauja tolygus pajamų paskirstymas (Lita Furby, *Satisfaction with Outcome Distributions*, 1981).

Trečioji tyrimų rūšis užsiima darbo našumo JAV ir Vakarų Europos visuotinės gerovės valstybėse palyginimu. Prieita prie išvados, kad „darbo našumo augimas po Antrojo pasaulinio karo buvo kur kas spartesnis Europoje nei Jungtinėse Valstijose" (Schmitt, *New York Times*, 1999 m. rugpjūčio 25 d.). Kadangi kai kas atmes šį argumen-

tą kaip rodantį, jog visada lengviau pakelti našumą pradėjus nuo žemesnio lygio (kaip darė nuniokota karo Europa), reikia pridurti, kad daug „naujų duomenų rodo, jog kai kurios Europos šalys, įskaitant Prancūziją, Vokietiją, Nyderlandus ir Belgiją, susilygino su Jungtinėmis Valstijomis ar net aplenkė jas pagal darbo našumo lygį" (ten pat). Tarp OECD narių, kaip pabrėžia A. Glynas ir D. Milibandas, „sparčiausiu produktyvumo augimu pasižymi šalys, kuriose gyventojų pajamų skirtumai yra mažesni" (*Paying for Inequality*, 1994).

Jei visi rūpintumėmės smurto prevencija, būtų nesvarbu, ar produktyvumas sumažėja subalansavus turimą turtą ir gaunamas pajamas. Tuomet suvoktume, kad smurto prevencija yra tokia svarbi, jog dėl jos galima paaukoti tam tikrą bendrojo vidaus produkto augimo dalį – bent jau taptume vargetomis visi kartu ir mažiau kentėtume nuo gėdos bei smurto. Tačiau tikrovėje svarbu paklausti, kokią kainą tektų sumokėti visuomenei, jei taptume lygesni. Smurtas nėra vienintelis žmonių rūpestis, tačiau jei ateinančiame amžiuje (XXI) jo mastai išaugs tiek pat, kiek praėjusiame, smurto prevencija taps tokia svarbi, jog užgoš visas kitas problemas.

Akivaizdžiausiu to įrodymu gali būti trečiojo pasaulio valstybių patirtis. Kad nežemintume šių valstybių, jas paprastai vadiname besivystančiomis, vietoje neišsivysčiusių, o tai daugybei jų reiškia daugiau nei žiaurų eufemizmą. Liūdna tikrovė yra tai, kad jos ne tik neprogresuoja, bet iš tikrųjų regresuoja, dar labiau skursta. Ar taip atsitinka dėl to, kad jos yra per daug egalitarinės? Atvirkščiai, kaip tik aukščiausias tiek ekonominės nelygybės, tiek smurto laipsnis egzistuoja trečiojo pasaulio valstybėse, kurių gyventojus paprastai sudaro smulkioji nepaprastai turtingų valdovų oligarchija ir didžioji dauguma badaujančių valstiečių, ir nėra viduriniosios klasės. Lyginamuoju aspektu net Jungtinės Valstijos atrodo kaip taiki socialinė demokratija. Jeigu ekonominė nelygybė būtų būtina sąlyga ekonominiam augimui, šios šalys turėtų vystytis geometrine progresija. Bet juk jos regresuoja. Pažvelgę į visą jų grupę turėtume padaryti išvadą, kad juo aukštesnis yra ekonominės nelygybės laipsnis visuomenėje, juo žemesnis yra jos produktyvumas ir bendrojo ekonominio augimo tempai. Nelygios visuomenės yra ne tik labiausiai agresyvios, bet ir mažiausiai produktyvios.

6 SKYRIUS

Antrinė prevencija: išankstinis įsikišimas

Ligos antrinė prevencija apima identifikavimą asmenų, kuriems gresia padidinta susirgimo rizika, pavyzdžiui, turinčiųjų aukštą kraujospūdį ar padidintą cholesterolio kiekį bei įsikišimas siekiant pašalinti, sumažinti ar neutralizuoti šį rizikos veiksnį prieš jiems rimtai susergant. Lygiai tie patys principai taikytini ir antrinei smurto prevencijai. Šiame skyriuje trumpai aptarsiu šiam tikslui įgyvendintas programas, kurios pasirodė esančios veiksmingos.

Kaip ir pirminė, antrinė prevencija yra veiksmingesnė tiek bendrąja, tiek rentabilumo prasme, negu asmens nubaudimas po to, kai jis nusikalsta. Dar svarbiau yra tai, kad didžiausia pagalba, kurią galime suteikti smurto aukoms, yra tokia – pirmiausia būtina užkirsti kelią jų persekiojimui. Štai kodėl iš dalies yra taip svarbu mūsų visuomenės investicijų į smurto prevenciją centrą nukreipti į ankstyvąją intervenciją, kol žmonės tampa agresyviais bei liautis beprasmiškai švaistyti pinigus policijai, pataisos įstaigoms išlaikyti ir bausmių sistemai, kurių svarbą mes aiškiai perdedame.

Vienas kruopščiausių antrinės smurto prevencijos tyrimų buvo atliktas RAND korporacijos Kalifornijoje (Greenwood ir kt., *Diverting Children from a Life of Crime*, 1996). Pavyzdžiui, jiems pavyko dokumentais patvirtinti efektyvumą dviejų programų, skirtų užkirsti kelią ateities smurtui demografinėje padidintos rizikos (anot statistikos) grupėje – tarp jaunų, vienišų ir neturtingų motinų vaikų. Pirmoji programa buvo skirta tėvų mokymui bei psichoterapijos kursams šeimoms, kurių vaikai pasižymėjo agresyviu elgesiu mokykloje. Kitoje programoje grynieji pinigai ir kitos skatinimo priemonės buvo skirti padėti atsiliekantiems moksleiviams iš ne-

turtingų šeimų baigti vidurinę mokyklą. Vėliau šių paauglių areštų skaičius buvo palygintas su kontrolės grupėmis, turėjusiomis tuos pačius demografinius bruožus, bet nedalyvavusiomis minėtose programose, ir paskaičiuota, kiek nusikaltimų pavyko išvengti taikant minėtas intervencijas. Galiausiai jie palygino šias programas su Kalifornijos „trijų smūgių" įstatymu, leidžiančiu įkalinti iki gyvos galvos bet ką, kas padarė tris sunkius nusikaltimus. Jie padarė išvadą, jog minėtos dvi prevencijos programos sumažino nusikalstamumo lygį apytikriai tiek pat, kiek minėtas trijų smūgių įstatymas (apie 20%), bet tam buvo skirta šešis kartus mažiau lėšų ir, žinoma, niekas nepasodintas į kalėjimą. Tai atskleidžia mums dar vieną gyvybiškai svarbų antrinės prevencijos metodą – valstybės teikiamą paramą šeimoms, turinčioms nepilnamečių vaikų. Viena pagrindinių priežasčių, dėl kurių vienišų motinų vaikai Jungtinėse Valstijose vėliau gyvenime nusikalsta dažniau, yra tai, kad jų šeimos dažniau gyvena skurde. Pavyzdžiui, 1994 m. JAV 59% vienišų tėvų vaikų gyveno ir per daug dažnai mirdavo santykiniame skurde, palyginus su vos tik 13% vaikų, turinčių abu tėvus. (Santykinis skurdas čia suprantamas kaip turėjimas 50% ar mažesnes negu vidutinės vieno asmens pajamas, įskaitant pašalpas, gaunamas iš vyriausybinių socialinių programų.) Kad šis vaikų skurdo lygis nėra atsitiktinis, patvirtina tas faktas, kad JAV skurdo lygis tarp vienišų tėvų vaikų yra du kartus aukštesnis nei 14 Vakarų Europos šalių (įskaitant Didžiąją Britaniją), kur jis lygus 29%. Šia prasme JAV skurdo lygis tarp vaikų, turinčių abu tėvus, taip pat yra beveik dukart didesnis nei Vakarų Europoje: 13% palyginus su 7,5%. Kodėl taip yra? Viena pagrindinių priežasčių yra ta, kad beveik visos Vakarų Europos valstybės moka šeimos pašalpas vaikų turinčioms šeimoms, nepriklausomai, ar šeimoje yra abu tėvai, ar tik vienas. Dėl šios politikos bei visų kitų vyriausybės vykdomų perpaskirstymo programų Europos socialinėms demokratijoms pavyko sumažinti santykinio skurdo lygį tarp vaikų 48% (palyginus su situacija, kuri būtų buvusi be šių programų), kai JAV įstengia sumažinti šį lygį tik 13% (Smeeding, *Financial Poverty in Developed Countries*, 1997).

Ikimokyklinio ugdymo programos, tokios kaip *Head start* bei *Rick Perry*[9] ikimokyklinė programa irgi pasitvirtino mažinant vėlesnį nepilnamečių nusikalstamumą ir teikė daugelį kitų teigiamų rezultatų. Kai kurie tyrimai parodė, jog iš kiekvieno šiems programoms išleisto dolerio mokesčių mokėtojai sutaupo keturis dolerius, nes būtent tiek kartų mažiau ateityje yra areštų, įkalinimų, ir tiek kartų mažiau yra nedarbo bei reikia socialinių pašalpų tiems, kurie dalyvavo ikimokyklinėse programose.

Programos, dėstomos vaikams mokyklose bei mokančios juos, kaip taikiai spręsti konfliktus, padeda sumažinti ateities smurto mastus (Protrow-Stith, *Deadly Consequences*, 1993). Kai kurie politikai buvo aiškiai įsitikinę, jog pavojingas jaunimas, gyvenantis skurdžiuose senamiesčio getuose, yra nepataisomas, todėl tyčiojosi iš užklasinės prižiūrimos veiklos steigimo, vadindami ja „vidurnakčio krepšiniu" – turėdami omeny, jog tai tiesiog mokesčių mokėtojų pinigų švaistymas. Tikrovė patvirtino, kad šios programos buvo vienos iš veiksmingiausių mažinant paauglių nusikalstamumo ir smurto paplitimą. Daugiausia moksleivių nusikaltimų padaroma, ir tai nekeista, po pamokų (nuo 15.00 val.). Taigi pasirinkti šias valandas prižiūrimai užklasinei veiklai – sporto treniruotėms, muzikai, dailei, vaidybai ir kt. – buvo ne tik logiška, bet ir sėkminga.

Vaikams, matantiems smurtą šeimose ar kaimynystėje, gresia padidinta rizika patiems tapti agresyviais. Kad užkirstų tam kelią, grupė vaikų psichiatrų bei psichoanalitikų iš Jeilo universiteto Vaikų tyrimų centro, vadovaujama Donaldo Coheno ir Steveno Maranso, susitarė su New Haveno policijos departamentu, kad šis teiks centrui informaciją apie bet kurį įvykusį (nesvarbu, dieną ar naktį) nelaimingą ar smurtinį atsitikimą, kuriame dalyvavo vaikas. Gavus pranešimą centro darbuotojas nedelsdamas išvyksta į atsitikimo vietą, apklausia vaiką bei jo šeimos narius ir, jei būtina, organizuoja tolesnes konsultacijas ir gydymą (*The Police-Menthal Health Partnership*, 1995). Ši programa vis dar tobulinama ir, žinoma, pri-

[9] Bendrojo lavinimo programos, skirtos vaikų iš neturtingų šeimų visapusiškam lavinimui ir ikimokykliniam ugdymui. *(Vertėjo pastaba)*

reiks tam tikro laiko, kol bus galima įvertinti jos laimėjimus, bet jau dabar ji rodo logišką ir pažangų atsaką į gerai žinomą situaciją, galinčią tapti ateities smurto priežastimi.

Ši programa taip pat iliustruoja dar vieną pažangią naujovę smurto prevencijoje, kurią New Haveno policija pradėjo įgyvendinti viena pirmųjų – „bendruomenės apsaugą", t. y. policijos pareigūnų mokymą ir skatinimą palaikyti bei plėtoti nuolatinius ryšius su jų aptarnaujamų apylinkių gyventojais, stengiantis pažinti jų problemas bei mokytis užbėgti joms už akių, nelaukiant, kol įvyks nusikaltimas, kad suimtų ką nors. Šis metodas padėjo sumažinti nusikaltimų skaičių daugelyje miestų, kur jis buvo taikomas. Pabrėžtina, kad šis metodas policijos pareigūnų profesionaliam vaidmeniui suteikia naują turinį, įtraukiant į jį daug vadinamojo socialinio darbo ir visuomenės psichiatrijos elementų. Kartu tai atneša kur kas geresnių rezultatų nei tradicinis policijos darbas.

Prievarta prieš vaikus yra dar viena iš gerai žinomų padidintos ateities smurto rizikos priežasčių. Siekiant sumažinti šią riziką svarbūs du žingsniai: užkirsti kelią pačiam smurtui prieš vaikus ir, jei to padaryti nebuvo įmanoma, prievartą patyrusiems vaikams padėti atsigauti po traumos, kad jie patys netaptų agresyviais. Dauguma išsivysčiusių valstybių yra įdiegusios pranešimų apie smurtą prieš vaikus sistemas, kurios įpareigoja gydytojus, mokytojus bei kitus suaugusiuosius pranešti kompetentingai įstaigai apie bet kokius jiems žinomus ar įtariamus smurto prieš vaikus atvejus. Nors dėl to smurtas prieš vaikus neišnyko visiškai – priešingai, ilgainiui padaugėjo registruotų bei įrodytų atvejų, bent jau Jungtinėse Valstijose, tačiau mirtinų atvejų skaičius sumažėjo per pusę; taigi sistema padeda bent jau šia prasme. Iš tikrųjų šis sumažėjimas tikriausiai įvyko tiek dėl to, kad buvo įdiegta pranešimų sistema, tiek dėl išplėtoto visuomenės informavimo bei mokymo.

Žinoma, pranešimas apie jau įvykusį smurtą prieš vaikus yra ne taip pageidaujamas, kaip smurto prevencija. Šia prasme žinotina, kad mirtini smurto atvejai įvyksta šešiasdešimt kartų dažniau šeimose, kurių metinės pajamos yra mažesnės nei 15 000 JAV dolerių, nei šeimose, kurių metinės pajamos viršija 30 000 JAV dolerių!

(Sedlock ir Broadhurst, *Third National Incidence Study of Child Abuse and Neglect*, 1996). Faktiškai visų kitų formų smurtas prieš vaikus dažniau įvyksta skurdesnėse šeimose negu pasiturinčiose. Taigi šia prasme pajamų skirtumo mažinimas taip pat galėtų tapti viena galingiausių smurto prevencijos priemonių. Medicinos bei socialinių darbuotojų vizitai į vienišų jaunų motinų, t. y. tų, kurios dažniau vartoja smurtą prieš savo vaikus, namus, kad padėtų joms išmokti suprasti bei auklėti vaikus, taip pat smarkiai sumažino smurto naudojimo atvejų skaičių.

Motinos, patyrusios prievartą praeityje, ar iš savo vyrų ar sugyventinių patiriančios ją šiuo metu, irgi labiau yra linkusios žiauriai elgtis su savo vaikais. Todėl joms patariant bei teikiant psichoterapeutų pagalbą, potrauminio streso gydymą ar sudarant galimybę apsigyventi moterų, patyrusių stresą, centre, gali padėti sumažinti tikimybę, kad jos žiauriai elgsis su savo vaikais.

Narkotikai ir smurtas

Paskutinis rizikos veiksnys, darantis įtaką smurtinio elgesio tikimybei, yra piktnaudžiavimas narkotikais. Tačiau šios sąveikos priežastis yra dažnai neteisingai suprantama galvojant, kad patys uždrausti narkotikai sukelia norą smurtauti dėl savo psichofarmakologinio poveikio smegenims ir elgesiui. Iš tikrųjų yra priešingai. (Miczek ir kt., *Alcohol, Drugs of Abuse, Aggression and Violence*, Reiss ir Roth *Understanding and Preventing Violence*, 1994.) Du iš plačiausiai vartojamų narkotikų iš tikrųjų slopina arba neutralizuoja smurtą. Tai marihuana ir heroinas (bei kiti opiatai). Toje pačioje situacijoje šių narkotikų paveikti žmonės mažiau linkę į agresiją nei tie, kurie jų nevartoja. Stimuliuojančių narkotikų, tokių kaip kokainas ar amfetaminai, poveikio agresyviam elgesiui mechanizmas yra sudėtingesnis, bet, trumpai tariant, kai kuriuos žmones jie veikia skatindami jų agresyvumą, ypač jau turinčių ribinių psichikos sutrikimų bei galinčių dėl šių narkotikų poveikio tapti paranojikais; kitų žmonių, pavyzdžiui, vaikų, turinčių orientacijos sutrikimų, nenor-

maliai aktyvių ir pan., agresyvumą jie slopina; bet daugumos žmonių agresyvumui jie neturi didelės įtakos. Smurtas tikrai nėra pagrindinė problema, atsirandanti dėl haliucinogeninių narkotikų, tokių kaip LSD ar meskalinas, vartojimo. Šie narkotikai taip pat nenulemia didesnės dalies smurto, pastebimo juos vartojant.

Didžiausia dalis smurto, siejamo su uždraustų narkotikų vartojimu, yra nulemta paties jų uždraudimo fakto, dėl kurio jų ekonominė vertė buvo smarkiai padidinta, kai kas net gali pasakyti „subsidijuota", vyriausybės. Egzistuoja milžiniška ir nepaprastai pelninga šių narkotikų rinka, kuri, būdama nelegali, negali būti reguliuojama įprastu taikiu būdu, taikomu teisėtų prekių rinkoms, t. y. vyriausybės veiksmais. Kaip padarinys tarp narkotikų prekeivių vyksta kruvinieji karai dėl kuo didesnės šios rinkos kontrolės. Štai kas nulemia didesnę dalį su uždraustais narkotikais siejamo smurto. Patys narkotikai to nedaro. Kalta yra teisės sistema. Kaltas yra „karas prieš narkotikus", kuris intensyvina „narkotikų karą" tarp nelegalių prekeivių. Dėl šios priežasties veiksmingiausias būdas užkirsti kelią su narkotikais siejamam smurtui – tai žvilgtelėti į jį kaip į sveikatos apsaugos ir profilaktinės medicinos problemą (nes tai tiesa) bei pradėti gydyti narkomanus, o ne bausti juos kaip nusikaltėlius. Smurtas, susijęs su nelegaliais narkotikais, išnyks, jei Kolumbijos narkotikų kartelis bei senamiesčių narkotikų prekeivių gaujos pasitrauks iš verslo rytoj, o šie narkotikai bus dekriminalizuoti šiandien.

Kad ir kaip būtų ironiška, bet vienintelis narkotikas, tikrai sukeliantis smurtinį elgesį per savo psichofarmakologinį poveikį smegenims bei elgsenai, nėra uždraustas – tai alkoholis. O pavojingiausias iš visų narkotikų, neturintis artimų analogų, kurio vien vartojimas yra smurto aktas, nes jis žudo tiek jį vartojantįjį, tiek šalia jo esančius aplinkinius, o aukų skaičius nepalyginamai viršija žūstančių narkotikų prekeivių karuose skaičių, taip pat yra legalizuotas – tai tabakas. Taip tikrasis įstatymų dėl narkotikų poveikis buvo smurtą stabdančių narkotikų uždraudimas, legalizavimas vieno narkotiko, sukeliančio smurtą, bei kito, kurio vien vartojimas yra smurto aktas, karų tarp nelegalių (bet stabdančių smur-

tą) narkotikų prekeivių sukėlimas, nelegalių narkotikų industrijos, pakankamai galingos, kad sugriautų kelias silpnas trečiojo pasaulio valstybes, subsidijavimas, AIDS epidemijos pasunkinimas ir t.t. Akivaizdu, kad panaikinus šiuos įstatymus bei gydant, o ne baudžiant narkomanus, būtų žengtas svarbiausias ir rezultatyviausias žingsnis antrinės smurto prevencijos kelyje. RAND korporacija (Caulkins ir kt., *Mandatory Minimum Drug Sentences*, 1997), pavyzdžiui, nustatė, kad sunkių narkomanų gydymo dėka rimtų nusikaltimų asmeniui bei turtui skaičius sumažėjo dešimt kartų daugiau negu dėl tradicinės teisėsaugos praktikos, bei penkiolika kartų daugiau nei laisvės atėmimo bausmės taikymo dėka. Taip pat nė kiek ne keista, kad gydymas buvo daug veiksmingesnis mažinant kokaino vartojimą, nei įprasta teisėsaugos praktika ar laisvės atėmimo bausmė.

7 SKYRIUS
Tretinė prevencija: gydymas

Paradoksalu, tačiau nors kiekvienam yra gerai pažįstama frazė, kad lašas profilaktikos atstoja marias gydymo, daugelis mūsų galvodami apie mediciną paprastai įsivaizduojame būtent diagnozuotų ligų gydymą, nors iš trijų kovos su liga lygių šis, pastarasis, yra mažiausiai svarbus ir veiksmingas, t. y. mažiausiai rentabilus santykine prasme ir mažiausiai kliniškai efektyvus absoliučia prasme. Lygiai tokia pat taisyklė galioja diskusijoms apie smurto prevenciją masinės informacijos priemonėse ar politinėje arenoje, kur daugiausia dėmesio skiriama teismams, policijai, įkalinimo įstaigoms bei bausmių sistemai, kaip pagrindiniams įrankiams kovoje su nusikalstamumu ir smurtu, nors visi jie yra kur kas mažiau efektyvūs (tiek santykine, tiek absoliučia prasme) mažinant rimto smurto mastus, negu pirminė ir antrinė prevencija. Kaip pavaizduosiu toliau, įrodinėjimo našta priklauso bet kam, kas teigia galįs pagrįsti, jog įkalinimo įstaigos ir bausmių sistema bent kiek sumažina bendrą smurto lygį, kadangi egzistuoja daugybė įrodymų, rodančių jas galint netgi padidinti smurto paplitimą visuomenėje. Policijos pajėgos savo gebėjimą užkirsti kelią smurtui pagerino tik tiek, kiek skyrė dėmesio prevencijai iki faktiško nusikaltimo padarymo, užuot bausdamos jau įvykdytų nusikaltimų kaltininkus, kaip buvo pasielgta „bendruomenių apsaugos" koncepcijoje, aptartoje ankstesniame skyriuje – tai perėjimas nuo tretinės prie pirminės ir antrinės prevencijos.

Aš neneigiu fakto, kad tiek klinikinė medicina, tiek teisėsaugos ir bausmių sistemos, matyt, visada atliks tam tikrą vaidmenį užtikrinant visuomenės sveikatą bei saugumą, nes netgi pirminė ir antrinė prevencijos niekuomet nebus visiškai veiksmingos. Tačiau

esu įsitikinęs, kad tai turi būti griežtai trečiaeilis dalykas. Didžiausia klaida, padaryta Jungtinių Valstijų tiek sveikatos apsaugos, tiek teisėsaugos srityje, yra ta, kad daugiausia dėmesio – laiko ir piniginių investicijų prasme – skiriama tretinei prevencijai, o pirminė prevencija nustumiama į trečią vietą. Galiausiai tai kainuoja daug, o naudos duoda mažai.

Tretinė smurto prevencija vykdoma teismų, policijos, įkalinimo įstaigų ir bausmių sistemos rėmuose. Aš sakau „vykdoma", o ne „įvykdoma" todėl, kad ši prevencijos rūšis paprastai nėra veiksminga užkertant kelią smurto plitimui. Tai dar švelniai pasakyta. Panašiai kaip Vienoje XIX a. penktąjį dešimtmetį akušeriai netyčiomis užkrėsdavo savo pacientes „pogimdymine karštlige", kaip vėliau įrodė jų kolega Semmelweissas[10], teisėsaugos ir pataisos įstaigų darbas iš tikrųjų padidina smurto mastus visuomenėje, užuot mažinęs juos, nepriklausomai nuo šių sistemų darbuotojų turimų gerų ketinimų. Šia prasme šios sistemos su jų kovos su smurtu pastangomis šiandien yra beveik tame pačiame išsivystymo lygmenyje, kokiame buvo akušerija Semmelweisso laikais. Dabar mes žinome tą klaidą, kurią darė tuometiniai akušeriai: jie neplovė rankų ir nesterilizavo įrankių. Tačiau kokia yra teisėsaugos klaida? Pagrindinė klaida, mano įsitikinimu, yra nesugebėjimas atskirti paprasto laisvės suvaržymo nuo bausmės, bei įsivaizdavimas, jog pastaroji užkirs kelią smurtui. Ar taip yra iš tikrųjų? Panagrinėkime įrodymus.

1. Jei apžvelgtume tyrimus, per pastaruosius šešiasdešimt metų atliktus vaikų auklėjimo srityje, pamatytume, kad patikimiausiai patvirtinama ir labiausiai nuosekli jų išvada rodo, kad kuo griežčiau vaikai yra baudžiami šeimoje, juo žiauresni jie tampa tiek vaikystėje, tiek ir užaugę.

[10] Dr. Ignaz Semmelweiss (1818–1865) – vengrų gydytojas, praktikavęs gimdymo namuose Vienoje. Susirūpinęs aukštu gimdyvių mirštamumu (18%) jis ištyrė akušerių darbo sąlygas skirtinguose ligoninės skyriuose ir nustatė, kad gydytojai dažniausiai dirbo vienu metu ir morge, ir operacinėje, ir neplaudavo rankų, todėl užkrėsdavo gimdyves mirtina infekcija. Privertus juos plauti rankas chloro skiediniu po kiekvieno skrodimo ar naujagimio priėmimo užkrėtimų skaičių pavyko sumažinti iki 1%. *(Vertėjo pastaba)*

2. Pavojingi nusikaltėliai, su kuriais aš dirbau dvidešimt penkerius metus, vaikystėje dažniausiai buvo baudžiami savo tėvų taip griežtai ir žiauriai, kaip tik įmanoma nubausti vaiką nenužudant jo. Iš esmės žiauriausi iš jų buvo tie, kuriuos bausdavo griežčiausiai – pasikėsinimo nužudyti aukos. Jei bausmė iš tikrųjų stabdytų smurtą, šie žmonės niekada nebūtų tapę agresyviais.

3. Kalėjime turėjau galimybę kasdien stebėti bausmių poveikį. Juo griežčiau kalėjimo administracija bausdavo kalinius, juo agresyvesni pastarieji darydavosi, tuo užsitraukdami dar griežtesnes bausmes. Taip sukosi šis begalinis abipusiškai žalingas užburtas ratas, kuris dažniausiai pasiekdavo kulminaciją kaliniui įniršus tiek, kad jam būdavo nusispjauti, gyvens jis ar mirs. Jis trokšdavo tik vieno – atkeršyti savo skriaudikams.

Teisėsaugos institucijų ir pataisos įstaigų darbas buvo grindžiamas didžiule klaida, o būtent, tikėjimu, kad bausmės sulaikys, sustabdys ar nuslopins smurtą, tačiau tai yra galingiausias iš kada nors išrastų smurto sukėlėjų. Tai paaiškinama agresyvia elgesio psichodinamika, aprašyta ankstesniuose skyriuose: bausmė didina gėdos ir pažeminimo jausmus ir mažina kaltės jausmą, o tai sudaro pakankamas psichologines sąlygas agresyviam elgesiui, nes įniršio, sukelto pažeminimo, nestabdo kaltės suvokimas.

Kaip šioje situacijoje mums pasielgti su nusikalstamumu ir bausmėmis? Lygiavertis šiam klausimui yra klausimas, ką mums daryti su smurtu: tiek nusikalstamumo, tiek baudimo forma. Pirmuoju ir svarbiausiu principu turėtų tapti nieko nedarymas, kitaip tariant, reikia nutraukti dabartinį elgesį, kuris tik sukelia smurtą, – reikia liautis reaguoti į smurtą, mūsų vadinamą nusikaltimu, ir kitą smurtą, vadinamą bausme.

Aš nesakau, kad būtų protinga žagintojams ir žudikams leisti laisvai vaikščioti gatvėmis. Fiziškai agresyvių žmonių *fizinis* laisvės suvaržymas, įskaitant jų izoliavimą ar „karantinavimą" uždarose įstaigose, kartais yra vienintelė iki šiol mūsų nemokšiškumo išrasta priemonė, laikinai užkertanti kelią būsimam smurtui. Tačiau žmonių *baudimas*, t. y. tyčinis skausmo sukėlimas daugiau negu yra

neišvengiama fiziškai apribojant jų laisvę, *yra* tik dar didesnis smurtas (šį kartą iš mūsų pusės), ir tik *sukelia* dar didesnį smurtą (iš mūsų nubaustų „nusikaltėlių" pusės).

Kadangi laisvės apribojimas pats savaime yra susijęs su prievarta bei fizine jėga ir neišvengiamai bus kai kurių asmenų (nors ne visų) vertinamas kaip bausmė, būtų tikslinga naudoti jį tik prieš fiziškai agresyvius žmones. Kitaip tariant, atėjo laikas liautis perpildyti kalėjimus, kraipyti ekonominius prioritetus bei versti nepavojingus žmones išgyventi prievartą, skatinant juos pačius tapti agresyviais, įkalinant *bet kurį asmenį* už *nepavojingus* nusikaltimus. Įkalinimas už turtinius nusikaltimus arba nusikaltimus, susijusius su narkotikais, ar pažeidžiančius viešąją moralę, kaip prostitucija ar azartiniai lošimai, yra žalinga praktika, pasmerkta žlugti, jei ja siekiama sumažinti smurto mastus visuomenėje, kadangi *tiesiausias kelias paversti ramų asmenį agresyviu – uždaryti jį į kalėjimą*. Žinoma, tai pasitvirtina ne visuomet, kaip liudija Thoreau, Gandhi, Martino Luthero Kingo, Nelsono Mandelos ir kitų žmonių, išgyvenusių kalėjimo žiaurumus, bet netapusių agresyviais, pavyzdžiai. Tačiau dauguma asmenų, uždaromų į kalėjimus už nesmurtinius nusikaltimus, neatsiduria ten už dalyvavimą politinių protestų akcijose. Jie įkalinami už smulkius (dažniausiai be aukų) nusikaltimus, padarytus jų iš silpnumo, skurdo ir nevilties, pavyzdžiui, už narkomaniją ar (moterų atveju) prostituciją; ir net jeigu jie nėra nieko sužaloję, dauguma jų neturi Kingo ar Mandelos asmenybės stiprybės ir moralinių išteklių. Aš pats mačiau labai daug žmonių, nusprendusių, jog geriausia gynyba (nuo žiauraus prižiūrėtojų ar kitų kalinių elgesio) yra agresyvus puolimas. Šią strategiją jie pasiėmė su savimi į gatves išėję į laisvę.

Kodėl yra būtini antikalėjimai

Patys kalėjimai iš esmės galėtų padėti užkirsti kelią smurtui, užuot jį skatinę, jeigu tik mes pirma atlaisvintume juos, sugriautume jų pastatus ir jų vietoje pastatytume naujo ir priešingo tipo įstaigas – uždarus, saugius gyvenamuosius koledžus, kurių tikslas ir

funkcijos būtų pedagoginio ir gydomojo, bet ne baudžiamojo pobūdžio. Tikslinga būtų įkurti tokias įstaigas gydomosios bendruomenės pavidalu su visapusišku narkomanijos ir toksikomanijos gydymu bei visomis kitomis medicininėmis ir psichologinėmis paslaugomis, būtinomis, kad padėtume asmeniui užgydyti žaizdas, deformavusias jo charakterį bei apnuodijusias jo žmogiškąją prigimtį.

Jeigu kam idėja kalėjimus pakeisti mokyklomis pasirodys utopine, leisiu sau priminti, kad kalėjimai jau yra ir visada buvo mokyklos, tik skyrėsi tuo, kad jose mokė ir moko nusikalstamumo, smurto, pažeminimo, degradavimo, žiauraus elgesio ir išnaudojimo vietoje taikos, meilės ir orumo. *Taigi aš viso labo siūlau vieno tipo mokyklas pakeisti kitomis.*

Tokio pobūdžio projektas buvusiems agresyviems asmenims padėtų išmokti, kaip taikiai įgyti savigarbos ir savęs vertinimo jausmus, sulaukti pagarbos iš aplinkinių, sugebėti teisėtai ir tikroviškai didžiuotis savo įgūdžiais, žiniomis bei laimėjimais, t. y. įgyti žinių, būtinų kiekvienam, kuris privalo suvokti agresyvaus elgesio alternatyvas, kai jo savigarbai gresia pavojus. Tai leistų šiems žmonėms tapti konkurenciškais darbo rinkoje ir ekonomiškai nepriklausomais bei sugrįžus į kasdienį gyvenimą įnešti savo produktyvų indėlį į visuomenės pažangą. Tačiau *kad taip atsitiktų, visų pirma mes patys turėsime atsisakyti potraukio smurtauti, t. y. bausti kitus* – pakeisti jį pedagoginiais ir gydomaisiais siekiais, kad palengvintume brandą, raidą ir gydymą.

Kokios programos turės būti taikomos kaliniams, kad tikimybė, jog jie atsisakys smurto kaip elgesio modelio, maksimaliai padidėtų? Visų pirma reikia sukurti kalėjimų priešybę – antikalėjimus. Reikėtų pradėti nuo jų architektūros – jų stilius turėtų kelti absoliučiai priešingas asociacijas, negu yra šiuo metu. Dabartiniai kalėjimai architektūros požiūriu yra sukonstruoti žvėrynų pavyzdžiu – tiksliau, kadaise egzistavusių žvėrynų, pakeistų zoologijos sodais po to, kai gyvūnų prižiūrėtojai suprato, jog seno tipo žvėrynai su tikroviškomis grindimis, sienomis ir plieno grotomis yra per žiaurūs gyvūnams, kad pastarieji galėtų ten išgyventi. Tačiau žmonės tebelaikomi žvėrynuose, kuriuose jokia civilizuota visuomenė neleistų laiky-

ti gyvulių. Pati kalėjimų išvaizda įteigia kaliniams mintį: „Jūs esate gyvuliai todėl, kad čia žvėrynas, o žvėrynai yra vieta gyvuliams laikyti." Keista, kad vėliau stebimės, kodėl vyrai ir moterys, su kuriais mes elgiamės panašiai, iš tikrųjų elgiasi kaip gyvuliai, tiek būdami šiame žmonėms skirtame žvėryne, tiek sugrįžę į visuomenę.

Dėl šios priežasties turime sukurti kalėjimų priešybę, kuri savo išvaizda atrodytų kaip įstaiga, tikrai skirta žmonėms, o ne gyvuliams, t. y. jauki, maloni, civilizuota ir humaniška. Žengę šį žingsnį visiems tokių įstaigų „pacientams" galėtume suteikti galimybę įgyti tokį išsilavinimą ir/arba profesinę kvalifikaciją, kokių tik jie pajėgtų ar pageidautų įgyti. Žinoma, turėsime užtikrinti bet kokių šių žmonių turimų ligų, įskaitant dantų, psichikos, narkomanijos ir toksikomanijos, gydymą bei įdiegti daugelį gydomosios bendruomenės principų kasdieniame šio internato gyvenime, įskaitant dažnus grupinius susitikimus bei pokalbius su kitais pacientais ir personalo nariais, turinčiais specialų psichoterapinį pasirengimą. Galutinis viso šio sumanymo tikslas būtų pakeisti „išsigimėlių gamyklas", kuriomis yra dauguma šiuolaikinių kalėjimų, gydomosiomis bendruomenėmis, skirtomis smarkiai sužeistiems ar kenčiantiems žmonėms, kad jie atkurtų savo žmoniškumą arba pakeltų jį į tokį lygį, kokio niekuomet nebuvo pajėgę pasiekti anksčiau, trumpai tariant – padėtų jiems išsigydyti ir kartu išmokti, kaip išgydyti kitus ar net atlyginti jų pačių padarytą žalą. Tai, be abejonės, yra didžiulė užduotis, bet aš pabandysiu čia apibendrinti keletą pagrindinių principų, kuriais vadovavomės ir kurie leido smarkiai sumažinti smurto paplitimą dviejose pataisos įstaigų grupėse: iš pradžių Masačiūsetso kalėjimuose 1981–1991 m., o vėliau San Francisko kalėjimuose – nuo 1998 m. iki šių dienų.

Seminarai smurto prevencijos tema

Pirmasis principas galėtų atrodyti per daug akivaizdus, kad jį reikėtų aiškinti, tačiau kalėjime vyrauja tokia anomali, agresyvi, patogeniška, traumuojanti, žiauri bei barbariška aplinka, veikianti tiek

kalinius, tiek prižiūrėtojus, kad aš greitai supratau, jog turėsiu nuo pat pradžių nuodugniai aiškinti akivaizdžiausius dalykus. Taigi pamatas, kuriuo turi remtis visi santykiai tarp žmonių, jeigu norima atsigręžti nuo smurto, užuot atsigręžus į jį, yra nuoširdumas ir abipusė pagarba. Bet kurioje kitoje aplinkoje – asmeninėje, profesinėje ar psichoterapinėje – tai yra savaime suprantama taisyklė. Tačiau kalėjime niekas, kas yra žmoniška ir įprasta kitur, negali būti savaime suprantamu dalyku. Todėl kalbėdamas apie pagarbos aplinkiniams svarbą aš neturiu omenyje kokių nors subtilybių, bet kalbu apie būtinybę vengti tokio kalėjimo prižiūrėtojų (naujokų) elgesio, kai kartą apie mano atvykimą pokalbiui su vienu kaliniu prižiūrėtojas visu balsu suriko: „Ei, šikniau, galvos daktaras atėjo tavęs aplankyti!" Žinoma, senesni ir protingesni prižiūrėtojai geriau tai suvokė ir mėgino paaiškinti jaunesniesiems bendradarbiams, kokį rimtą pavojų pastarieji panašiu savo elgesiu kelia visiems. Aš pats man pavaldiems jaunesniesiems personalo nariams stengiausi paaiškinti, kad jeigu jie nėra pasiruošę nuoširdžiai gerbti kiekvieno agresyvaus asmens, su kuriuo jiems teks bendrauti, ir neįžeidinėti jo žmogiškojo orumo, jiems geriau susirasti kitą darbą, nes priešingu atveju jie kels pavojų tiek sau, tiek kitiems bendradarbiams ir niekuo nepadės kaliniams. Iš esmės čia kalbama apie du principus:

1. Rodydami pagarbą kitiems, Jūs kartu mokote juos pagarbos, kadangi vienintelis veiksmingas mokymo metodas – rodyti tinkamą pavyzdį.

2. Lygiai kaip nepagarba yra galingiausia smurto provokacija, visapusiška pagarba yra galingiausia priemonė kovoje su juo.

Kaip galima gerbti žmones, kurie buvo tokie žiaurūs ir padarė tiek žalos kitiems, kaip šie pavojingi nusikaltėliai? Atsakau: atskleidžiant ar padedant ugdyti tą dalį jų asmenybės, kuri nėra žiauri ar žalinga – tą dalį, kuri nebenorėtų būti agresyvi. Paprastai paaiškėja, kad šios savo asmenybės dalies jie bijo labiausiai, nes ji mažiausiai linkusi agresyviai gintis nuo grėsmės didžiulio pažeminimo, keliančio pavojų jų asmenybės sanglaudai ir egzistavimui. Kaip ir bet kurio psichiškai nesveiko žmogaus tam tikra proto dalis yra sveika ir

neatitrūkusi nuo tikrovės. Štai su šia proto dalimi ir gali dirbti gydytojas. Panašiai ir bet kurio sociopatinio ar narcisizmu pasižyminčio smurtinio nusikaltėlio asmenybės dalis yra ar bus (jeigu asmuo yra ganėtinai užsispyręs ir kantrus) pajėgi jausti išgyvenimus bei susirūpinimą, kaltę bei sąžinės graužimą dėl savo aukų, nors asmuo stengsis nuslopinti ar pabėgti nuo šios savo pusės.

Kaip neleistina vertinti žmogaus pagal jo blogiausią poelgį gyvenime, lygiai taip neleistina sumenkinti ir jo asmenybės, tapatinant ją visą su žalingiausiomis ar patologinėmis jos naudojamos gynybos priemonėmis. Žinoma, turite atpažinti tikrąją asmenybės prigimtį, jei ruošiatės kam nors padėti įveikti jas, bet jei sutelkiate dėmesį tik šiam tikslui, vadinasi, nesirūpinate skatinti bet kokį galimą sveikesnį ir brandesnį asmens potencialą.

Galiu suprasti tuos, kurie paklaus, kodėl turėtume eikvoti tiek daug energijos žmonių, padariusių tiek siaubingų dalykų, labui? Kodėl mums verčiau neužsiėmus, pavyzdžiui, jaunimo problemomis, kol jis netapo toks pat žalingas ir agresyvus kaip šie nusikaltėliai? Atsakydamas į šį klausimą galiu tik priminti, kad tai visų pirma nėra „arba–arba" pasirinkimas. Žinoma, būtina iš anksto dirbti su žmonėmis, kol jie dar nėra pažeisti, kaip šie asmenys. Tačiau yra kai kas, kas susiję su smurto priežastimis ir prevencija, ką įmanoma suprasti tik dirbant su šiomis „mirusiomis sielomis", kurios yra pavojingiausi žmonės iš visų, lygiai kaip yra tam tikrų dalykų, susijusių su mirtinomis fizinėmis ligomis, kuriuos įmanoma sužinoti tik ištyrus mirusiųjų kūnus. Pamokos, išmoktos iš kalinių, gali tapti naudingos ar net būtinos, jei norime sugebėti padėti visuomenės nariams, kurie (dar) nėra taip sužeisti. Be to, negalima pamiršti, kad itin pavojingi asmenys, šiuo metu esantys kalėjimuose, tebėra gyvi, ir kai kurie iš jų, net labai pavojingi, teisinės sistemos bus sugrąžinti atgal į visuomenę, todėl pastarosios saugumui nėra tas pat, kokį gydymo kursą jie gaus įkalinimo metu. Netgi tie, kurie liks kalėjime, galėtų kelti pavojų kalėjimų administracijai, lankytojams, kitiems kaliniams ir galiausiai sau patiems, jei tik mes nepadėsime ištaisyti šios padėties. Be to, yra vienas svarbus skirtumas tarp tų, kurių kūnai yra mirę, ir tų, kurie patyrė sielos mir-

tį: pastaruosius dar įmanoma prikelti, bent jau iki tokio lygio, kad jie niekam nekeltų pavojaus.

Po trisdešimties metų darbo su pavojingiausiomis mūsų visuomenės pagimdytomis asmenybėmis aš esu įsitikinęs, kad negalima nuleisti rankų ir palikti likimo valiai nė vieno iš jų. Net sunkiausiai gydomi smurtautojai gali išmokti gyventi su aplinkiniais konstruktyviai, o ne destruktyviai. Taigi yra daugybė priežasčių, dėl kurių net tie, kurie jaučia vien neapykantą kiekvienam pavojingam nusikaltėliui pasaulyje, galėtų nuspręsti (savo pačių naudai), kad šie žmonės verti didžiausio mūsų dėmesio.

Priėjome iki kitos sąvokos „pagarba" reikšmės. Vokiečių kalbos žodis *Achtung* (dėmesys) taip pat reiškia pagarbą. Tai turi realią prasmę: jei iš tikrųjų gerbiate žmogų, skiriate jam savo dėmesį, ir atvirkščiai, skirdami žmogui nepakankamai dėmesio, rodote jam savo nepagarbą. Tai viena iš priežasčių, dėl kurių, mano galva, psichoterapija ir psichoanalizė yra tokios gilios pagarbos žmogui ir jo orumui formos. Jų esmę sudaro visiško dėmesio skyrimas kitam žmogui. Dėmesio vertas ne tik Willie's Lomanas iš dramos *Death of a Salesman*[11], dėmesio reikia mums visiems. Kai jo gauname, žinome, kad mus gerbia. Tai padeda paaiškinti smurto etiologiją: užpuldinėti žmones yra paprasčiausias būdas patraukti jų dėmesį. Kadangi kiekvienam reikia pagarbos / dėmesio, nepavykus gauti jo taikiai, jis gaunamas su agresijos pagalba. Man niekada neteko sutikti žmonių, kurie būtų taip absoliučiai ignoruojami ir žeminami, ir kuriems būtų skiriama (jei iš viso skiriama) tiek mažai dėmesio ar pagarbos, kaip kaliniams.

Ironiška, ar net dar blogiau – tragiška, kad tikslas, kurio siekia kalėjimai, nuostata bei mintis, išreiškiamos simboliškai konkrečiais bausmių sistemos veiksmais ir kalėjimų pastatais, pradedant jų architektūra (visiškai uždaro tipo) ir baigiant jų geografine padėtimi (kuo toliau nuo visuomenės), jų saugumo aparatu ir baudimo procedūromis („užrakink ir išmesk raktą") gali atrodyti kaip masinis ir ypač

[11] Arthuro Millerio pjesė, pasakojanti apie tragišką eilinio amerikiečio, aklai tikėjusio Amerikos svajone (laisvė ir lygios galimybės visiems) bei pasidavusio turtų kaupimo manijai, likimą. *(Vertėjo pastaba)*

brangus būdas vienam tikslui pasiekti: vengti dėmesio skirti kaliniams. Šį pagrindinį principą dar geriau išreiškia vadinamieji „kalėjimai kalėjimuose" – vienučių blokai ir paskutinis pasiekimas, paskutinis įmanomas žingsnis šia kryptimi, toliau už kurį, tikriausiai, nenueitų pati sudėtingiausia žmogaus sukurta technologija, vadinamas „superkalėjimas", kurį visą sudaro vienutės ir kuriame viskas yra sukurta taip, kad kaliniai neturėtų, jeigu įmanoma, visiškai tiesioginio fizinio ar net vizualinio kontakto su bet kuriuo gyvu žmogumi (arba negautų dėmesio ženklų iš nieko) metų metus! Trisdešimt JAV valstijų pastaraisiais metais pasistatė šiuos keistus išradimus, kuriuose 2000 m. sausio mėnesį jau buvo laikomi apie 25 000 kalinių visiškai nuolat izoliuoti. Už šią „pažangą" JAV buvo griežtai pasmerktos JTO Komiteto prieš kankinimus 2000 metų gegužę.

American Friends Service Committee organizacijos ataskaitoje (*Inside the Walls*, 2000) buvo pabrėžta: „Nors kitose šalyse taip pat yra izoliatoriai, jų naudojimas labai ribotas. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje tik 0,1% kalinių yra laikomi izoliuoti, palyginus su 1,8% kalinių, laikomų JAV superkalėjimuose ir nežinomu skaičiumi žmonių, laikomų izoliuotų įprastuose kalėjimuose." Tačiau net šie duomenys nepakankamai įvertina skirtumą tarp JAV ir beveik bet kurios kitos valstybės. Mūsų laisvės atėmimo bausmės taikymo mastai yra nuo šešių iki dešimties kartų didesni negu bet kurioje kitoje valstybėje, išskyrus dvi buvusias policines valstybes – Rusiją ir Pietų Afriką.

Svarbus smurto prevencijos principas skamba taip: visada suteik žmonėms galimybę kalbėti, prisimindamas, kad vienintelė veiksmų, tarp jų ir agresyvių, alternatyva yra žodžiai. Tai bendroji taisyklė, kuri gali pavirsti gyvybės ir mirties klausimu, kai paimami įkaitai. Platesniu mastu tai yra priežastis, kodėl derybos dažnai yra vienintelė alternatyva karui. Dėl tos pačios priežasties žodžio ir spaudos laisvė apskritai yra galingos prevencijos priemonės smurto visuomenėje. Pagaliau, mikrokosminiu mastu tai yra viena iš priežasčių, kodėl psichoterapija yra toks svarbus įrankis kovoje su smurtu – visas jos tikslas yra padėti žmonėms išreikšti savo jausmus žodžiais, o ne kumščiais ar ginklais, gauti tai, ko jie nori žodinių prašymų ir derybų, o ne kumščių ir ginklų pagalba, bei iš-

mokti suprasti ir pažinti save, sugebėti apmąstyti, įvertinti, kritikuoti ir persvarstyti savo veiksmus žodžių ir minčių pagalba, užuot gyvenant nerūpestingai ir nesąmoningai.

Kitas terapinis principas, svarbus dirbant su pavojingais kaliniais, jau buvo minėtas: niekad nepamiršti skirtumo tarp bausmės ir laisvės suvaržymo. Kaip bausmę aš suprantu tyčinį skausmo sukėlimą, kuris viršija bet kokį neišvengiamą skausmą, sulaikant asmenį nuo žalos padarymo kitiems. Visada atsiminkite, kad:

1. Baudimas stimuliuoja smurtą.
2. Bausmė pati yra smurto forma.
3. Smurtas veda tik į dar didesnį smurtą.
4. Bausmė yra tik kitas kerštо pavadinimas.
5. Kerštas yra begalinis, vedantis tik į begalinį naujo kerštо užburtą ratą.

Priešingai, laisvės suvaržymas – asmens laisvės ribojimas, kai tai yra vienintelis būdas neleisti jam daryti žalos sau ir kitiems, bet nesukeliant jokio išvengiamo fizinio ar moralinio skausmo ar sužalojimo – gali būti vienintelis smurto prevencijos būdas, kuomet asmuo nereaguoja į žodžius. Iš tikrųjų laisvės suvaržymo taikymas, kai asmuo nepajėgus valdyti savo agresyvių impulsų (bet tik tokį laiką, kuris būtinas, kad būtų išvengta galimo žalos padarymo), gali turėti raminamą bei palaikomą poveikį, tapti rūpestingumo išraiška. Tuo tarpu nesugebėjimas pritaikyti šios priemonės reikiamoje situacijoje gali priversti asmenį, kuriam trūksta savitvardos, jaustis sukrėstu, nemylimu, nesaugiu ir pulti į paniką. Jei tėvai ar mokytojai leidžia vienam vaikui naudoti smurtą prieš kitą, pirmasis gali bijoti tik vieno – kad jeigu jis susipeš su kuo nors stipresniu už save, pastarajam taip pat bus leista pademonstruoti visą savo jėgą. Nereikia manyti, kad suaugusiųjų psichologija šiuo aspektu skiriasi nuo vaikų psichologijos. Bet kokio amžiaus žmonės gali jaustis saugiai tik tuomet, kai bendrijos, kuriai jie priklauso, taisyklės neleidžia niekam skriausti kitų. Labai seniai, pirmaisiais mano profesinio rengimo metais, aš sužinojau, kad agresyvūs žmonės labiausiai bijo prarasti savo agresyvumo kontrolę. Vieną naktį, mano budėjimo vienoje Har-

vardo medicinos mokyklos psichiatrinėje ligoninėje metu, aš buvau iškviestas į vieną palatą padėti slaugos darbuotojams susitvarkyti su pacientu, kuris nenorėjo prisileisti nė vieno žmogaus iš didelės grupės susirinkusių slaugių, sanitarų ir apsaugos darbuotojų, laikydamas kėdę virš galvos ir grasindamas suluošinti bet ką, kas pamėgins prie jo prisiartinti. Žinodamas, kad jis yra paranojikas, aš visų pirma bandžiau jį nuraminti tikindamas, jog niekas nesiruošia jo skriausti. Tai nedavė jokio rezultato. Pagaliau apsidairęs aplinkui ir pamatęs, kiek personalo narių susirinko palatoje, aš užtikrinau jį, kad jei tik panorėję, jie galėtų lengvai palaužti jo pasipriešinimą ir neleisti jam nieko sužaloti. Supratęs mano mintį jis nurimo, padėjo kėdę į vietą, sutiko išgerti vaistus ir grįžo į savo lovą.

Vėliau, pradėjęs vadovauti psichikos sveikatos programų įgyvendinimui kalėjimuose, aš dar ne kartą buvau susidūręs su ta pačia problema. Beveik kasdien tai vienas, tai kitas kalinys prašė užrakinti jį savo kameroje, nes jis baiminosi, kad „sprogs" (kalėjimo žargonas, reiškiantis savikontrolės praradimą ar net sužvėrėjimą). Atrodo, jie labiau baiminosi ne sužaloti ką nors ar susižaloti patys, ar patekti į bėdą, bet visiško savo impulsų praradimo pojūčio, kuris, atrodė, sukeldavo tam tikrą paniką, kraustymosi iš proto pojūtį. Mes sakėme jiems, jog sutiksime užrakinti juos tokiam laikui, kokiam jie panorės, bet mainais siūlėme pasikalbėti apie tai, dėl ko paūmėjo baimė, ir pamėginti padėti atgauti savikontrolės jausmą, kad jiems nereikėtų išorinės kontrolės, užtikrinamos mūsų.

Vienas svarbus dalykas, išplaukiantis iš viso, kas pasakyta, yra tai, kad gydymas įmanomas tik tuomet, kai abi dalyvaujančios jame šalys – pacientas ir gydytojas – jaučiasi fiziškai saugūs ir kontroliuoja save. Mes stengėmės iš visų jėgų užtikrinti tinkamą apsaugą susitikimų su kaliniais, kurie mums atrodė potencialiai pavojingi, metu. Kiekvienas stalas turėjo pavojaus signalo mygtukus, kad galima būtų pasikviesti į pagalbą užpuolimo atveju, be to, dėl viso pikto policijos pareigūnas visada būdavo netoliese. Kaliniai taip pat jautėsi saugiau, kai buvo akivaizdu, jog pati aplinka yra saugesnė.

Priešingai, kai asmuo supranta laisvės suvaržymą kaip bausmę, o ne kaip jos naudingą ir gydomąją alternatyvą, būtina prisiminti,

jog atėmimas laisvės žaloti kitus yra vienintelė ir griežčiausioji „bausmė", kuri būtina siekiant užkirsti kelią smurtui ir užtikrinti visų saugumą. Kaip yra pasakęs didysis britų kriminologas seras Alexanderis Patersonas, teisės pažeidėjai baudžiami laisvės atėmimu ne vardan baudimo – laisvės suvaržymas, lydimas visapusiško žmogaus asmenybės ir jo gyvybės gerbimo, taip pat gali užtikrinti tai, ką didysis britų psichoanalitikas D. W. Winnicottas pavadino saugaus laikymo aplinka, tačiau nesugebėjimas užtikrinti minėtos pagarbos, kai laisvės suvaržymas yra vienintelė priimtina smurto prevencijos priemonė, gali pavirsti daug griežtesne bausme.

Galiausiai *išsilavinimo ir darbo prieinamumo užtikrinimas yra viena galingiausių, efektyviausių ir sėkmingiausių smurto prevencijos priemonių*, kuri yra ir viena pigiausių bei rentabiliausių. Niekas labiau negu minėta priemonė ir tai, ką mes esame pajėgūs duoti mūsų įkalintiems pavojingiems nusikaltėliams, negali labiau prisidėti prie visuomenės saugumo, kalinių perauklėjimo ir mokesčių mokėtojų pinigų taupymo užtikrinimo.

Pastaraisiais metais San Francisko šerifas Michaelis Hennessey kartu su savo padėjėju Michaelu Marcumu ir jų programos administratorius Sunny Schwartzas dėjo bendras pastangas siekdami sukurti bandomąją, intensyvią ir išsamią smurto prevencijos programą, skirtą vyrams, įkalintiems už smurtinius nusikaltimus, bei pakeisti baudžiamąjį teisėsaugos modelį atkuriamuoju. Paskutinius trejus metus specialusis kalėjimo korpusas, kuriame buvo įkurdinti šešiasdešimt keturi vyrai, buvo vieta jų eksperimentui, kurio metu vyrai dalyvavo plačiame mokomajame, gydomajame bei meniniame grupiniame darbe dvylika valandų per parą, šešias dienas per savaitę visą savo buvimo kalėjime laiką (kuris gali trukti nuo vienos dienos iki kelių mėnesių).

Vienas šios programos komponentų yra puikiai susisteminta grupinė diskusija, vykstanti kelis kartus per savaitę, kurios tikslas – sugriauti ir perstatyti tai, ką šios veiklos kūrėjas ir projektuotojas, bendruomenės organizatorius ir grupinis gydytojas iš Škotijos Hamish'as Sinclairas vadina „tikėjimo vyro vaidmeniu sistema". Šios veiklos tikslas – įtraukti vyrus į procesą, kuriam pasibaigus jie turės

atpažinti iš esmės visas idėjas ir vertybes, sudarančias vyriškumo (ir moteriškumo) sampratos pagrindą mūsų kultūroje, abejoti jomis ir kritikuoti jas. Taip jie galės atpažinti ir suprasti ne tik idėjas bei vertybes, nukreipusias jų veiksmus (bei privedusias prie smurto ir kalėjimo grotų), bet ir šių idėjų bei vertybių klaidingumą, despotiškumą, žalingumą bei pražūtingumą. Pavyzdžiui, jie išmoksta suprasti, kaip jie refleksiškai pajungdavo savo santykius su aplinkiniais hierarchinei struktūrai, kurioje vienas asmuo (ar lytis) buvo laikomas aukštesniu, o kitas – žemesniu, ir dėl to nepriskyrus žemesnio vaidmens kitam santykių dalyviui jie ne tik patys jausdavosi pažeminti, bet jautėsi praradę ir savo vyriškumą, nes pastarasis apibrėžiamas kaip viršenybė. Žinoma, šis smurto receptas taikytinas tuomet, kai kiti žmonės priešinasi pažeminimams, ką jie dažniausiai ir daro. Tačiau vyrai ne vien tik dalyvauja šiose tendencingose grupinėse diskusijose. Baigę šį kursą dauguma jų studijuoja intensyviuose rengimo kursuose, kur išmoksta vadovauti tokioms pat grupinėms diskusijoms, tiek tarp kitų kalinių, tiek tarp bendruomenės narių. Paprastai kiekvienas asmuo, išėjęs šią specialią programą, yra skatinamas dalyvauti smurto prevencijos darbe visuomenėje ir išėjęs į laisvę.

Kita veiklos rūšis yra reguliarūs grupiniai susitikimai su smurto, pvz., pasikėsinimo nužudyti, aukomis, kurios pasakoja, dažniausiai su visomis skaudžiausiomis smulkmenomis, kokią įtaką jų išgyventas košmaras turėjo jų tolesniam gyvenimui. Trečioji veiklos rūšis apima nedidelių vienaveiksmių pjesių, pagrįstų pačių aktorių chaotišku, trauminiu bei smurtu prisotintu gyvenimu, kūrimą ir vaidinimą jose, tiek kalėjime, tiek prieš visuomenę.

Manęs paprašė įvertinti šią programą, todėl mėginu palyginti jos „absolventus" su pasirinktos kontrolinės grupės nariais, laikomais įprastuose kalėjimuose. Dalis įvertinimo apima smurto paplitimo palyginimą eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėje tiek įkalinimo metu, tiek išėjus į laisvę. Metus prieš tai, kai buvo pradėta įgyvendinti eksperimentinė programa, kalėjimo korpuse, kur ji dabar vykdoma, buvo įvykę trisdešimt aštuoni rimti smurtiniai incidentai. Per pirmąjį programos įgyvendinimo mėnesį tebuvo įvykęs tik vienas smurto atvejis, o per kitus dvylika mėnesių – nė vie-

no. Tuo tarpu korpuse, kur buvo laikoma kontrolinė grupė, per metus smurtinių incidentų skaičius išliko didesnis nei trisdešimt. Žinoma, labiau ambicingas programos tikslas yra sumažinti agresyvaus elgesio tikimybę po to, kai kaliniai vėl atsidurs laisvėje, bei palyginti smurtinio elgesio pasikartojimo mastus per pirmuosius trejus metus po to, kai vyrai iš eksperimentinės ir kontrolinės grupių sugrįš atgal į visuomenę. Kol kas turime tik išankstinius duomenis pirmiesiems metams po išėjimo į laisvę, tačiau rezultatai yra daug žadantys. Pasirodo, kad tarp vyrų, praleidusių eksperimentinėje grupėje bent du mėnesius, per pirmuosius laisvėje praleistus metus areštų už smurtinių nusikaltimų padarymą skaičius sumažėjo 42%, o dalyvavusieji programoje tris mėnesius dvigubai rečiau patekdavo policijai. Galiausiai tarp vyrų, dalyvavusių programoje keturis ir daugiau mėnesių, areštų skaičius sumažėjo net 80%. Apskritai atrodo, jog ši programa patvirtina prielaidą, kad smurtą įmanoma sustabdyti, ir kad esminis bausmių politikos ir jų taikymo praktikos reformavimas galėtų būti veiksmingiausias, o gal net vienintelis veiksmingas šio tikslo pasiekimo būdas tiems asmenims, kurie jau tapo pavojingais ir buvo pasodinti už grotų.

Sutuoktinių apsilankymai ir išleidimas atostogų

Jei norime, kad mūsų antikalėjimai būtų kuo veiksmingesni stabdant smurtą, turėtume leisti kaliniams matytis su jų sutuoktiniais privačioje aplinkoje. Daugybe tyrimų nustatyta, kad, leidus sutuoktinių apsilankymus, kaliniai buvo kur kas mažiau agresyvūs tiek būdami kalėjime, tiek išėję į laisvę. Dėl tos priežasties ir dėl to, kad tai vienodai padeda sumažinti smurtinio elgesio mastus tiek įkalinimo metu, tiek vėliau, mes suteiktume galimybę kaliniams, įrodžiusiems savo atsakingumą, patikimumą bei tvirtumą, laikinai lankytis savo namuose, t.y. leistume juos „atostogų". Suteiktume jiems galimybę išeiti už uždaro internato ribų ir grįžti (nors laikinai) į namus, kai tik jie įrodytų, jog sugeba išreikšti savo poreikius bei patenkinti juos kitaip negu smurtu. Išėjusiems į laisvę mes užtikrintume tokią vi-

sapusišką priežiūrą bei paramą, kokios tik jiems reikėtų, kad padėtume jiems vėl integruotis į visuomenę, įskaitant pagalbą įgyjant papildomą išsilavinimą bei įsidarbinant, tolesnį gydymą nuo narkomanijos ar/ir psichikos ligų. Kuo didesniam jų skaičiui užtikrinus reikiamą parengimą bei priežiūrą, jie, savo ruožtu, galėtų patys tapti konsultantais smurto prevencijos klausimais bei dirbti su jaunimo grupėmis arba įvairiose visuomeninėse organizacijose.

Savaime suprantama, jog šioje rekonstruotoje „antibaudimo" sistemoje neliktų vietos mirties bausmei. Akivaizdu, kad *bausmė skatina smurtą*, bet dar akivaizdžiau, kad *aukščiausioji bausmė skatina aukščiausiąjį smurtą*.

Alternatyvaus nuteisimo modeliai

Pagaliau sistema, kuri būtų maksimaliai veiksminga siekiant tretinės smurto prevencijos, turėtų taikyti įkalinimo alternatyvas kuo platesniu mastu, kuris tik atitiktų asmens ir visuomenės saugumo reikalavimus, t. y. tiems asmenims, kurie galėtų ir norėtų atsisakyti smurto. Daugelis teisėjų, pripažindami didžiulę psichologinę įtaką, kurią turi kaltinamiesiems kiekvienas baudžiamojo proceso žingsnis, pradedant areštu ir baigiant nuteisimu bei priežiūra po paleidimo į laisvę, šiandien stengiasi kitaip pažvelgti į savo vaidmenį, vadinamą gydomuoju teisingumu. Kaip pasekmė, laipsniškai randasi nauja lankstesnė nuteisimo praktika, kai baudžiamojo proceso tikslas nuo baudimo ir kerštо labiau krypsta į gydymą. (Visą mokslinių darbų sąrašą šia tema galima rasti internete adresu http://www.law.arizona.edu/upr-intj.)

Daugelis teismų ir pataisos įstaigų taip pat keičia savo požiūrį, pagrįstą baudžiamuoju teisėsaugos modeliu, į priešingą – pagrįstą atstatomuoju ar kompensuojamuoju principu, stengdamiesi maksimaliai padidinti mastą, kuriuo nusikaltėliai gali suteikti svarbią kompensaciją savo aukoms ir visuomenei. Specializuotieji teismai, kurie steigiami vis didesniame valstijų skaičiuje, byloms, susijusioms su narkotikais, vietoje įkalinimo skiria priverstinį gydymą nuo narkomanijos.

Viešieji darbai naudojami vis dažniau, nes tampa aišku, kad vien tik asmenį įkalinus ar sukėlus jam kančių, niekam tai neduoda naudos, o tik reikalauja visuomenės išlaidų ir atima iš jos darbus, kuriuos galėtų nudirbti pažeidėjas, nebūdamas įkalintas. Taikant namų areštą, kartais kontroliuojamą specialiais kulkšniniais davikliais, daugeliui pažeidėjų būtų suteikta galimybė laisvai gyventi savo namuose nekeliant grėsmės visuomenės saugumui.

Ypatinga grupė asmenų (daugiausia vyrų), seksualiai išnaudojusių vaikus, paprastai skiriasi savo asmenybe ir elgesiu nuo tų, kurie vartojo smurtą prieš suaugusiuosius. Dauguma pedofilų nėra agresyvūs ta prasme, kad jie nedaro fizinės žalos savo aukoms (kad ir kaip sunkiai jie gali sužaloti jas psichiškai). Neagresyviems asmenims specialiai paruošti profesionalai veiksmingai gali taikyti intensyvaus ambulatorinio gydymo programas. Jose reikalaujama dalyvauti kasdien ir taip užtikrinama tinkama jų priežiūra. Paprastai tokie asmenys nori šiose programose dalyvauti neribotą laiką, ir kol jie intensyviai nuolat gydomi, juos nebūtina uždarinėti į kalėjimą, kad apsaugotume nuo jų vaikus. Tačiau šių asmenų dalyvavimą tokio pobūdžio programose turi sankcionuoti teismas kaip vienintelę alternatyvą įkalinimui, kadangi vos tik nustojus galioti tokiam teismo sprendimui (suėjus tam tikram terminui), daugelis lytinių nusikaltėlių atsisako toliau dalyvauti šiame gydyme ir rizikuoja vėl nusikalsti. Aš noriu pabrėžti, kad būdai, kuriais bausmių sistema reaguoja į šiuos žmones, kasdien duoda blogiausią rezultatą vietoje geriausio: dažnai pedofilams atimama laisvė ilgesniam laikui negu reikia (t. y. jie sodinami už grotų), bet daug trumpesniam laikui (metams – dviem), negu tai būtina, kai iš tikrųjų galima visai jų neįkalinti, bet vietoje to labai ilgą laiką taikyti intensyvų ambulatorinį gydymą.

Vienas paskutiniųjų klausimų, susijusių su šiais asmenimis: ar būtina jiems taikyti hormonų gydymą, kuris nuslopintų lytinį potraukį? Į mane asmeniškai kreipėsi kai kurie iš jų, prašydami tokio gydymo, nes jie norėjo liautis tvirkinti vaikus (ar vartoti seksualinę prievartą prieš suaugusiuosius), bet jautė, kad negali savęs kontroliuoti. Atvirai kalbant, nematau priežasties nesuteikti asmenims tokio gydymo, jeigu jie to nori ir jeigu tai padėtų (o tai padėjo daugumai).

8 SKYRIUS
Kam naudingas smurtas?

Pagrindinė smurto prevencijos kliūtis – nėra reikiamų žinių. Kliūtis yra stoka politinės valios įgyvendinant visuomenės reformas, padėsiančias sustabdyti smurtą. Šią paprastą tiesą iškreipė didžiulė politinė propaganda, įtikinusi žmones, jog smurtą lemianti politika iš tikrųjų stabdo jį, o smurtą stabdanti politika, atvirkščiai, sužadina jį. Štai keletas mano mintį iliustruojančių pavyzdžių:

1. Kaip aš pabrėžiau 6 skyriuje, pagrindinė smurto, susijusio su narkotikais, paplitimo priežastis yra ne narkotikai patys savaime, bet politikai, sukūrę narkotikus draudžiančius įstatymus. Jei jų tikslas buvo sukelti smurto epidemiją (nužudymų skaičiaus padvigubėjimas ir atitinkamas daugumos kitų smurto rūšių padidėjimas), kuri sekė 1968 metais „Karo prieš narkotikus" paskelbimą, vargu ar galima buvo rasti veiksmingesnį metodą jam pasiekti.

2. Penktajame skyriuje apibūdinau, kokį didelį poveikį aukštojo išsilavinimo įgijimas turėjo ateities smurto prevencijai tarp Masačiūsetso kalėjimų kalinių. Tačiau tuo istorija nesibaigė. Netrukus po to, kai baigėsi mūsų pirminiai tyrimai, aš paskelbiau jo rezultatus viešoje paskaitoje Harvarde, o mano pranešimo kopija pateko į rankas naujam Masačiūsetso gubernatoriui (buvusiam prokurorui), laimėjusiam rinkimus pažadėjus „priminti kaliniams darbo akmenų skaldyklose linksmybes". Po kelių dienų spaudos konferencijoje jis pareiškė, kad turėsime sustabdyti šią programą, nes priešingu atveju žmonės, negalintys sau leisti mokytis universitete, pradės daryti nusikaltimus, kad atsisėdus į kalėjimą galėtų nemokamai įgyti aukštąjį išsilavinimą! Galiausiai jam pavyko mūsų programą paversti niekais. Tačiau

tai nėra pavienės valstijos pavienio politiko elgesys: 1997 m. Jungtinių Valstijų Kongresas panaikino federalinę subsidiją, teikusią palyginti nedaug lėšų kalinių reikmėms skirtiems vadovėliams įsigyti ir padengti jų mokesčius už mokslą visos šalies mastu. Taigi kovos su nusikalstamumu ir griežto elgesio su nusikaltėliais vardan mes metodiškai griovėme vienintelę veiksmingiausią programą, neleidžiančią žmonėms nuskęsti nusikalstamumo ir smurto baloje. Frazė „karas su nusikalstamumu" yra George'o Orwelo kūryba pagrįstas atvirkštinės reikšmės paprastiems anglų kalbos žodžiams suteikimo pavyzdys, kaip ir frazė „karas su narkotikais". Iš tikrųjų tokie šūkiai kaip „Karas yra taika", „Vergovė yra laisvė" ir pan., yra sukurti Orwelo romano „1984" pagrindu.

3. Ne kartą buvo įrodyta, kad padidėjus nedarbui nužudymų, savižudybių, įkalinimų, uždarymų psichiatrinėse ligoninėse skaičius ir net natūralaus mirštamumo lygis padidėja per metus ar pan. Šio priežastingumo mechanizmai nėra tokie paslaptingi. Beveik visus pastaruosius dvidešimtį metų, kai tik nedarbo lygis pradėdavo mažėti, JAV Federalinių rezervų departamentas didindavo palūkanų normą, kad vėl jį padidintų. Tai nereiškia, jog buvo sąmoningai siekiama palaikyti kuo aukštesnį nusikalstamumo ir smurto lygį, bet jei tai būtų jų tikslas, vargu ar galima būtų rasti kitą būdą, kuris labiau padidintų smurto mastus Jungtinėse Valstijose.

4. Daugkartiniai tyrimai parodė, kad nepilnamečiai (jaunuoliai iki 18 m.) kur kas dažniau nusikalsta pakartotinai, jei buvo įkalinti kartu su suaugusiaisiais, o ne nepilnamečių kardomajame kalėjime kartu su savo bendraamžiais. Nepaisant to, JAV Kongresas ir daugelis valstijų priėmė įstatymus, įteisinančius nepilnamečių perkėlimą į suaugusiųjų kalėjimus. Tai nereiškia, kad jų tikslas buvo padidinti nepilnamečių recidyvizmo lygį iki aukščiausios įmanomos ribos, tačiau toks buvo tikrasis šių įstatymų įgyvendinimo rezultatas.

5. Daugybe tyrimų nustatyta, kad juo griežčiau vaikai yra baudžiami, juo žiauresniais jie tampa. Nepaisant to, mūsų teismai bei įstatymų leidėjai ir toliau laikė teisėtu kūno bausmių bei mirties bausmės taikymą vaikams ir t. t.

6. Nuo 1984 iki 1994 metų tiek žudikų, tiek nužudymų aukų skaičius Amerikoje tarp 14–17-mečių berniukų patrigubėjo. Vienintelė tokio žaibiško nužudymų skaičiaus padidėjimo priežastis yra asmeniniai ginklai – pistoletai ir revolveriai. Tačiau tiek JAV Kongresas, tiek beveik visos valstijos atsisako uždrausti piliečiams laikyti bei naudoti šiuos ginklus, ir automatus, kurie vis dažniau naudojami masinių žudynių metu.

Manau, man pavyko išreikšti savo mintį: daugumos mūsų rinkėjų ir pareigūnų kalbos apie tai, ko jie siekia (sustabdyti smurtą) visiškai skiriasi nuo realių jų poelgių (kuriais jie tik skatina smurtą). Kad paaiškinčiau, ką turiu omenyje, paminėsiu dar vieną, mano įsitikinimu, svarbų paradoksą, būtent tai, kad nors vieno procento turtingiausių Amerikos žmonių turtai staigiai išaugo nuo apytikriai 1968 m., viduriniosios klasės turtų dydis nepasikeitė, o varguomenės – faktiškai sumažėjo, dauguma rinkėjų vis dar atiduoda savo balsus politikams, kuriantiems mokesčių ir kitus įstatymus, naudingus turtingiesiems, bet nepalankius visiems likusiesiems. Kaip gi vienam procentui turtingiausiųjų visuomenės žmonių pavyksta įtikinti likusiuosius 99 procentus ne tik tyliai paklusti išnaudojimui, bet ir faktiškai palaikyti jį savo balsais per rinkimus? Jungtinės Valstijos yra demokratinė šalis, kur dauguma suaugusių gyventojų turi teisę balsuoti, kur egzistuoja laisvoji spauda, bet kur žmonės akivaizdžiai balsuoja prieš savo pačių interesus.

Neabejotinai tam yra keletas priežasčių, viena iš kurių yra faktas, kad vienas procentas turtingiausiųjų valdo žiniasklaidos priemones, per kurias jie nurodinėja žmonėms, ką galvoti, kuo tikėti, už ką balsuoti ir t. t. (Kaip kažkas yra pasakęs, spauda yra laisva bet kam, kas ją valdo.) Be to, turtingiausieji žmonės ir korporacijos yra rinkimų kampanijų finansavimo šaltinis, o tai yra būtina sąlyga norint kandidatuoti į politines pareigas Jungtinėse Valstijose. Tokiu būdu tik absoliuti mažuma politikų gali būti išrinkti be vėlesnių įsipareigojimų tarnauti turtingiausiųjų interesams. Tačiau aš norėčiau priminti, jog ne vien ekonominė nelygybė stimuliuoja smurtinį nusikalstamumą, bet lygiai taip pat pastarojo augimas suteikia politinę galimybę turtingiesiems pasiekti aukštesnį eko-

nominės nelygybės laipsnį (kas jiems iš esmės išeina tik į gera). Pavyzdžiui, būdamas Kalėjimo psichikos sveikatos tarnybos vadovu pastebėjau, kad šiame mūsų visuomenės mikrokosme, vadinamame kalėjimu, vyksta kažkas panašaus. Kalėjimo administracijos darbuotojai, kurių buvo kur kas mažiau nei kalinių, suprato, kad pastarieji drauge galėtų jėga lengvai įveikti savo prižiūrėtojus ir sukelti riaušes. Kaip gi administracijai pavyko užkirsti tam kelią? Paprasčiausias būdas mažumai iškilti virš daugumos – tai skaldyti ir valdyti. Taigi administracija leisdavo vieniems kaliniams nugalėti, pavergti ir išnaudoti kitus – žaginti, prievartauti, apiplėšinėti juos ir pan. Taip kaliniai buvo per daug užsiėmę tarpusavio kova, kad galėtų suvienyti jėgas prieš savo prižiūrėtojus.

Nesunkiai įžvelgiamas panašumas su smurto epidemija, šėlstančia mūsų visuomenėje. Kad paaiškinčiau, ką turiu galvoje, sugrįšiu prie buvusio Masačiūsetso valstijos gubernatoriaus atsiliepimų apie nemokamą aukštąjį išsilavinimą kaliniams. Kol aukštasis išsilavinimas nėra nemokamas visiems, galima labai nesunkiai nuteikti žemesnio nei viduriniojo visuomenės sluoksnių narius, kurie turi aukoti skausmingas aukas vardan studijų universitetuose, prieš žemesniosios klasės kalinius, kuriems šios studijos yra nemokamos. Faktas, kad, atimant iš kalinių galimybę įgyti išsilavinimą, mūsų visuomenėje padaugėja nusikalstamumo bei smurto, ir kad nėra priežasčių, dėl kurių tokia pasiturinti visuomenė, kaip mūsų, negalėtų sau leisti užtikrinti nemokamo aukštojo išsilavinimo kiekvienam, paprastai pamirštamas diskusijose dėl šio klausimo.

Tačiau yra du svarbesni faktai, kurie taip pat paprastai pamirštami, todėl aš juos čia priminsiu. Visų pirma vyriausybės įgyvendinama politika, kuri faktiškai stimuliuoja nusikalstamumo ir smurto augimą visuomenėje, atitinka turtingiausios aukštuomenės interesus. Savo ekonominių interesų apsauga ji skatina aukštuomenę didinti tarpą tarp turtingųjų ir vargšų iki aukščiausios ribos, kadangi kuo šis tarpas didesnis, tuo labiau auga aukštuomenės turtai. Tačiau kartu su šio tarpo padidėjimu daugėja ir nusikalstamumo bei smurto. Tokiu būdu yra akivaizdus interesų konfliktas tarp aukštuomenės ekonominių siekių dar labiau praturtėti ir visuomenės interesų sustabdyti smurtą.

Yra ir politinis aspektas: būtent, kaip įtikinti visuomenę balsuoti už politikus, kuriančius įstatymus, kurių pagalba piniginiai srautai vis labiau nukreipiami iš viduriniosios bei žemesniosios klasės narių rankų į aukštuomenės pinigines. Aukštas nusikalstamumo ir smurto lygis supriešina viduriniąją bei žemesniąją klases. Didžioji dalis smurto, įstatymo apibrėžiamo kaip nusikaltimas, yra žemesniosios klasės narių rankų darbas, o tai sukelia viduriniosios klasės neapykantą ir baimę. Bet tai skaldo ir pačią žemesniąją klasę – dauguma varguomenės nedaro smurtinių nusikaltimų, bet pastarųjų aukomis daugiausia tampa kaip tik vargšai. Taigi juo aukštesnis yra nusikalstamumo ir smurto lygis, juo labiau viduriniosios ir žemesniosios klasių dėmesys atitraukiamas nuo fakto, kad didžiausią apiplėšimo grėsmę joms kelia turtingieji ir jų politiniai atstovai. Kaip tvirtina sena patarlė, elgeta plėšia peiliu, o turtuolis – plunksna.

Šioje analizėje aš nemanau, kad kiekvienoje socialinėje klasėje yra daug individų, sąmoningai suvokiančių savo vaidmenį šiame konflikte. Jų yra tik keletas, kurių viena dalis sąmoningai ir aktyviai palaiko šią sistemą, o kita dalis jai aktyviai priešinasi. Tačiau ši sistema turtingųjų žmonių manymu yra nuostabi tuo, kad dauguma žmonių, kurių gyvenimus ji veikia, nesvarbu, teigiamai ar neigiamai, neturi jos suvokti ar sąmoningai palaikyti tam, kad ji veiktų. Šį darbą už juos padaro socialinė, ekonominė ir teisėsaugos sistemos.

Abiejų pagrindinių Amerikos politinių partijų strategai puikiai žino šią tikrovę ir sąmoningai naudoja ją planuodami savo politinę programą. Pavyzdžiui, Barry Golwdaterio rinkimų kampanijos vadovas 1964 metais yra pasakęs, kad nusikalstamumas Amerikoje tapo neįkainojama dovana respublikonams. Buvusio JAV prezidento Busho rinkimų kampanijos strategas Lee Atwateris yra pasakęs: „Nusikalstamumas buvo kertinis akmuo, suskaldęs Demokratų partiją" (Sidney Blumenthal, „Crime Pays", *The New Yorker*, 1994 m. gegužės 9 d.). „Anot Atstovų rūmų nario Barney Franko, liberalo iš Masačiūsetso bei Teismų reikalų komiteto nario, „egzistuoja svarbus politinis imperatyvas – neleisti respublikonams apkaltinti demokratų nuolaidžiavimu nusikalstamumui. Taškas! Dabar mes susiduriame su dilema – *susiskaldymas partijos viduje*" (ten pat).

Charlesas Schumeris, tuometinis Atstovų rūmų Nusikalstamumo bei teisėtvarkos pakomitečio pirmininkas, atsiliepdamas apie respublikonų partijos strategus, pasakė: „Jiems reikia aukšto nusikalstamumo. Respublikonams sekasi tik tuomet, kai jie iškelia rasinių santykių klausimą... Kai jie stato ant nerasinės kortos – abortų, gėjų problemų – visuomet pralošia. Štai kodėl jiems reikia nusikalstamumo... Su juo jie nugali, ir jie tai žino" (ten pat).

Nuovokūs socialiniai mokslininkai jau seniai tai žinojo. Kaip rašė Christopheris Jencksas (*Genes and Crime*, 1987 m. vasaris):

> Nusikalstamumas praverčia respublikonams kaip lietus rinkimų dieną. Vos tik atrodo, jog nusikalstamumo rodikliai pradeda didėti, žymus rinkėjų skaičius linksta kaltinti liberalų atlaidumą ir atiduoda savo simpatijas konservatyvių pažiūrų kandidatams iš dalies todėl, kad jie propaguoja griežtesnį požiūrį į vaikų auklėjimą, viešąją tvarką ir nusikaltėlių baudimą, o iš dalies todėl, kad jie kritikuoja vyriausybės „pinigų švaistymą veltui" vargetų, juodaodžių ir kitų grupių, labiausiai linkusių nusikalsti, reikmėms. Nors užkietėję liberalai atsako į tai, kad „griežta kova" iš tikrųjų nepadės, ir kad sumažinti nusikalstamumą galima padarius visuomenę teisingesnę, o galimybes lygesnes, šis atsakymas retai sulaukia atgarsio tarp rinkėjų. Vos tik nusikalstamumas padidėja, liberalai beveik visada priversti teisintis.

Edgaras Z. Friedenbergas rašė, jog:

> Svarbu atskleisti priežastis, dėl kurių nusikalstamumas yra naudingas ne nusikaltėliams, bet tam tikriems visuomenės plačiąja prasme elementams... Vyraujančioms socialinėms grupėms tai tik šalutinis reiškinys (brangiai kainuojantis iš esmės tik mažesnei žmonių daliai, kurios gyvybė nėra taip gerai apsaugota) vertybių, padariusių kapitalizmą veiksmingu. Išnaikinti smurtinį nusikalstamumą? Bet juk mes negalėtume be jo gyventi!
>
> (*Solving Crime*, 1986 m. kovas)

Politinis valdančiosios klasės šūkis skelbia norą *sumažinti* nusikalstamumą. Tuo pačiu ji gina ir palaiko mirtinų ginklų – nuo pistoletų ir revolverių iki automatinių šautuvų – gamybą bei prieinamumą

kuo platesniam asmenų ratui, ji didina mirties bausmės ir laisvės atėmimo bausmės taikymą, kalinių laikymo sąlygas daro vis labiau nežmoniškas, atima iš kalinių galimybę įgyti išsilavinimą, kuris galėtų padėti jiems atsisakyti savo agresyvumo. Visa tai daroma vardan „griežtesnės kovos su nusikalstamumu ir nusikaltėliais". Kad ir kokia būtų žiauri ši politika nusikaltėlių atžvilgiu, iš tikrųjų ji yra veiksmingiausias būdas nusikalstamumui ir smurtui remti ir skatinti. Šis apgaulingas šūkis vis dar klaidina milijonus rinkėjų.

Ši nuostabi strategija kritikuoja politiką, kuri iš tikrųjų *galėtų* sumažinti nusikalstamumą ir smurtą kaip „per daug švelnų". Štai kaip „respublikonai iš kartos į kartą naudojo teisėtvarkos problemą, kad susilpnintų demokratus kada tik panorėję", kaip išsireiškė Sidney Blumenthalas savo veikale *Crime Pays*. „Nuo Richardo Nixono atėjimo į valdžią iki George'o Busho išrinkimo respublikonai turėjo strateginį pranašumą nusikalstamumo klausimu, ir tai buvo jų pranašumo užsienio politikos srityje vidaus ekvivalentas." Buvęs prezidentas Lyndonas Johnsonas suprato šios sistemos veikimo mechanizmą. Jis pavadino ją „burbonų strategija", turėdamas omeny baltaodžių valdančiąją klasę Amerikos pietuose, „burbonus". Jis pasakė, kad palaikoma rasinė neapykanta Pietuose atitinka jų interesus. Kol baltaodžiai vargšai šalia savęs matys dar labiau neturtingus juodaodžius, jie ne taip piktinsis daug didesniais baltaodžių aukštuomenės turtais.

Tokia jau žmogiškoji prigimtis, kad žmonės labiau linkę skirti dėmesį savo asmeniniams, o ne visuomenės interesams. Nepaisant to, daugelis didžiųjų kovos dėl socialinės ir politinės demokratijos lyderių buvo turtingieji valdančiosios klasės atstovai, kurie nepaaukojo visuomenės interesų vardan savo klasės interesų, pavyzdžiui, Franklinas Rooseveltas daugelio iš jo bendraminčių plutokratų buvo pavadintas „savo klasės išdaviku". Daugelis turtingųjų negaili savo pinigų – įsteigia filantropinius fondus arba aukoja įvairiems kilniems reikalams. Be abejo, tiesa, kad tik turtingieji gali leisti sau taip elgtis, ir kad taip neatsitiktų, jeigu visuomeniniai turtai būtų paskirstomi teisingiau. Pastaruoju atveju neliktų ir vargetų, kuriems reikėtų turtuolių pagalbos. Pagalba

vargetoms, kuri priklauso nuo savavališkų turtuolių užgaidų, yra žeminanti ir per daug nepatikima, kad garantuotų jų išgyvenimą. Tačiau beprasmiška kaltinti turtinguosius dėl to, kad jie yra turtingi, ar dėl to, kad jie geidžia išvengti varguomenės likimo.

Bet kurios visuomenės socialinė ir ekonominė struktūra gali būti pavaizduota kaip vandenynas, kuriame žmonės yra tarsi žuvys, kurios turi išmokti išgyventi, jei nenori mirti. Pats vandenynas gali būti sveikatos ir gyvybės šaltinis visoms jame gyvenančioms žuvims, arba jis gali tapti užterštu vandenynu, kuriame klestės tik didesnės ir stipresnės žuvys, nors visada egzistuoja pavojus, kad, vandenynui tapus per daug užterštu, net didelės žuvys žus. Visos pasaulio socialinės ir ekonominės sistemos užima tam tikrą tarpinę padėtį tarp šių dviejų kraštutinumų, nors dabartinė JAV bei daugelio besivystančių ir visų neišsivysčiusių ar regresuojančių šalių sistemos yra labiau artimos per daug užteršto vandenyno pavyzdžiui. Iš esmės pasaulio sistema kaip visuma su savo susiskaldymu į mažytę dalelytę neįtikėtinai turtingų ir daugumą vargingų tautų gali būti laikoma per daug užteršta. Kvaila kaltinti pavienes dideles žuvis dėl to, kad jos išgyvena ar trokšta išgyventi.

Šio skyriaus pagrindinė mintis yra pabrėžti, kad, norėdami užkirsti kelią smurtui, turėsime išvalyti šį „vandenyną." Mums reikia sistemos, kuri leistų kuo tolygiau paskirstyti bendrus pasaulio turtus tarp visų individų bei tautų ir kartu užtikrintų nemokamą išsilavinimą bei sveikatos apsaugą kiekvienam. Kuomet paskirstymas priartėja prie absoliučios lygybės taško, kaip matėme iš pavyzdžių, visose ekonominės ir kultūrinės raidos stadijose, smurtas beveik išnyksta. Priešingai, juo didesnė nelygybė vyrauja socialinėje ir ekonominėje aplinkoje, juo labiau paplinta ir tampa žiaurus smurtas.

Jei norime pasiekti tikslą, politinis Orwelo žargonas, kuris supa mus, turės būti išverstas į visiems suprantamą kalbą. Priešingi interesai nenustos egzistavę ir nesiliaus stimuliavę smurto, kol nepanaikinsime interesų konflikto atsikratydami hierarchijų bei lyčių asimetrijų.

Vienas iš sveikos fizinės aplinkos, labiausiai palankios gyvybei ir išgyvenimui, požymių yra fizinio skausmo nebuvimas. Vienas iš kriterijų, pagal kurį galima atpažinti aplinką, labiausiai palankią išgyvenimui ne tik individų, bet ir jų grupių, bendruomenių bei giminių, yra gėdos nebuvimas. Tuomet pagrindinė smurto prevencijos prielaida – sukurti socialines ir psichologines sąlygas, kurios iki minimumo sumažintų žmonių gėdinimą bei iki maksimumo padidintų jų priėjimą prie nesmurtinių bet kokios patirtos gėdos įveikimo būdų, kad jie galėtų palaikyti savo išdidumą ir savigarbą ne kitų išdidumo ir savigarbos sąskaita.

Literatūros sąrašas

Adomo, T, E. Frenkel-Brunswik, D. J. Levinson and N. R. Sanford, *The Authoritarian Personality,* New York, 1950

Aghion, P., E. Caroli, and C. Gracia-Penalosa, "Inequality and Economic Growth", *Journal of Economic Literature,* 37 (4), 1999

Alexander, Franz, "Some Comments on the Relation between Guilt Feelings and Inferiority Feelings", *International Journal of Psychoanalysis,* vol. XX, 1938

Altemeyer, Bob, *The Authoritarian Specter,* Cambridge, Mass., 1996

American Friends Service Committee, *Inside the Walls: Control Units, Supermax Prisons, and Devices of Torture,* AFSC Briefing Paper, Philadelphia, Oct. 2000

Anderson, Elijah, *Code of the Street: Decency, Violence, and the Moral Life of the Inner City,* London and New York, 1999

Aviezer, O., M. H. Van Ijzendoorn, A. Sagi, and C. Schuengel, "'Children of the Dream' Revisited: 70 Years of Collective Early Child Care in Israeli Kibbutzim", *Psychological Bulletin,* 116 (1), 1994

Benedict, Ruth, *Patterns of Culture* (1934), New York, 1958; London, 1961

—, *The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture,* New York, 1946; London, 1947

Berelson, Bernard and Gary A. Steiner, *Human Behavior,* New York, 1964

Bernstein, Jared and Ellen Houston, *Crime and Work,* Economic Policy Institute, Washington, D.C., July 2000

Bettelheim, Bruno, *The Children of the Dream,* London and New York, 1969

Black, Sir Douglas, J. N. Morris, Cyril Smith and Peter Townsend, *The Black Report,* published jointly with *The Health Divide,* P. Townsend, N. Davidson and M. Whitehead (eds), as *Inequalities in Health,* Harmondsworth, UK, 1992

Blumenthal, Sidney, "Crime Pays," *New Yorker,* 9 May, 1994

Boas, Franz, *General Anthropology,* Boston, Mass., 1938

Bok, Sissela, *Mayhem: Violence as Public Entertainment,* Reading, Mass., 1998

Braithwaite, John, *Inequality, Crime and Public Policy,* Boston, Mass., and London, 1979

Brenner, M. H., *Mental Illness and the Economy,* Cambridge, Mass., 1973
—, "Personal Stability and Economic Security," *Social Policy,* 8, 1977
Brown, Roger, *Social Psychology,* London and New York, 1965

Caulkins, Jonathan P., et al., *Mandatory Minimum Drug Sentences: Throwing Away the Key or the Taxpayers' Money?* Santa Monica, Calif., 1997
Centers for Disease Control, *Prevention of Youth Violence: A Framework for Community Action,* Atlanta, 1993
—, "Youth Violence Prevention," *American Journal of Preventive Medicine,* Supplement to vol. 12, No. 5, Sept./Oct. 1996
Chasin, Barbara, *Inequality and Violence in the United States,* Amherst, N.Y, 1998
Chiricos, Theodore, "Rates of Crime and Unemployment," Socioi *Problems,* 1987
Christie, Nils, *Crime Control as Industry: Towards GULAGS, Western Style?,* London and New York, 1993
Codere, Helen, *Fighting With Property,* New York, 1950
Currie, Elliott, *Confronting Crime: An American Challenge,* New York, 1985

Dar, Y, S. Kimhi. N. Stadler and A. D. Epstein, "The Imprint of the *Intifada:* Response of Kibbutz-Bom Soldiers to Military Service in the West Bank and Gaza," *Armed Forces and Society, 26* (2), Winter 2000
Dickinson, David, "Crime and Unemployment," University of Cambridge, Dept. of Applied Economics, 1993
Douglas, John, and Mark Olshaker, *The Anatomy of Motive: The FBI's Legendary Mindhunter Explores the Key to Understanding and Catching Violent Criminals.* New York, 1999
Downes, David, "Crime: Why Inequality Is Still a Factor", *Times Literary Supplement,* 1 Sept. 1995
Duke, Steven B., and Albert C. Gross, *America's Longest War. Rethinking Our Tragic Crusade Against Drugs,* New York, 1993

Eaton, Joseph W,. aad Robert J. Weil, *Culture and Mental Disorders,* Glencoe, Ill., 1955
Engel, George L, "From biomedical to biopsychosocial: Being scientific in the human domain", Psychosomatics 1997 Nov.-Dec.; 38 (6)
Erikson, Erik H., *Childhood and* Society, (2nd edn) New York, 1963; (revised edn) Harmondsworth, U.K., 1965

Feshbach, S., "The Dynamics and Morality of Violence and Aggression", *American Psychologist,* 26, 1971

Fischer, Michael, and Brenda Geiger, *Reform Through Community: Resocializing Offenders in the Kibbutz,* London and New York, 1991
—, Family, *Justice, and Delinquency,* London and Westport, Conn., 1995
Frazier, Shervert H. (ed.). *Aggression* Association for Research in Nervous and Mental Disease, vol. 52, Baltimore, Md., 1974
Friedenburg, Edgar Z., "Solving Crime", *Journal of Reviews,* March 1986
Furby, Lita, "Satisfaction with Outcome Distributions: Studies from Two Small Communities", *Personality and Social Psychology,* 7 (2), 1981

Galbraith, James K., *Created Unequal: The Crisis in American Pay,* New York, 1998
Galtung, Johan, *Essays in Peace Research,* Copenhagen, 1975
Geen, R. G., "Effects of Frustration, Attack, and Prior Training in Aggressiveness upon Aggressive Behavior", *Journal of Personality and Social Psychology,* 9, 1968
Gibson, Thomas, "Raiding, trading, and tribal autonomy in insular Southeast Asia", in *The Anthropology of War,* J. Haas (ed.), Cambridge, U.K., 1990
Gilligan, James, *Violence: Our Deadly Epidemic and Its Causes,* New York, 1996; published in the U.K. as *Violence: Reflections on Our Deadliest Epidemic,* London, 2000
—, "Structural Violence," *Violence in America: An Encyclopedia,* (Ronald Gottesman Ed.-in-Chief) New York, 1999
—, "Punishment and Violence: Is the Criminal Law Based on One Huge Mistake?" Social *Research,* vol. 67, No. 3, Fall 2000
Glueck, Sheldon and Eleanor, *Unraveling Juvenile Delinquency,* New York, 1950
Glyn, Andrew and David Miliband (eds), *Paying for Inequality,* Concord, Mass., and London, 1994
Graubard, Stephen R. (ed.), *Health and Wealth,* Cambridge, Mass.: special issue of *Daedalus: Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences,* vol. 123, Number 4, Fall 1994
Greenwood, Peter W., et al., *Diverting Children from a Life of Crime,* Santa Monica, Calif., 1996

Harris, Irving B., *Children in Jeopardy Can We Break the Cycle of Poverty?,* New Haven, Conn., 1996
Hostetler, John A., *Hutterite Society,* Baltimore, Md., 1974; London, 1997
Hsieh, Ching-Chi and M.D. Pugh, "Poverty, Income Inequality, and Violent Crime", *Criminal Justice Review,* 18, 1993

James, Oliver, *Juvenile Violence in a Winner-Loser Culture,* London and New York, 1995

Jencks, Christopher, "Genes and Crime", *New York Review of Books,* 12 February 1987

Kaplan and Plaut, Thomas, *Personality in a Communal Society,* Lawrence, Kans., 1956

Keeley, Lawrence H., War *Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage,* New York, 1996

Kohn, Alfie, "Studies Find Reward Often No Motivator," Boston Globe, 19 Jan. 1987

Kohut, Heinz, *The Restoration of the Self,* New York, 1977

LeBlanc, Adrian Nicole, "The Outsiders: How the picked-on cope–or don't", *New York Times Magazine,* 22 August 1999

Levy, Jack, "Domestic Politics and War", in *The Origin and Prevention of Major Wars,* Robert I. Rotberg and Theodore K. Rabb (eds). New York, 1989

Luckenbill, David F., "Criminal Homicide as a Situated Transaction", Social *Problems,* 25 (2), 1977

Marans, Steven, et al., *The Police-Mental Health Partnership,* New Haven, Conn., 1995

Messner, Steven, "Income Inequality and Murder Rates: Some Cross-National Findings", *Comparative Social Research,* 1980

Miczek, Klaus A., et al., "Alcohol, Drugs of Abuse, Aggression, and Violence," in Reiss, Albert J. and Jeffrey A. Roth (eds), *Understanding and Preventing Violence,* vol. III, Washington, D.C., 1994

Mishel, Lawrence, Jared Bernstein and John Schmitt, *The State of Working America 2000-2001,* Economic Policy Institute Report, Ithaca, N.Y., 2001

Myrdal, Gunnar, *Asian Drama: An Inquiry Into the Poverty of Nations,* Harmondsworth, UK, and New York, 1968

Newman, Katherine S., *No Shame in My Game: The Working Poor in the Inner City,* New York, 1999

Prothrow-Stith, Deborah, *Deadly Consequences: How Violence Is Destroying Our Teenage Population,* New York, 1993

Reiss, Albert J. and Jeffrey A. Roth (eds), *Understanding and Preventing Violence,* vol. I, Washington, D.C., 1993

Richardson, L. F., *Statistics of Deadly Quarrels,* London and Pittsburgh, Pa., 1960

Ryan, William, *Equality,* New York, 1981

Rochlin, Gregory, *Man's Aggression: The Defense of the Self,* Boston, Mass., and London 1973

Russell, Bertrand, *Roads to Freedom,* London, 1918

Sabini, John, "Aggression in the Laboratory", in Kutash, I. L., S. B. Kutash and L. B. Schlesinger (eds), *Violence,* San Francisco, 1978

Scheff, Thomas and Suzanne Retzinger, *Emotions and Violence: Shame and Rage in Destructive Conficts,* Lexington, Mass., 1991

Schmitt, John, "Why Should Europe Follow Our Lead?" *New York Times,* 25 Aug. 1999

Sears, R. R., J. W. M. Whiting, V. Nowlis and P. S. Sears, "Some Child-Rearing Antecedents of Aggression and Dependency in Young Children", *Genetic Psychology Monographs* 47, 1953

Sears, R. R., E. E. Maccoby and H. Levin, *Patterns of Child Rearing,* Evanston, Ill., 1957

Sedlock, A. J. and D. D. Broadhurst, *Executive Summary of the Third National Incidence Study of Child Abuse and Neglect* (NIS-3), Washington, D.C., 1996

Sen, Amartya, *Development as Freedom,* New York, 1999

Sherman, Lawrence W., et al. (eds). *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising: A Report to the United States Congress Prepared for the National Institute of Justice,* Washington, D.C., February 1997

Short, James F. Jr., *Poverty, Ethnicity, and Violent Crime,* Boulder, Conn., and Oxford, 1997

Silberman, Charles E., *Criminal Violence, Criminal Justice,* New York, 1978

Smeeding, Timothy M., "Financial Poverty in Developed Countries: The Evidence From the Luxembourg Income Study," in *Human Development Papers 1997: Poverty and Human Development,* New York: UN Development Programme, 1997

Smith, Dan, *War, Peace and Third World Development,* New York: UN Development Programme, 1994

Smith, M. Dwayne, and Margaret A. Zahn (eds), *Studying and Preventing Homicide: Issues and Challenges.* Thousand Oaks, Calif., 1999–*see especially* Gary LaFree, "Homicide: Cross-National Perspectives."

—, *Homicide: A Sourccbook of Social Research,* Thousand Oaks, Calif., 1999

Spiegel, Dina, and Judith L. Alpert, "The relationship between shame and rage: Conceptualizing the violence at Columbine High School", *Journal for the Psychoonolysis of Culture & Society,* vol 5 (2), 2000

Spiro, Melford, *Kibbutz: Venture in Utopia* (augmented edn), Cambridge, Mass., 1975

Straus, Murray A., and Richard J. Gelles, "Societal Change and Change in Family Violence from 1975 to 1985", *Journal of Marriage and the Family*, 48, 1986

Textor, Robert, *A Cross-Cultural Summary*, New Haven: Human Relations Area Files, 1967

Thomas, Herbert E., "Experiencing a Shame Response as a Precursor to Violence," *Bulletin American Academy of Psychiatry and Law*, 23 (4)

Tolan, Patrick and Nancy Guerra, *What Works in Reducing Adolescent Violence*, Boulder, Conn., Institute of Behavioral Science, 1998

Tonry, Michael H. and David P. Farrington (eds), *Building a Safer Society: Strategic Approaches to Crime Prevention* (Crime and Justice, vol. 19), Chicago, Ill., 1995

UN Development Programme, *United Nations Human Development Report 1998*, New York, 1998

Weart, Spencer R., *Never at War: Why Democracies Will Not Fight One Another*, London and New Haven, Conn., 1998

Willdnson, Richard G., *Unhealthy Societies: The Afflictions of Inequality*, London and New York, 1996

Wolff, Edward N., in *Top Heavy: The Increasing Inequality of Wealth in America and What Can Be Done about It*, New York, 1996

Wolfgang, Marvin E., *Patterns in Criminal Homicide* (1958), New York, 1966

Dalykinė rodyklė

Agresyvus elgesys, rizikos grupėse 21–22, 67–68, 69
Akvinietis, Tomas 31
Alexander, Franz 30
Alger, Horatio 45
alkoholis, smurtas ir 113
alternatyvaus nuteisimo modeliai 130–131, žr. t. p. teisingumas
American Friends Service Committee 124
Amerikos negrai / afro amerikiečiai
  nusikalstamas smurtas ir 89
  JAV kastų sistemoje 47
Amišai 87
Amnestija 8
Anabaptistų bendruomenės 87
Anderson, Elijah 34
apipjaustymas, moterų ir vyrų 63
Aristotelis 31, 32, 104
atgaila 53
atstūmimas 33, 70, 72–3
auklėjimas
  kalėjimuose 100, 120–121, 128–129, 132–133, 135
  ir savigarba100
  ir smurtas žiniasklaidoje 96, 97
autoritarizmas
  individai 55
  autoritarizmo nebuvimas kibucuose 88–9
Azija
  revoliucinis smurtas 44
  smurtas moterų atžvilgiu 61

Baudžiamoji teisė, abejonių pagrindas 12–18
bausmė 7, 14, 17–18, 23, 88
  kaltės kultūros ir 53–54
  kūno bausmės 49, 88, 133
  mirties bausmė 95, 133, 137
  smurto prevencija ir 22, 116–118
bendruomenės, smurto prevencija ir 10–12
bendruomenių apsauga 111
Benedict, Ruth 50–51, 55
Bettelheim, Bruno 88
blogis
  koncepcija 14
  gėdos kultūrose 52
Boas, Franz 51
Brandeis, Louis 94

Cenzūra
  smurto žiniasklaidoje 96–97
Cohen, Donald 110

Darbas ir laisvalaikis 104–105
darbo našumas, turtų ir pajamų suvienodinimas ir 106–107
demokratija
  socialinė ir politinė 84–86, 92, 107, 138
  ir karas 54–56
Demokratų partija (JAV) 136, 138
Didžioji Britanija
  diskriminacija dėl amžiaus 48–50
  nelygybės ir nužudymų lygis 39–41

Douglas, John, FTB psichoanalitikas 34

Eisenhower, Dwight D. 85
etninis valymas 8

Filadelfija, getų tyrimai 34
Freud, Sigmund 66, 88

Galbraith, James K. 42, 43
gatvės kultūra 34
gėda
  nedarbas ir 76–78
  neteisingumas ir 100–101, 138
  smurtas ir 29–37, 38, 43–44, 46–48, 52–54, 67–69
  vienišų tėvų šeimos ir 80
  vyriškumas ir 57–58
gėdos kultūros 50–54
genocidas 8, 27, 28
getai 34, 74
ginklų kontrolė 98–99, 134
Goldwater, Barry 136

Harris, Eric 72–74
Hateritai 87
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 31
Hennessey, Michael, San Francisco šerifas 127
Hitler, Adolf 53, 86
homofobija 63–66, 69
  lyčių vaidmuo ir 93–94
  priekabiavimas 71
„homoseksualinė panika" 65
Humanitarinių santykių srities kartoteka 54

Yale Universitetas, Vaikų tyrimų centras 110
imigrantai, nusikalstamumas ir 89–90
išdidumas
  smurtas ir 29–37
  be smurto 139
išgyvenimas, žmonių giminės 26–8
iššaginimas 62, 63
  vyrų 62–64, 65
įžeidimas, agresijos priežastis 31–33, 58–59

Japonija
  turtų ir pajamų nelygybė 39
  vienišų tėvų šeimos 79
jaunimas
  nusikalstamas elgesys 110
  smurtas ir 48–50, 67–68
Jefferson, Thomas 105
Johnson, Lyndon B. 138
Jungtinės Valstijos
  Federalinio Rezervo Departamentas 93, 133
  nedarbas ir smurtas 42–43, 133
  nelygybė ir smurtiniai nusikaltimai 39, 40–43, 45, 79–80, 133–134
  socialinė demokratija 84–85
  teisėsaugos sistema 14–15, 18, 22–24, 115–117, 136
    sveikatos apsauga 23
  vienišų tėvų šeimos 109
Jungtinių Tautų Komitetas prieš kankinimus 15, 124
Jungtinių Tautų organizacija 8
  Žmonijos raidos ataskaita, 1998 m. 82
Jungtinių Valstijų Konstitucija, Antroji pataisa 98, 99

Kainas ir Abelis 30
kalėjimai
  antikalėjimai 118–120
  sutuoktinių apsilankymai ir atostogos 129–130
  mokymo programos 100, 120–129, 132–33
  kalėjimų nesėkmė 118
  „superdideli" kalėjimai 124

smurtas kalėjimuose 13–17, 62–63, 64–66, 118, 128
kaltės kultūros 50–52, 54
karo nusikaltimai 8, 18, 84, 86
kastos žr. socialinės klasės
Keynes, John Maynard 86
Kibucai 88–89
Klebold, Dylan 72–74
Kolorado (Boulder) Universitetas, Smurto tyrimų ir prevencijos centras 9
kraujomaiša 62
Kvakjutl indėnai 51

Laisvalaikis, ir darbas 104–105
laisvės suvaržymas, pavojingų asmenų 117, 124–127
lyčių vaidmuo 59–63, 64, 66
homofobija ir 93–94
smurtas ir 38–39, 57–66
lytiniai santykiai, po arba iki santuokos 61
lytinis paleistuvavimas
moterų 59
vyrų 64
„Lietpalčių mafija" 72
Littleton (Kolorado), žudynės vidurinėje mokykloje 70, 72–76
Luckenbill, David 33

Mačizmas 64, 66
Major, John 102
Malcolm X 76
Marans, Steven 110
Marcum, Michael, San Francisko šerifo padėjėjas 127
Marxas, Karlas 31, 33, 101
masinės informacijos priemonės: smurto ribojimas 95–97
masiniai nužudymai 69–76
mazochizmas 50
medžioklės ir rinkimo bendruomenės 90–92
Menonitai 87
Myrdal, Gunnar 44
mokymo programos 110, 120, 128
moterys
garbė ir 58–63
kaip „lytinio pasitenkinimo objektai" 60, 61, 62
smurtas ir 59–60

Namų areštas 131
narkotikai
smurtas ir 112–114, žr. t. p. piktnaudžiavimas narkotikais
teismai byloms, susijusioms su 130
nedarbas
gėda ir 76–78
smurtiniai nusikaltimai ir 39–46, 92–93, 133
neištikimybė, santuokinė 62
neklasinės visuomenės 87–89, 90–92
Neonacistai 55
nuodėmė 51–52, 88
nusivylimas, agresyvus elgesys ir 32–33
nuteisimo praktika, alternatyvaus 130–131
nužudymų skaičiai
ginklų turėjimas ir 98, 99, 134
lyginamieji pasaulio duomenys 39–40, 84–86
nedarbas ir 93, 133
nužudymų tyrimai Kalifornijoje (1963–1972 m.) 33

Pacifistinės visuomenės 87, 90–92
pagarba
nusikaltėliams 121–123, 124
pagarba ir gėda 54, 73–76, 81–82
smurtas ir 29, 31, 34, 35–36, 71–78
paranoja, ir homofobija 65–66
Pasaulinis karas
Antrasis 84
taikos sutartis 86

Pasaulinis karas, Pirmasis 84; taikos sutartis 85–86
Paterson, Alexander 127
patriarchalinės visuomenės 58–62, 66, 68
pedofilija ir pedofilai 62, 131
piktnaudžiavimas narkotikais 23, 130, žr. t. p. narkotikai
Platonas 104
Police-Mental Health Partnership (1995 m.) 110
politiniai interesai, ir smurtas 24, 26–27, 136
prevencija, smurto
  antrinės programos (įsikišimas) 21, 22, 108–114
  bausmė ir 22
  kalėjimuose 16–17, 22, 23, 118–29
  moralės ir teisės požiūris 7, 12, 17, 18
  socialinės permainos ir 82–107
  sveikatos apsaugos ir profilaktinės medicinos požiūris 14, 16–17, 18–25
  tretinė (gydomoji) prevencija 8, 22–24, 100, 115–31, žr. t. p. smurtas
  visuomenės iniciatyvos 9–11
prievarta vaikų atžvilgiu 48–49, 62, 65
  kaip ateities smurto priežastis 35–36, 65, 110–112
  seksualinė 131
  vienišų tėvų šeimose 78–79
pripažinimo troškimas 31
psichikos sutrikimai, smurtas ir 16–18
psichikos sveikatos klinikos kalėjimuose 16–17

RAND korporacija
  ataskaita apie narkotikus ir nusikalstamumą 114
  smurto prevencijos programa 108–109
rasinė diskriminacija 8
recidyvizmas 100
Respublikonų partija (JAV), ir nusikalstamumo problema 136–137
Roosevelt, Franklin D. 93, 138
Russell, Bertrand 19, 105

San Francisko, smurto prevencijos programa 127–129
savigarba žr. išdidumas
savižudybė 50, 52, 73–74, 85, 88, 93
Schwartz, Sunny 127
seksualinis adekvatumas/neadekvatumas, vyriškumas ir 68–69, 77
Sen, Amartya 101
Shaw, George Bernard 60
Silberman, Charles E. 89
Sinclair, Hamish 127
skaistybė
  lytis ir 61
skurdas, santykinis
  pašalinimas 102–104
  sąveika su smurtiniais nusikaltimais 67–68, 84–86
  vieniši tėvai ir 79
Smith, Adam 101
smurtas
  kultūrų skirtumai 49–54
  priežastys 12, 14, 20
  psichologinės smurto priežastys 29–37, 67–68
  rizikos faktoriai 67–68, 69
  smurtas kaip liga 19–20
  smurtas šeimoje 55, 110, 112
  socialinės smurto priežastys 38–56, 67–68, žr. t. p. smurto prevencija
  struktūrinio smurto pašalinimas 102–104
  vyriškumas ir 38–39, 57–66, 67–69
socialinė demokratija 84–87, 109
socialinė priklausomybė 80
socialinės klasės 38, 43–4, 54, 105
  Amerikoje 45, 46–47
  Haeritų tarpe 87

kibucuose 88–89
sąveika su smurtu 68–69, 70, 74–76, 135–136
socialinės permainos ir 82–84
socialinis mobilumas
JAV ir Europoje 45
Straus, Murray A. 55

Šaunamieji ginklai žr. ginklai
šeimos
smurtas šeimoje 56, 110, 112
vienišų tėvų šeimos 78–80, 109
Šekspyras, Viljamas 53, 96, 101
Švedija
turto ir pajamų nelygybė 39
vienišų tėvų šeimos 79–80

Tabakas 113
Tarptautinis Baudžiamasis Teismas 8
teisingumas 7
alternatyvaus nuteisimo modeliai 130–131
atkuriamasis 8, 127, 130
atpildo 8, 130, žr. t.p. baudžiamųjų bylų teismai
„teisingumo ir taikinimo komisijos" 8
Tolstojus, Levas 105
Trečiojo pasaulio šalys 107
nužudymų skaičiai 39
„trijų smūgių" įstatymas 109
turtai, perskirstymas 24, 40, 82, 103, 109, 138

Užimtumas žr. nedarbas; darbas
vaikai
kūno bausmės 48, 88, 133
narkotikai ir 112–113
smurtas prieš 95, 133

Vergovė 54
vergų darbas 105–106
Versalis, taikos sutartis (1919 m.) 53, 85
viešieji darbai 131
vienišų tėvų šeimos 78–80, 109
vyrai
kaip „smurto objektai" 60, 61, 63, žr. t.p. vyriškumas
vyriškumas
diskusijų kalinių tarpe programa 127–128
gėda ir 58–59, 68–69
smurtas ir 38–39, 57–66, 67–69, žr. t. p. vyrai
visuotinės gerovės valstybė žr. socialinė demokratija

Washington, George 105
Winnicott, D. W. 127
Woolf, Virginia 58, 59

Žudynės Amerikos mokyklose 69–76
žudynės Columbine vidurinėje mokykloje (Kolorado) 72–76

Gilligan, James

Gi201 Smurto prevencija / James Gilligan. – Vilnius : Eugrimas, 2002. – 152 p. – (Atviros Lietuvos knyga : ALK, ISSN 1392-1673)

Bibliogr.: p. 141–146. – Dalykinė r-klė: p. 147–152

ISBN 9955-501-36-7

Šioje prieštaringoje bei pilnoje užuojautos knygoje žymus Amerikos psichiatras J. Gilliganas pristato visiškai naują požiūrį į smurto ir jo efektyvios prevencijos problemas. Dažniausiai į smurtą žiūrima iš tradicinių moralės ir teisės pozicijų ir keliamas klausimas: „Kokia pražūtinga yra viena ar kita veika, ir kokios bausmės ji nusipelnė?" Deja, šis požiūris, mūsų visuomenės teisinės ir politinės strategijos pagrindas, nesugeba atskleisti tikrųjų smurto priežasčių.

UDK 343.5

James Gilligan
SMURTO PREVECIJA

SL 2138. 2002 12 03. 9,5 l. apsk. l.
Išleido leidykla „Eugrimas", Šilutės g. 42a, LT-2042 Vilnius
Puslapis internete: www.eugrimas.lt
Spaudė „Spaudos kontūrai", Viršuliškių skg. 80, LT-2056 Vilnius

RYTOJAUS PERSPEKTYVOS – TAI NAUJA ĮDOMIŲ KNYGŲ SERIJA, KURI PADĖS MUMS AIŠKIAU IR BE BAIMĖS GALVOTI APIE ATEITĮ, KOKIOS PAGEIDAUJAME SAU, SAVO VAIKAMS IR ANŪKAMS.

KIEKVIENA SERIJOS KNYGA YRA PARAŠYTA KOMPETENTINGAI IR SUPRANTAMAI.

JOSE IŠDĖSTOMOS GALIMOS ATEITIES PERSPEKTYVOS.

Šios serijos knygos apžvelgia tokias temas:

- skurdo šalinimas – teisingas visuotinių išteklių paskirstymas – bioįvairovė
- revoliucija informacinių technologijų srityje – aplinkos apsauga
- maistas ir sveikata

Knygos, skirtos sąmonei pažadinti ir vaizduotei įkvėpti. Jos palaiko mintį, jog kiekvienas individas yra svarbus.

- kūrybiškas žinių panaudojimas pasaulį gali pakeisti į gera
- tiesiai žiūrėti ateičiai į akis yra tikrai vertinga perspektyva

Rytojaus perspektyvos

Šioje prieštaringoje bei pilnoje užuojautos knygoje žymus Amerikos psichiatras J. Gilliganas pristato visiškai naują požiūrį į smurto ir jo efektyvios prevencijos problemas. Dažniausiai į smurtą žiūrima iš tradicinių moralės ir teisės pozicijų ir keliamas klausimas: „Kokia pražūtinga yra viena ar kita veika, ir kokios bausmės ji nusipelnė?“ Deja, šis požiūris, mūsų visuomenės teisinės ir politinės strategijos pagrindas, nesugeba atskleisti tikrųjų smurto priežasčių.

Pavojingi nusikaltėliai buvo Gilligano mokytojai, o jis buvo jų mokinys. Kalėjimai yra juos sukūrusios visuomenės mikrokosmai, todėl kruopščiai juos išstudijavus pažinsime pačią visuomenę. Gilliganas siūlo pažvelgti į smurtą kaip į sveikatos apsaugos problemą. Jis yra radikalių socialinių ir ekonominių permainų, leisiančių kovoti su pagrindinėmis smurto priežastimis, šalininkas. Anot jo, pagrindinį dėmesį reikia skirti tiems asmenims, kuriems gresia padidinta agresyvumo rizika, o su tais, kurie nesugebėjo išvengti smurto epidemijos, reikia elgtis kaip su karantinuotais infekciniais ligoniais, užuot tiesiog įkalinus juos vardan baudimo ir keršto. Dvidešimtasis amžius paskendo smurte. Jei perprastume pavienių asmenų agresiją, sugebėtume užkirsti kelią kolektyviniam smurtui, kuris labiau nei visi pavieniai nusikaltimai sudėti kartu, kelia kur kas didesnį pavojų mūsų visų ateičiai.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su šiuolaikiniais humanitarinių ir socialinių mokslų veikalais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

CEU

Rekomenduojama kaina 12,50 Lt

ISSN 1392-1673
ISBN 9955-501-36-7